NE MUTLU, ULYSSES GİBİ...

DEMİR ÖZLÜ

Simavi Deneme

NE MUTLU, ULYSSES GİBİ... DEMİR ÖZLÜ

Simavi Deneme

DEMİR ÖZLÜ

*

"NE MUTLU ULYSSES GİBİ"

SİMAVİ YAYINLARI
CEMAL NADİR SOKAK NO: 7
CAĞALOĞLU–İSTANBUL
TEL: 527 15 02 – 526 60 58

BASKI:
HÜRRİYET OFSET
TEL: 598 98 20
1991

DEMİR ÖZLÜ

"Ne Mutlu Ulysses Gibi"

Seyahat Yazıları

SİMAV YAYINLARI

Bu kitap gezdiğim bütün kentler üzerine yazılmış yazıları kapsamıyor. Özellikle, beni en çok etkilemiş olan Amsterdam'la Leningrad (Saint – Petersburg) pek az yer tutuyor bu yazılarda. İtalyan kentleriyse hiç yok. Fakat, sanırım ki Amsterdam ile Leningrad bir anlatının konusu olacaklar. Ya gençliğimizin bayram yeri olan Paris! 1966'da yayınlanan **Boğuntulu Sokaklar** adlı öyküler kitabımın ilk bölümü **Paris İçin Hikâyeler** adını taşıyor. Ruhumun onu görmeye uçtuğu Prag! Kafka'nın mezarını da barındıran o büyülü kent. Onu sanırım ancak çelişkiler üzerine kurulu en kapalı yazınsal metinler anlatabilir. İçinde yaşanıldığı zaman doğal olarak. Birtakım kentler insanın ardını bırakmıyor. Onlar sanki insanın ruhunu biçimlendiriyor.

Demir Özlü

DÜNYANIN BÜTÜN KAHVELERİNDE (I)

Değerli düşünür **Hilmi Ziya Ülken, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi"** adlı yapıtının 57. sahifesine şöyle bir not düşer: **"Ebüzziya'nın tasvir ettiği Beyoğlu'nda Luxemburg, Jardin de Fleurs, Arşak'ın Kahvesi v.b. hep tatlı su frengi levantinlerin devam ettikleri yerlerdi. 'Jön Türk'lerin buralara devamı tesadüfi değildi. Onları besleyen fikirler azınlıklardan ve levantinler vasıtasıyla geliyordu."** Gene aynı yerde, Bayoğlu'nda Fransız Sefareti karşısında **Carlman**'ın bulunduğu yerdeki **Valori Lokantası**'ndan da sözedilir. Namık Kemal ile Ziya Paşa, Fresinet'in **Bosphore** vapuruyla, 1867 yılında, Avrupa'ya, kaçmadan önce, orada buluşurlar.

Öyle sanıyorum ki, bizim yazın ve düşünce (hatta siyasal düşünce) tarihimizde kahveler sadece şehir sakinlerinin, onların içinde de yaşama karşı en atak davrananların gençlerin, züppelerin, yazarların, şairlerin, orospuların, kendilerini farklı hisseden insanların – devam ettikleri yerler değil, aynı zamanda toplumu kültürel ya da siyasal açıdan değiştirmek isteyen bir tür Jakobenler'in de devam ettikleri yerlerdir. Tabii, bizdeki Avrupa tarzı kahvehanelerden sözediyorum. Yoksa, daha çok erkeklerin devam ettikleri, kahve, tömbeki, tütün içtikleri, tavla, iskambil ya da başka çeşit oyunlar oynadıkları **alaturka** kahvehaneler de var. İstanbul'la ilgili tarihsel anı kitaplarının bahsettik-

leri, şimdi New York'ta Yahudilerin yaptıkları – yeniden dirilttikleri – Klezmorin tarzı müziklerin de çalındığı (İstanbul'a, Orta Avrupa'dan ve Ukrayna'dan gelen Yahudi çalgıcıları çalarmış bu müziği) eski 'esrar tekkeleri'ne (esrar içilen kahvelere) ben rastlamadım. Ama gençlik yıllarımda, İstanbul'un barlarında, **Klezmorin** tarzı müzikler dinledim, çok şükür.

20. Yüzyıl başı Orta Avrupa yazarlarının tiyatro oyunlarından da anlıyoruz, kendi tarihimizden, sonra da kendi deneylerimizden biliyoruz ki, despot hükümdarların, otokrat rejimlerin siyasal polisi, bütün kahveleri – bunlar bizdeki alaturka kahveler de olsa – haber alma bakımından denetim altında tutmak istiyor *

Ben kendimi bildiğim zaman, artık İstanbul'da, Ebüzziya Tevfik'in sözünü ettiği Luxemburg, Jardin de Fleurs, Arşak'ın Kahvesi... gibi kahveler yoktu. Onların yerini başka kahvelerle pastahaneler (pastahane – kahveler) almıştı.

★

1940 yılında, henüz beş yaşındayken, ailemle birlikte Anadolu'ya gittim, sonra, yeniden İstanbul'a döndüğümde 1950 yılı gelmişti, ben de artık onbeş yaşındaydım.

O dönemde, babam beni bazı kahvelere götürüyordu.

Onun gençliğinde stadyum olan – kendisi de 1927 yılına kadar, o zaman İstanbul'da birinci küme takımı olan Süleymaniye'de futbol oynamıştı – Taksim Parkı'nda (İnönü Gezisi), eski güzel yapı Taksim Belediye Gazinosu'nun ** yanında, Taksim Bahçesi adlı bir açıkhava kahvesi vardı. Bazı yaz günleri onunla oraya giderdik, o kendi

(*) Meşrutiyet'te Yakup Cemil'in yeni bir Babıali Baskını hazırladığı Sirkeci'deki Meserret Otel ve Kahvesini anımsıyalım. Ankara'da Bulvar'da Albay Talat Aydemir ve Milka Pastanesi ilişkilerini de düşünelim

(**) Taksim Belediye Gazinosu'nda, her yıl Güzel Sanatlar Akademisi'nin bizim de katıldığımız baloları olurdu.

kuşağından arkadaşlarıyla konuşurken, ben de, o dönemde henüz nesli tükenmemiş olan Macar göçmeni bir kadının (kemancı kız Lili adını vermiştim ona, bir de öykü yazmıştım üzerine) çaldığı kemanı dinlerdim. Babamın gençlik yıllarında tanıdığı, bana da anlattığı 1917 İhtilalinde göçen Beyaz Ruslar'ın Beyoğlu'nda açtıkları Petrograd Pastahanesi, Moskovit Lokantası gibi yerler artık yoktu. Ama, Taksim Alanı'nda, şimdi yıkılmış, dolmuş durağı olmuş, bir biçim verilmemiş yerde, altı sütunlu, üzeri camlı geniş bir yapı vardı ve bu alttaki büyük yer Cumhuriyet Pastahanesi adlı, aydınların da devam ettikleri, çok geniş, Avrupa tarzı bir kahveydi. O geniş pastahanenin eflatun, maroken koltuklarını, kristal camlarla süslü tezgâhını, geniş, ferahlık veren atmosferini anımsıyorum. Birçok defalar oraya, Cumhuriyet Pastahanesi'ne gittik ve sanıyorum orada, çok küçük yaşta Hilmi Ziya Ülken'le de tanıştım. Pangaltı'da benim içinde yaşamadığım Hay - Layf Pastahanesi vardı. Ancak son dönemlerine yetişebilmiştim. İstiklal Caddesi'nde, o güzelim **art - nouveau** yapı Taksim Sineması'nın karşısında da set üzerinde, popüler bir kahve olan Eftaliko-s'un Kahvesi. Taksim Alanı'nda İstanbul Kulübü de daha uzun zaman yaşayacaktı.

Avrupa tarzı diyorum, daha çok Atina'daki esas alan **Sindagma** (Anayasa) alanında bulunan kahveleri - o kahvelerden, alan hafif yüksekteymiş gib hissedilir andıran, daha çok da, gene Atina'da Venizelos Caddesi'ndeki sonradan tanıdığım ve oturduğum - eşsiz kahveleri hatırlatan, yapısı onlarla aynı olan bir pastahaneydi **Cumhuriyet.** Nasıl bir yapı benzerliği? Camlarla çevrili oluşu. İçerde, camlarla ayrılmış bölüm varsa, bu camları kahverengi, cilalı tahta aksamın tutuşu. Eflatun rengi maroken koltuklar. Tahta, üstü camlı ya da camsız cilalı masalar. Tezgâhı ya da barının da, işlemeli kristallerle bezeli oluşu. Yerlerin parke döşeli oluşu. Kahve çay gibi içecekler yanında, pasta, krok - mösyö, içki de verilebilmesi. Sırasında bir iki çeşit yemek de bulunuşu.

Kendi gezdiğim dünya köşelerinde gördüğüm kahvelerle ilgili bir **Jurnal** yazmaya çalıştığıma göre bu Atina kahvelerinden biraz söz edeceğim. Çünkü bu **Jurnal,** içinde yaşantıları az da barındırsa, şöyle bir görüp geçilmiş de olsa, kuzeydeki Helsinki kahvelerine kadar uzayacak.

Atina'nın Sindagma Alanı kuşkusuz dünyanın en canlı alanlarından biridir. Sanırım, bir yanında, set üstünde Meclis binası var, önünde Efzon askerleri nöbet tutuyor. Alandaki kahveler de, öte yana, karşıya düşüyor. İklimin sıcak olması dolayısıyla, orada açıkta çoğu zamanlar oturabiliyorsunuz. Müşterisi durmadan değişen, ama kentin ortasında olduğu için en güzel insanların da doldurduğu – yerli, yabancı – eşsiz kahveler bunlar. Ama, kuşkusuz, biraz ötede, eski Yunan tarzı üniversite binalarının kıyısını süslediği Venizelos (Panepistemio) Caddesi'ndeki daha ferah olan kahveler daha da güzel. İçleri geniş, kaldırıma çıkarılmış masalar da ferah.

Atina'ya ilk defa 1961 yılında, Pire Limanı'na uğrayan gemiden çıktım. Pire'den Atina'ya otobüsle gelince, altı saatlik süre içinde, Akropol'e çıkmayı boşlayarak hep buralarda, bu kahvelerde vakit geçirdim. (Nasıl olsa çıkardım bir gün Akropel'e). 70'li yıllardaysa, iki hafta, iki küçük yolculuk boyunca kaldım Atina'da. O zaman, olanaklar ölçüsünde bu kahvelerin de tadını çıkarmaya baktım. Venizelos (Panepistemio) Caddesi'nde, kahvenin önünde kaldırımda oturuyorsunuz. Vakit öğle vaktidir. Atina'nın sıcağı bastırmış, siz gölgedesiniz. Yabancı da olsanız, buzlu uzo içiyorsunuz ve yanınızdaki yörenizdeki masalara gelen genç kadınlar da öğleyin uzo içiyorlar. Yaşamayı seven, geçirdiği tarihsel trajedilere karşın eşsiz bir yaşama üslubu bulmuş, kadınların da erkekler kadar gündelik yaşamın **praxis**'i içine katıldığı enfes bir yerdesiniz. Öyle ki, bu güzelim yaşama üslubunun kolay kolay da değişmeyeceğini biliyorsunuz. Yüzyıllarla elde edilmiş, yüzyıllara uzayacak. Öte yandan, eskiden İstanbul'da, yaşayan insanlar bu kadınlar, bu erkekler. Pek çoğu. Öyle ki, bu güzelim kahveleri,

politikacı eskilerinden, düşünürlerden, en genç kuşaklara kadar pek çok kuşak birlikte dolduruyor. Kadınlar ve erkekler... Kadının gündelik yaşamdan dışlandığı bir toplumdan gelmenin verdiği duygulardan söz etmeyeceğim. Bizim kuşak, kadınlarla, erkekler birarada yaşadı: Kahvede de, meyhanede de.

Yeniden 1950'ler Beyoğlu'suna dönüyorum: Gene nefis bir yapı olan Alkazar Sineması'nın yanında, Sait Faik'in, o yaşamla dolu '**Korkunç Bir Pastane**' (Havada Bulut) adlı öyküsünde yeralan, loş, yüksek tavanlı **Nisuaz Pastahanesi** vardı. **Baylan Pastahanesi** – Atlas Sineması'nın karşısında – yerli yerindeydi. Ar Sineması'nın (şimdi Sine Pop) altında loş bir bodrum kahvesi vardı. Tünel yanında da Lebon'la, Markiz yerli yerlerindeydiler. Babamın 1920'li yıllarda Sabahattin Ali ile briç oynadıkları Divanyolu kahveleri artık renklerini kaybetmiştiler. Yeni açılan Atatürk Bulvarı'nda (Sisler Bulvarı) Günseli Pastahanesi açılmıştı. Tramvaylar henüz işliyorlardı.

Yitmiş bir cennetten mi sözaçmak istiyorum? Elbette, neden olmasın? Bir insanın yarı yaşamında, bir kent bu denli değişikliğe, yıkıma uğrarsa, nostalji de yitmiş cennet özlemleri de elbette başını alıp gidecektir. Sadece bu pastahane ve kahvelerle değil, sinema salonlarıyla, muhallebicileriyle, amerikan barlarıyla, meyhaneleriyle, bütün o dönemin dünyasının, bugün artık yitik bir cennet olduğunu elbette söyleyeceğim. Her şey birbirine uygundu, bir yaşam vardı ve mekân bozulacak değil, daha da düzeltilecek gibiydi. Mekân ve insanlar. Bunlar, işte bunlar vardı. İnsanlar da vardı(*).

(•) 'İnsanlar da vardı' diye yazınca, benim için şair Celal Sılay'ı anımsamamak olanaksızdır. **Baylan** *dönemi bittikten sonra ki biz* **Baylancılar** *için 1960'da bitmiştir bu dönem; ondan sonra 'bilinmeyen bir kalabalık'ın istilasına uğramıştır Baylan benim kahve yaşantımın 1964 ile 1974 arasındaki on yılında, hemen hemen hiç değişmeyen bir tiptir Celâl Sılay.*

Bebek'te bir evde tanıştık ve hemen, onun 1974'deki ölümüne kadar ayrılmamaca-

Ben, kendimi yaşamak için Beyoğlu'na attığımda, biraz yukarıda değindiğim gibi, **Lebon** eski Lebon olmasa da, gene çok güzel bir dönemini yaşıyordu. Kapıdan girince yeralan vestiyere paltonuzu ya da trençkotunuzu asıyor, geride pasta vitrinlerininin ve servis kapısının bulunduğu, küçük masalarıyla, kadınlı erkekli çok şık bir müşteri kalabalığının doldurduğu çay, kahve, çikolata, kozmatik kokan güzelim atmosfere giriyordunuz. Orada sadece Salah Birsel'in eşsiz kitabı **"Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu"**nda anlattığı ünlü kültür adamlarına değil, size dünyaları biraz daha ayrı görünen levantenlere, Güney Avrupa'ya sık sık gidip gelen, oralarla ilişkileri olan kadınlarla erkeklere, ince Musevilere de rastlardınız. Bütünüyle, insanı alıp ezmeyen, tersine yaşamın çeşitli olanaklarını çağdıştırarak gizil – gücünü kamçılayan bir hava vardı orda. Karşıda da **Markiz Pastanesi** en iyi zamanlarını yaşıyordu. Ama bu pastahaneleri, kahveleri düşünürken, tek başlarına düşünemiyorum. Ne zaman ansam, zihnim Beyoğlu'nun tüm

sına kahve ve gezinti arkadaşı olduktu. Elmadağ'da Divan Pastahanesi'nde, daha çok onun yanında 'Ünver Oteli'nin altındaki **Oriental** *Kahvesi'nde, biraz yukarıdaki* **Parizyen***'de (Boğaz'a uzanışları ayrı bir yere koyarsak) geçirilen bir kahveler yaşamı.*

Celâl Sılay Bursalıydı, orada biraz malı mülkü de olduğu halde, bu kentten ayrıldıktan sonra çok az gitmişti oraya. Bir kitabını arkadaşlarına tek tek satarak edindiği paraylа gittiği birkaç aylık bir Paris yolculuğundan sonra kuşkusuz otelde kalmıştı orada Ankara'ya sadece iki defa olan yolculuğu dışında, bütün yaşamı İstanbul'da, Cağaloğlu'nun dışında, kahvelerde geçmiştir. Şiirlerini de kahvelerde yazıyordu. Yığınla insandan nefret etmişti ve sadece kendisinin tahammül edebileceği yerlere gidiyordu. **'Paskin'.** *Onun kadar renkli insan az tanımışımdır. Gençliğimde onu Tünel'deki Lebon Kahvesi'nde görüyordum ama, tanışmıyorduk. Nisuaz Kahvesi'nin de tadını çıkarmışlardandı. (Ben o döneme elbette yetişemedim.) Bir gün ona takılmak için:* **"Hoca"** *dedim.* **"Paris'de çok kalmamışsın. İşte İstanbul da bildiğin gibi. Ne eğlence var ki burada?"** *Ona heyecan veren şeyler karşısında olduğu gibi, coşkuyla mutluluk içinde bir heyecandı bu kıpkırmızı kesilmişti ve (en çok söz ve düşünce heyecanlandırırdı onu: düşünce ve söz yiyerek yaşardı, o sözün sahibini de neredeyse o sözle birlikte yiyerek) şöyle demişti bana:* **"Ne diyorsun sen? Eskiden insanlar vardı burda! İnsanlar: Sait vardı (Sait Faik), Cahit vardı (Cahit**

atmosferine, kiliselere, öteki lokallere ve birbirinden gizemli yapılarına kayıyor. Benim için bile bütün sırrı çözülmemiş bir çağrışımlar kosmosudur Beyoğlu. Lebon'dan sözederken, biraz ötedeki, aşağıya kıvrılan sokakta – Tomtom Kaptan Sokağı olabilir– gerçekten Hıristiyan Beyoğlu'nun simgelerinden biri olan, incecik, zarif insan **Henri**'nin açtığı **Efendi** Kulübü nasıl da hatırlamaz insan. Çünkü akşamüzeri, Lebon'a gitme yaşama – cesaretini göstermiş olan genç adam, oradan çıktığında, karşıdaki Asmalımescit'te ya da biraz ötedeki Balyoz Sokak'ta, Krepen Pasajı'nda, Balıkpazarı'nda, Atlas Sineması'nın biraz ötesindeki Anadolu Pasajı'ndaki meyhanelerde, Degüstasyon'da, Çiçek Pasajı'nda, gene bu yandaki sokaklardan biri içindeki – Nuru Ziya Sokağı'nda yeralan Rum meyhanesi Bohem'de (kapısında 'Boem' yazardı nedense) içki içmeye de karar vermişse, üstelik oralarda bazı arkadaşlarına da rastlamışsa, gece yarısına doğru Efendi adındaki bu daracık lokale de uğrayabilir pekâlâ.

Sıtkı Tarancı), Şekip vardı (Mustafa Şefik Tunç), insanlar vardı, dünyanın en zengin yeriydi burası."

(Beyoğlu'nun kurtarılmasında insan öğesine önem veren yazıları, eleştirileri okuyorum da, biraz da hak veriyorum onlara)

Burada başka bir anekdot daha anlatmak zorunda duyuyorum kendimi:

Celâl Sılay, tüketemediği o uzun vakitlerinden birinde, eski karısı Nermin Hanımla Kadıköy yöresinde dolaşırken, bir tatil günü, kitaplarla dolu bir bodrum dairesi görür, kapısını çalar ve dalar içeri. Cemil Meriç oturmaktadır orda. Eskiden tanışırlarmış, hemen dostluklarını güçlendirirler. Cemil Meriç bu değerli gerçek entellektüel yanında genç oğlu ve kızı ile bazı Cumartesi günleri Rejans toplantılarına, yemek vaktinden önce ya da sonra gidilen Parizyen Kahvesi'ne gelmeye başladı. Ben de bu toplantıların bir ikisinde bulundum. Gözleri çok az görüyordu Cemil Meriç'in.

Sanırım 1970 yılıydı, toplumsal çalkantının çok arttığı bir yıl. Geceleyin, Rejans sonrası, Parizyen Kahvesi'nin iç bölümünde otururken, Cemil Meriç'e eğildim, kendisinin düzyazı şiirlerini çok beğendiğimi, entellektüel olarak da çok ilginç bulduğumu söyledim. Ardından da, sanki gerekliymiş gibi: **"Ama hiç siyasal tavır almıyorsunuz"** *dedim. Yanyana oturuyorduk. O da kulağıma doğru yaklaştı.* **"Gençken bir dâva vesilesiyle idamımı istediler. Onun için ürktüm"** *dedi.*

Ama gene kahvelere dönelim biz.

Tepebaşı'nda Casa d'Italia'nın yanında yeralan Kontinental Oteli'nin altında, **Dandria Pasajı**'nın başladığı yerde, köşede **Pelit Pastahanesi** vardı. Daha çok felsefecilerin, çok lüks buluşma evlerinde çalışan kadınların, tiyatro oyuncularının, bir de Avrupa'dan Pierre Loti, Nerval duygularıyla İstanbul'a düşmüş çok ayrıksı genç tiplerin uğradıkları bu kahvede, özellikle öğleden önceleri tenhalıkla eski Orta Avrupa kentleri kahvelerine özgü bir sükûnet olurdu. Çok saatlerimin geçtiği bir kahveydi bu. Bu pasajı İstiklal Caddesi'ne doğru geçip de, merdivenlerle, caddeye bağlanan Deva Sokağı'na girdiniz mi, gene bir geçidi andıran bu sokağın başında, balkonu da olan daha alçakgönüllü, daha ucuz bir pastahane vardı ki, o balkona çalışmak için gidiyordum. Hemingway'in, kahvelere giderek, özellikle diyalog yazmaya çalıştığını okumuştum, gene kendisinin bir yazısında. Ben de orada diyalog yazıyor ya da yazdığım bir paragrafı, bütünsel mi diye gözden geçiriyordum. Çünkü randevu vermemişseniz tanıdık kimse gelmezdi oraya. Kahvenin gelip geçici müşterileri genç sevgililer de rahatsız etmezlerdi hiç, çalışan insanı. Sürekli müşterileri yoktu bu kahvenin. Belki adı bile görünür bir yerde yazılı değildi.

Bütün bir kuşak için, gençlik yıllarında bir yaşama biçimi getirecek kadar önemli olmuş **Baylan Pastahanesi** üzerine birşeyler yazmanın benim için ne denli zor olduğunu, şimdi de anlıyorum. Ne zaman Baylan üzerine birşeyler yazmayı aklımdan geçirsem hissetmişimdir bu zorluk duygusunu. 1954 yılından başlayarak, 1960 Devrimi'nin yaklaştığı zamana kadar, kahve yaşamına ayırdığımız zamanı Baylan'da geçirdik. Baylan günlük yaşamımızın bir parçası oldu. Edebiyat ve sanat yaşamımızın da. Herkes Baylan'a geldiğinde, yalnızlıktan kurtulup başka bir dünyaya giriyordu. Günün, akşamüzeri vaktini orada geçiriyor ve gecenin planlamasını orada yapıyordu. Okuduklarından, yazdıklarından orada sözediyordu herkes. Sinemaya gidiliyor, sonra gene Baylan'a dönülüyordu. Başka

kentlerden, özellikle Ankara'dan genç edebiyatçılar toplu halde geliyorlar, orada, Baylan'da buluyorlardı İstanbul'da yaşayan arkadaşlarını. Sonra onlardan bir bölümü de İstanbul'a göçtüler ve Baylan yaşamı, daha da koyulaştı. Evlerde düzenlenen, içki ve müzik partilerine, arada bir verilen modern balolara Baylan'dan kalkılıp gidiliyordu. Arka duvarı aynalarla kaplı, geniş bir pastahaneydi bu. Paskalya Yortusu'nda, giriş kapısından sonra yeralan vitrinlerin yanında, masalar üzerinde yeralan, boyanmış yumurtaları şimdi de hatırlıyorum. Kuşkusuz, Baylan'da uyumu sağlayan, temel bazı öğeler vardı. Bunları belki şöyle sıralayabilirim: Beyoğlu'nun sinemalarıyla sonsuz canlılığı (çünkü sadece günün Amerikan filmleri değil, en yeni İtalyan, Fransız sanat filmleri de gelirdi Beyoğlu sinemalarına); öte yandan Beyoğlu yine tiyatrolarıyla (Küçük Sahne, Parmakkapı'da bir sokak içinde çalışan Cep Tiyatrosu...) genç tiyatronun da merkeziydi; ayrıca Bulvar Tiyatroları, müzikli tiyatro geleneği de oturuyordu topluma (Karaca Tiyatrosu, Toto Karaca'nın oynadığı Ses Tiyatrosu gibi...) Elbette sadece bunlar da değil: müzik yaşamı da vardı Beyoğlu'nda: Saray Sineması'nda verilen piyano, viyolon resitalleri, yabancı virtüozlar, Dizzy Gillespie, Louis Armstrong... gibi İstanbul'u ziyaret eden cazcılar... İstanbul'un halen varolan meyhane kültürü... Bütün bir kuşağın genç insanlarının sanata, edebiyata korkunç düşkünlüğü. (Çünkü çok kişi yeni bir kitapla gelirdi Baylan'a, İstiklal Caddesi'nde de Saray Kitabevi başta olmak üzere, kitap ithal eden kitabevleri vardı)... Bunun yanında yaşama, yeni yeni keşfedilen yaşama düşkünlük. Sonraları düşünmüşümdür, uyumsuz bir iki tip dadansaydı, sürmezdi Baylan yaşamı. Baylancıların alaycılığı uyumsuz tipi baştan engelliyor ve dışlıyordu. Bu alaycılığın, sonraları, **klanı** koruma duygusundan kaynaklandığını da anladım. Başka başka öğeler de var doğal olarak: Leonidas, Hristo gibi garsonların hoşgörüsü, sıcaklıkları olmasaydı, yaşar mıydı acaba Baylan?

1950 yılında, ilk yıllarda ekonomik açıdan iyi giden, toplumun zenginleşmesi ile görünüşte çok partili bir yaşam da başlamış gibiydi. Ama öte yandan, benim her zaman bir **aydınlar tutuklaması** olarak gördüğüm 1951 tutuklaması da gerçekleştirilmişti. Bizse, henüz çok gençtik ve toplumdaki, sonradan açık açık olumsuz sonuçları ortaya çıkacak olan bu geniş dönemecin nedenlerini de, sonuçlarını da çok büyük bir netlikle görmesek de, sezgisini taşıyorduk. Doğrusu, yetişen yeni bir kuşak olarak toplumda yumuşak **gözaltındaydık.** Bu yapıda bir toplumda, – tiyatrolarda gördüğümüz Orta Avrupa otoriter rejimlerinde olduğu gibi, Kahvehane, Baylan birbirimizi de bulduğumuz bir özgürlük sahnesiydi bizim için. Yaşam oradaydı, gerçeküstücülük de, varoluşçuluk da. Toplumsal düşüncelerle karşılaşmanın yeri de orasıydı. Baylan'a, geleneksel toplumun tabuları da sızmıyordu. Kızların da erkeklerin de, toplumdan ayrı düşmüş cinsel özgürlük arayan kadınların da, genç kadın yaratıcıların da geldikleri yerdi orası.

Gene Salâh Birsel, **"Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu"**nda, **Baylan, Matineciler, Marquis de Sade** bölümlerinde Baylan'ın o döneminden eşsiz yaşam kesitleri anlatmıştır.

Ferit Edgü'nün, ardından Yüksel Arslan'ın Paris'e geçmelerinden sonra, daha 1960'dan önce, bizim için Baylan yaşamı bitmişti. Başkaları gidiyordu, ben de çok seyrek uğruyordum. Sonraları bir gün, Atlas Sineması'nın karşı sırasında Baylan'ın tam yerini aradım ve şimdi bilmediğim, bilmem neler satan bir mağazanın onun yerinde yeraldığını, burasının eskiden Baylan olduğunu saptadım. Duyduğum derin iç çöküntüsüydü, tuhaf bir nefretti de. **"Bunu nasıl yaparlar?"** diye düşündüğümü anımsıyorum. Baylan türü pastahaneleri işleten Rumlar da, toplumsal çalkantıların ve politikaların zorlamasıyla göçmüşlerdi. Leonidas, artık, Tepebaşı'ndaki Kanunu Esasi Kıraathanesinde, gece partilerine iş için çağrılmayı bekliyordu. Değişen, daha da doğrusu yıkılan şey bütün bir hayattı.

İsveç'te yaşadığım yıllarda, birkaç kez Baylan'ı düşümde

gördüm. 'Baylan açılmış' dediler ve kalabalık Beyoğlu'nda, bambaşka, kuşkusuz aslından daha dar olan, aydınlık, gene güzel ve süslü kadınların yeraldığı, masaları geometrik biçimlere dönüşmüş, zemini biraz da eğri olan Baylan'a gittim. Sanıyorum, iki kez de düşümde, bir masanın kıyısına oturdum, bu yeni açılmış düş nesnesi Baylan'da. Tanıdıklarım yoktu. Ama gene de ılık, aydınlık ve güzel bir pastahaneydi düşsel Baylan.

Aslında yıkılan bir kentten göç etmek kadar doğal ne olabilirdi?

★

1961 yılı sonbaharında, Marsilya'dan bindiğim trenden Gare de Lyon'da inince, ilk olarak ayak bastığım düşlerin Paris'inde, doğruca gittiğim yerin **Café de Flore** olduğunu saklamayacağım. Yanımda yolculuk arkadaşlarım piyanist Arın Karamürsel'le Fikret adında, bir yıl önce Paris'e gelmiş, orayı çok severek, kendine Paris'te belki ilerde yerleşirim düşüncesiyle bir arsa satın almış, gemide tanıştığımız bir arkadaş vardı. Bizi de metro ile oraya kadar getiren oydu. Kuşkusuz o gün, Café de Flore'un en erkenci müşterileri arasında yeralmış, kahvenin terasında bulvarı gören bir köşeye oturmuştuk. Raspail Bulvarı'ndaki Öğrenci Merkezi'nin açılmasını orada bekleyecektik.

J. P. **Sartre**'ın, **Saint Gênet**'in... kahvesi! Bulvarın ağaçları arasında, bu geleneksel öğrenci mahallesinde, en dikkatimi çeken şey, gençlerin giyimlerindeki, genç erkeklerin saç ve sakallarındaki otantik özgürlük oldu. Yerleşik, kendiliğindenleşmiş saçlar, sakallar, pipolar ya da boyun atkıları... Giyim de, kendi yadsımacı başkaldırısı içinde onlarla uyumluydu. Çok yeni olmasa da. Başka bir yerde olduğumu bana metronun gürültüsünden de, kokusundan da çok duyuran şey. Bir kadın dostum, ben Paris'e doğru yola çıkmadan önce, bana 'Öylesine özgür bir yerdir ki demişti, bir kahvenin terasında oturur, bir kitap okursunuz ve derinden derine sizi yoklayan özgürlüğü duyarsınız.'

Doğruydu, doğruydu bu. Sonraları yerleşeceğim Montparnasse Bulvarı'daki Cáfe Select'ten, yalnız başıma kalıp da kitap okumak için, buralara Saint Germain kahvelerine kaçtığımda, hep bu derin, yerleşik özgürlüğü duyacaktım. Bireyleşmiş insanlar toplumu! Balzac, bir romanının bir yerinde; 'Kırk yaşına gelmiş bir insan suratından sorumludur' diye yazıyordu. Paris'te işte bu yüzler vardı: Birey olarak yaşamış, kendi hayatını götürmüş ve yüzü bütün bu yaşam deneyinin özgüllüğünü kazanmış yüzler. 1984 sonbaharında, birkaç gün için Paris'e uğradığımda, Cafe de Flore'da gene oturdum, kahveye gelen, giden ya da yoldan geçen kadın erkek yüzlerine baktım. Bir yığın anlamla, yaşantı deneyiyle yoğrulmuş yüzler vardı aralarında; bireyin o bireysel yaşam deneyini yansıtan. Böylesi yüzlere, belki en çok Paris gibi kentlerde sahip olunabilirdi.

Café Select'e ilk girdiğimde de Güner Sümer'e rastladımdı. Sarımtırak kadife bir ceket giymişti sırtına ve Jean Vilar'ın tiyatro kurslarına gidiyordu. Elinde birçok manuskri vardı. Montparnasse Bulvarı üzerindeki kahve, **Caz Dönemi** sonrasında çok ünlenmişti. Vavin Metrosu'nun çıkışı hemen, kaldırımda, biraz ötedeydi. O dönemde Scott Fitzgeral'ın yanında Zelda, öteki yanında da Rudolf Valentino metrodan çıkışlarını Hemingway'in **Paris Bir Şenliktir** adlı kitabında, sonraları okumuştum.

Herkes işlerini yaptıktan, kurslarını bitirdikten, odasında yazı yazma çalışmalarını tamamladıktan sonra Select Kahvesi'ne geliyordu. Böylece kahvenin iç bölümündeki tahta masaların çevresinde ya da terasdaki yuvarlak masaların dolayındaki hasır sandalyelerde yeni bir yaşam başlıyordu. Heykeltıraş Kuzgun'dan Onat Kutlar'a, Güner Sümer'den Ferit Edgü'ye kadar herkes. Fikret Mualla'yı da orada gördüm. Mübin'i, Selim Turan'ı, İlhan Koman'ı orada tanıdım. Yabancı yazarları, heykeltıraşları, ressamları orada gördüm. Öyle ki, bütün Paris'de geçen aylar boyunca, Paris bizim için biraz da Select'ti. Aşklar da orada başladı, gene o yörelerde bitti, sadece imgeleri kaldı geriye.

Ama öyle sanıyorum ki, Saint Germain'de olduğu gibi (Flore, eşsiz kahve Deux Magot, Lipp Birahanesi ile ötekiler.) Montparnasse Bulvarı'nın bu bölümü de Select'iyle, biraz ötedeki La Ronde Point'ıyla, bulvarın karşısındaki Dôme'uyla gene karşıdaki kocaman Coupolle Lokantası'yla, ötedeki Closerie des Lilas'ya kadar uzanan başka kahveleriyle dünyanın insan merkezlerinden biridir, belki de en önemlisidir. İnsan ve hayat merkezlerinden biri. 1987'de Kasım ayının son günleri, gene birkaç gün için Paris'e uğradığımda, her uğrayışımda yaptığım gibi, tahtadan barının kıyısında bir kahve içtim, Paris'in bizim için de bir şenlik olduğu günleri anımsamaya çalıştım. Select kahvesinde terasın düzenlenmesinden başka birşey değişmemişti. Select'in satılması, modernleştirilmesine karşı, daha önceki yıllarda olan tartışmaları, karşı koyuşları biliyordum. Ama Select gene aynı kaldı. Saint Germain de öyleydi, yirmi altı yıl sonra bu temel yerler değişmiş değildi. Aradığım her şey hemen hemen yerli yerindeydi. Kuşkusuz böyle yaşıyordu kentler de, insanlar da!

Baylan'a ilk gidişlerimde, listede bulunan Viyana Kahvesi denilen kremalı bir kahve içiyordum. Belki kendim bulmuştum bunu, belki de bende yılların Baylan müşterisi olabilecek yeteneği keşfeden garson Hristo tavsiye etmişti. Güzel, içimi yumuşak bir kahveydi. Şimdi de, içimi sert olan **espresso** gibi kahveleri oldukça seyrek içerim. Baylan'da likör, konyak... gibi **alafranga** içki servisleri de yapılırdı. Müşterilerce çok seyrek içilse de. Biz, daha çok akşam Beyoğlu meyhanelerinde rakı içmek olanağı olduğundan, Baylan'da, hemen hemen hiç alkol içmezdik. Select'te de, her çeşit içki ile bira servisi de yapılıyordu. Orada aksamları bira ya da konyak içtiğimiz de olurdu. **Absent** içişi yasaklanmıştı. Ama tezgâhın gerisinde, barın raflarında Antonine Artaud'un yarım kalmış absent şişesi duruyordu. Ben bugüne değin **fin à l'eau** adı verilen içkiden içmiş değilim. Niçin ihmal ettim bilmiyorum. Konyak şarabın yüreğiydi, fin de konyağın. Su katılarak içili-

yordu. Fransızlar **pastis**'leri de çok seviyorlardı. Ben konyağın yanında, daha çok **calvados**'u sevdim. Bir kahvenin kahveler, çaylar pastalar yanında istendiğinde, içki de verebilmesini, derin bir uygarlık belirtisi olarak gördüm hep. Doğal olarak içmeyi bilene.Fransa'da içmeyi bilen pek çok insan var. Bizde de rakı adabını bilenler olduğu gibi. O zaman rakı içtikten sonra, kalkıp göbek atılmazdı. Rumların oynadıkları sirtaki başka. İstanbul'da rakıdan sonra görgüsüzce göbek atıldığını ilk defa Toma'nın Yeşilköy taraflarında açtığı lüks meyhanede gördüm. Oysa Toma-'nın Eminönü Balıkpazarı'ndaki köhne meyhanesinde rastlamamıştım böyle bir olaya. Dönem, daha çok 1965'lerden başlayarak değişti.

Paris'te gökyüzü başka türlüdür.

1964 yılından sonra herkes bir başka yana savrulmuştu.

Divan Oteli'nin yanındaki Ünver Oteli'nin alt katında, birkaç basamak merdivenle çıkılan, alçak, terasımsı bir yerde, yapıyı tutan sütunların ardındaki genişçe boşlukta **Oriental** Kahvesi açılmıştı. İstanbul'da iklim elverişli olduğu için, yılın birçok ayında bu öndeki terasta, açık havada oturulabiliyordu. Terasın ardında, kışın oturulan iç bölüm vardı. İçerde küçük bir bar, üç metre kadar genişlikte, masaların konulduğu bir oturma yeri, sonra da ilkbahar, yaz ve sonbaharda açık olan geniş camlı kapılar... Terasın önünde, Cumhuriyet Caddesi'nin genişçe kaldırımlarına kadar olan boşlukta, bir çiçeklik olduğunu da düşünürseniz kahvenin rahat havasını sezinlersiniz. Celal Sılay ile onun küçük çevresiyle oraya uğruyorduk. Akşamüzerlerinin serin havası, sırasında içilen limonlu votkalar ya da cinler... Bir 27 Mayıs öğleden öncesi, orada Orhan Erkanlı'yı gördüm. (O, beni tanımaz.) Kendi yaptığı ihtilalin geçit törenlerine şaşkın şaşkın bakıyordu.

Oriental (Oryantal da olabilir) Kahvesi'nde servisi kızlar yapıyorlardı. Orada şef garson düzeyinde siyah giysiler giymiş, çok olgun çalışan kadınlarla tanıştım. Servisi yapan kızlara, çok defa turistik Türk giysileri giydiriyorlardı.

Ama akşamüzerleri hem hava almak için, hem de insan ilişkileri için iyi bir yerdi.

Burada hemen insanın gitmeyi alışkanlık edindiği kahvelerin öğleden önce vakitlerinin enfes olduğunu not etmeliyim. Öğleden önceleri pek kimseler gelmez kahveye. Çalışabilir ya da kendinizi dinleyebilirsiniz. Celal Sılay da şiirlerini öğleden önceki vakitlerde, daha çok Divan Oteli'nin kahvesinde yazardı. Seyrek olarak da Divan Oteli'nin kahvesine geçerdik. Ama pek orayı sevmediğim için, daha çok Oriental'da otururduk. divan Oteli'nin kahvesi deyince, buraya çok önemli saydığım bir şeyi not etmeliyim. Yaşamının son on yıllarında çok az kişiye 'geçer not' veren Celal Sılay Divan'ın pastahanesine Oktay Rifat girdiğinde ayağa kalkardı. Oysa aynı yaştaydılar hemen hemen. Sevdiği yakın arkadaşları ölmüş (Sait Faik, M. Şekip Tunç...) çoğu kişiden de nefret etmişti. Kendisine özgü parıltılı, snob yalnızlığı içinde, 1974 Eylül'ündeki ölümüne kadar, o kaçak, ama güzel yaşamını , duygu fırtınaları da geçirerek – İstanbul'un Avrupa'sında geçirdi durdu. Akşamları, bazen Rejans'a gidiliyordu, bazen Celal Sılay'ın çok sevdiği Divan'ın Pup'ında yemek yeniyordu. Bazen de başka yerlere gidiliyordu. Bir yaşam dönemiydi bu. Eski karısı Nermin Hanım, arasıra bize katılan Güner Sümer, birkaç defa rastladığım Cemil Meriç, şu ya da bu başka tanıdıklar. Bir yaşam dönemiydi bu da.

1967 baharında Yedeksubay Piyade Okulu'ndan, Muş'a **tertip** edilmiştim. Yola çıkmadan önce, son defa Oriental Kahvesi'nde oturdum. Akşamüzeri, tren saatine yakın kahveyi terkederken güzel bir kız gülümsüyordu bana. Tanıdık birisi mi diye baktım. Değildi. "Ah, ah" dedim kendi kendime. "Aylardır buradayım, gülümsemezsiniz de. Tam şimdi: Muş'a giderken."

68 Sonbaharında İstanbul'a döndüğümde, artık yeni kuşağın yığıldığı biraz yukardaki **Parizyen** Kahvesi'ne **gitmekte** karar kılmıştım. Yalnız da olsam gidecektim oraya. Celal Sılay, Divan'ı da bırakmadığı halde, Pariz-

yen'e de, ara sıra geldi. Bu kahve de yerden biraz yüksek bir teras üzerindeydi. Yapının alt katındaki, o zaman çok moda olan, İsveç kökenli Diskotek 33'e devam eden yeni kuşakla dolup taşıyordu. Gene aynı yapının arka yanında, yapıların arkasındaki parka, geniş camlarıyla bakan **Gülistan Bar** vardı.

Yeni kuşak kahveye, günün modasına uygun maksi giysilerle geliyordu. Gülistan'da, Sıraselviler'de, daha önce açılmış barlardan tanıdığım yeni bir barmen kuşağı vardı. İyi insanlar ve usta barmenlerdi doğrusu. Sonradan bazıları Talimhane'nin sokaklarında ya da Elmadağ'da, çok uzun ömürlü olmayan barlar açtılar.

12 Mart rejimi gelince de Taksim Postahanesi'nin yakınındaki **Cafe Bulvar**'a kaydık. Baskı yönetimleri, belli bir kesimin insanlarını birbirine yaklaştırıyordu. Bu yüzden de Bulvar Kahvesi'ndeki çevre çok genişledi. Tezer (Özlü) o günlerin havasını bir öyküsünde anlatır: "Cafe Boulevard" (**Eski Bahçe,** Öyküler, Ada Yayınları). Bu kahvede de önemli olan özgürlüktü, sizin payınıza düşen özgürlük payı. Bir de kuşkusuz, terasın önündeki çiçeklik. Bulvar Kahvesi'nin ilk şef garsonu, sonradan foto – roman oyuncusu oldu. Onun yerine Oriental'dan tanıdığım eşsiz insan Rita geldi.

Okuyucu bütün bu kahve görüntülerinin ardına insanları da yerleştirmelidir. Özellikle de, arada bir görünse de Hayalet Oğuz'u.

Ayaspaşa'da, Park Otel'de, otel yapısından ayrı bir yerde, önde, köşede yeralan geniş ağaçlı bir bahçesi de olan Park Pastahanesi'ni, Park Otel'in, kahve olarak da kullanılan, Boğaz'a bakan barını, bu barın balkonlarını, Park Pastahanesi'nin karşı köşesine düşen apartmanın altındaki, daha küçük bir yer olan **Pakiş** Pastahanesi'ni de unutmamalı.

1975 yılının sonbaharında, ziyaret için geldiğim Stockholm'dan, İstanbul'a giden gemiye Napoli'den binmek üzere yola çıktığımızda (Sezer Duru ile birlikte)

Zurich'de beş gün geçirmiştik. İşte o günlerden birinde görmek olanağını buldum, **Dadaizm**'in I. Dünya Savaşı yıllarında doğduğu ünlü **Odeon Kahvesi**'ni.

Odeon Kahvesi (Tristan Tzara ile arkadaşlarının, sanırım Max Ernst de dahil, sürgündeki Lenin'in de devam ettikleri kahve. Lenin, daha öncesinde, Paris'de Sami Paşazade Sezai ile Yahya Kemal'in geldikleri Closerie des Lilas Kahvesinin de müşterileri arasındadır), nehrin göle akışına bakılırsa, Zurich'in sol yakasında ve kentin ortasındaydı. Daha önce kahvenin kapatılmak, yerine başka bir mağaza açılmak istendiğini, Zurich'de çok büyük tartışmalar çıktığını, sonra da kahvenin yarısının korunduğunu duymuştum. İtalyanlar işletiyordu kahveyi; gerçekten çok geniş olması gereken kahvenin yarısı bölünmüş ve bir tuhafiye mağazası açılmıştı yerine. Sanırım, kahvenin güzelliğini yarı yarıya bozmuştu bu. Gene de güzel bir kahveydi ama. Güzel bir barı vardı. Köşeye düşen camlı kapıdan giriliyordu ve pencerenin önüne oturursanız sokağı seyrediyordunuz.

Napoli'ye doğru süren yolculukta, Alpler'i aşıp, Roma' da beş gün kadar kaldık. Roma'yı bütün tanıyışım o günlerle sınırlıdır. Kuşkusuz bambaşka bir kentti Roma. Orada, gene Tezer'in bir öyküsünde sözettiği Novona Alanı'ndaki kahveleri gördüm. Kasım ayı geldiği halde açıkta oturuluyordu. Sarımtırak taş sokaklarda, devcil yapılar arasından geçerek geziliyordu Roma'da. Her şey köhne ve görkemliydi. Çok insan vardı, kalabalıktı her yer; Akdeniz'i, Akdeniz'in öteki kıyısını, Afrika'yı hatırlatan bir sıcaklık vardı. Ardından kuşkusuz Vila Veneto'daki eşsiz şıklıkta kahvelerden birinde de oturmak talihine erdim. Kahvenin iç bölümünde değil, hayır, karşıda, yolun öteki tarafındaki kaldırımda. Şimdi yazarken bile titriyorum. Kuşkusuz, sonsuzca canlı bir yaşam vardı burda. Benim hiç tanımadığım. Hiç yaşamadığım.

Pansiyonumuz Via Regina Margarita'ya yakındı ve cadde üzerindeki pek çok kahveden birini unutmam elbette

olanaksız. Ağaçlı bulvarın kıyısındaki kahvelerden biriydi bu, iç bölümü hiç de çok büyük değildi. Barın arkası, kocaman pirinç renginde kahve çekme makineleriyle doluydu. Oraya, pansiyondan çıkışta, kısa bir süre için o sayılı günlerde her gün uğrasam da, kahvenin esas ilginç saatinin sabahın işe gitme saati olduğunu, bir sabah erkence oraya uğrayınca anlayacaktım. Bu pirinç renkli devcil kahve makineleri insana âdetâ Fritz Lang'ın Metropolis filmindeki devcil makinelermiş duygusunu veriyor ve tezgâhın başında hızla kahvesini içen insanlar, aynı hızla, otomobillerine atlayıp, ya da yürüyerek acele acele işlerine koşturuyorlar. Zaten fazlaca oturmaya elverişli olmayan kahvede, tezgâhın gerisindeki çalışanlar, büyük bir hızla kahve servisi yapıyorlar. Bilmez değildim. Fransa'da da vardı bu alışkanlık. Ama Roma'daki gibisini başka bir yerde görmedim.

Roma'da kahve içmenin de bir sanat olduğunu farkeder gibi oldum. Sanırım Espresso türünde sert ve katışıksız kahveleri daha çok sabahları içiyorlardı. Yemekten sonra da aynı tür kahveler içenler gördüm. Ama, benim gibi yumuşak sütlü - Baylan'daki gibi "Viyana Kahvesi" (Ah, hiç görmediğim Viyana!) ya da İtalyan kahvesi Capucino türünden - kahveler içebilen biri ne zaman, cahilliğini belli etmeden, ısmarlıyabilirdi bunu. Kuşkusuz İtalya'ya gidince, bu bilgisizliğinizdin ortaya çıkmasını göze alacaksınız. Her çeşit kahvenin ayrı bir saati var orda. Fransa'dan daha kesince kurallara bağlı.

★

1979 yılı Aralık ayında benim için, onca kalabalık, onca eğlenceli, aşkla, dostlukla, cinsellikle örülmüş bir cennet olan İstanbul bitti; yaşamımla İstanbul arasından akan nehri geçtim. "Cennetin Öte Yakası"ndaydım. Geçtiğim nehrin buzcul suları beni artık ürpertmiyor. Artık daha sakin, düzenli, daha az heyecan verici, ama gene de görsel

olarak çok güzel olan başka bir dünyanın düşlerini görmeye başladım. O düşsel kentlerin kahvelerini tanıdım: Stockholm'un, Helsinki'nin, Amsterdam'ın, Berlin'in... O düşsel kentlerin kahvelerinde oturdum. Sevdiğim insanları, sevdiğim şeyleri oralarda düşündüm. Ah, o bir türlü ele geçirilemez olan, tamamlığa ermiş öykü kurgularını oralarda da ele geçirmeye çalıştım. Ama ne de zordur insana mükemmel bir şeyin gelmesi!

DÜNYANIN BÜTÜN KAHVELERİNDE (II)

Sonradan yaşamımda – istesem de, istemesem de, büyük yer tutan, yıllarımı içinde geçirdiğim Stockholm kentini, ilk olarak 1974 yılı Noel günlerinde ziyaret etmiştim. Ulla'yla birlikte Paris'ten bindiğimiz tren Belçika topraklarını geçerek, Hamburg'a, ardından da Kopenhag'a gelmişti. kopenhag'da – Kierkegaard'ın kentinde – bir gece kalmıştık. Ardından, kış mevsiminin en kısa günlerinde, bir gece vakti, karanlıklar içinde indiğim Stockholm!

Kentin merkezinde olan **Teatern** adlı kahvede içtiğimiz çayı hatırlıyorum. Buradaki self servis sistemini yadırgadığımı hiç unutmam. Sarkıtma çayın da tadı hiç doyurucu değildi.

Ardından hemen Güney Stockholm'de, kentin eski işçi mahalleleri, asıl canlı ve entellektüel kesiminin oturduğu bölge – Götgatan adlı ünlü, eski caddede Mosebacketorg adlı alanına altına düşen kesimde, büyük, tipik bir İsveç kahvesine girdiğimi ansıyorum. Noel tatili dolayısıyla, hemen herkes kentten kaçmış (her tatilde yaptıkları gibi) koskocaman, kat kat bölümleri olan, her bölümü renkli halıyla kaplı kahvede birkaç yaşlı ve hasta insan kalmıştı. Mosebacketorg'da, Ulla'nın bir arkadaşının boş bıraktığı eve yerleşmeden önce Bergman filmlerinde yer alması düşünülebilecek bu kahvede oturmuştuk. Boşluk, büyüklük, renkli halılar, kapalı resimler, doğal olarak gene self servis... Café Kasvet koydumdu bu kahvenin adını. Bir daha da o kahveye uğradığımı sanmıyorum.

Sonradan, hemen hemen her mahallesinde, geçici evlerde oturduğum Stockholm'a gidip gelişlerim başladı. Bu arada da Güney'in **Söder** (Södermalm) deniliyordu o kesimine kentin – asıl geleneksel İsveç kahvelerini tanıdım. **Öl – Kafé**'ydi bu kahvelerin adı. Türkçeye olduğu gibi çevirirsek Bira – Kahvesi. En çok da kentin eski kesimi olan,

onun ruhunu temsil eden Güney'deydi bu kahveler. Hemen hemen her sokakta.

Buralarda daha çok şarap ve bira içmeyi sevenler oturuyorlardı. Elbette kahve, çay, küçük kurabiyeler de elde edebilirdiniz. Her gün birkaç çeşit olan en tipik İsveç yemeklerinden de bulunurdu. Bunlar arasında da en önemlileri sabahları sarhoşların ayılmasına da yarayan süt içinde pirinçli bir lapa türü ile, sirkeli, koyu soslara bulanmış balıklardı. İçkiciler bunları seviyorlardı. Ben de, bir sabah, aşırı içkiden sonra (geceleyin içilen o sert içki 'aqua – vit' ile biraydı) bu lapa ve **sill** (ringa) balığı yemeğiyle kendime getirildiğimi hatırlıyorum. Bu defa beni bir Öl – Kafe'ye götüren Ulla'ydı.

1979'da, Stockholm'a göçtüğümde kentin en burjuva kesiminde oturmaya başlamıştık. Burası da en hareketli, güzel yöre olan Stureplan'a yakın bir yerdi. Biraz ötede körfez, içeriye doğru bir park kentin en büyük tiyatrosu **art – noveau** üslubunda Dram Tiyatrosu, 1920'lerde yapılmış en güzel cadde: Birger Jarlsgatan, sahil yolu, biraz ötede de kentin en büyük caddesi Hamngatan uzanıyordu. Modern kahvelerin açılmaya başlamış oldukları cadde.

İşte o yaz, o yörede açılmış bir kahveyi seçtim kendime. İçerisi Orta – Avrupa üslubunda yapılmış, aynalarla, tahta süslemelerle bezeli, ağır perdeleri açık; yazın da kaldırıma masalarını çıkaran modern bir kahve. O yaz Stockholm'da bulunan Melih Âşık da bol bol oturacaktı bu kahvede. Kahve o dönemde **Café Eclaire** adını taşıyordu. (Şimdi **Café La Clée** adını taşıyor). O zaman servis yapan genç kızlar vardı ve bunlar İsveç'in en güzel kızlarındandılar. Çoğu genç müşterileri gibi. İsveç'te yaz ayları insanın başını döndüren bir genç kadın güzelliği vardır. Bu kahveyi 1990 yılında İstanbul'da yayınlanan **Bir Yaz Mevsimi Romansı** adlı romanımın ilk bölümlerinde uzun uzun betimledim.

Elbette sonraki yıllarda, Stockholm'da başka kahveler de tanıdım. Daha İsveçli olanları, ardından da mo-

dernleri... Bahar aylarında Norrmalmstorg'a güneşin altına masalarla sandalyalarını çıkaranları, iç - dekorları güzel olanları, eski barlar, eskiden kalma büyük salonlarda içilen kahveler, çaylar... Son yıllarda, kentin bu kesiminde, geniş, ferah, modern, iç - dekorasyonunun post - modern olduğu söylenebilir kahve **Gateau** açıldı. Şimdi yıllardır oradayız, hem erkek, hem kadın arkadaşlarımız uğruyor. Stockholm'a inen bir arkadaş bizi orada bulabilir.

1950'li yıllarda bazen Baylan pastahanesine mektuplarımız da gelirdi. Örneğin: "Demir Özlü/Baylan Pastahanesi müşterilerinden /Beyoğlu/ İstanbul" diye. Sanırım şimdi ~~Café~~ Gateau/Stock~~holm~~ yazılsa da zarfın üzerine, gelir bu mektuplar. Gene kentin en güzel küçük alanı Norrmalmstrong (Kuzey Mahallesi Alanı) yakınında bu kahve. Norrlandsgatan (Kuzey Ülkesi Sokağı) 2 numarada.

Yıllardır Stockholm'da benim ve arkadaşlarımın yaşamını kolaylaştırıyor bu ferah, açık, demokratik kahve. Demokratik diyorum, azıcık düşününce şunu söylemeden edemiyor insan: kahveler kadar demokratik ortamlar yoktur ya da pek azdır doğrusu.

Helsinki'de, kentin merkezinde, **Bulevardi** adını taşıyan, ağaçlıklı bir bulvar vardır, kentin en canlı merkezine bağlanan, başlangıç bölümünde o canlılığı, ilerdeki bölümlerinde de sakinliği yansıtan, fin, slav, hollanda mimarisiyle dolu bir cadde. Oraya ne zaman gitsem, ruhumun dinlendiğini hissederim. İşte bu Bulevardi üzerinde küçük bir kahveye, Helsinki'ye her gidişimde uğramamazlık etmiyorum. Yanımda notlarım varsa, orada düzeltiyorum onları. Adını bir yere kaydetmediğim alçakgönüllü bir kahve bu.

Ardından Helsinki'nin lüks otellerini gördüm, saunalarını, havuzlarını, daha canlı, klasik kahvelerini, en geleneksel lokantalarını da gördüğüm gibi. O lüks otellerden birinin **roof**'unda, küçük, çevresi terasla çevrili, limanı, denizi, kenti gören bir yerde, çok genç entellektüellerin

devam ettikleri anlaşılan içinde resim sergileri de açılan bir kahve gördüm. Ben uzaklardan gelmiş yabancı, rengimle ve tamperemanımla orada oturan pastel renkli genç kızlarla, erkekleri hiç rahatsız etmemeye çalışarak. Onların benden uzak güzelliklerini duyarak. Arkadaş olabilmemizin hem zor, hem de kolay olan yanlarını düşünerek. Çok mutluyum, ortodoks, protestan kiliseleriyle, slav, rokoko, modern mimari örnekleriyle, Alman mimarisinin etkisiyle dolu bu hüzünlü kenti de gördüğüm için. Orada 150 yıl kadar önce bir veba salgınında ölmüş olan binlerce kişinin, şimdi bir park halini almış olan kentin ortasındaki bir mezarlıkta bulunan toplu mezarlarının yanından geçerken, her defasında eski İstanbul'da vebadan ölenleri ve mezarları, bugün, olmayanları düşündüm, durdum.

O yıllarda Amsterdam kentini de tanıdım. O kentte geçirdiğim en güzel yalnızlık günlerinde, hep **Leidse Plein**'de, Bali Tiyatrosu'nun karşısına düşen **Café de Paris**'de oturdum. Café de Paris, sadece adıyla Paris'i çağrıştırmasıyla ilginç değil, çok rahat bir kahveydi de. Kente gelip giden en özgün insanların uğradıkları bir yer. Stockholm'la, hatta Paris'le karşılaştırılamayacak ölçüde ucuz konyak servisi de yapılıyordu orda. Café de Paris'in hesap pusulalarını hâlâ saklarım.

1987 yazında Leningrad'da, Nevski Prospekt'de içine girmeye cesaret edemediğim kahve! Kuşkusuz Dostoyevski'nin, Çehov'un, daha birçoklarının, dekabristlerin, narodniklerin, anarşistlerin, bolşeviklerin, Maksim Gorki'lerin romanlarında anlattığı yığınla dahi ve deli bilim adamının, sanatçının dolaştığı yerlerdi buralar; fakat kahvenin önünde uzun bir genç insanlar kuyruğu vardı. Ben kahveye girme eğilimini gösterdiğimde yol verdiler bana, o sırada, kapıyı kontrol eden genç rusun da beni – yabancı olduğum için hemen bu **á la mode** kahveye kabul edeceğini anladım; fakat hakkını çiğnediklerimin çokluğundan utanarak ters yüz ettimdi. Sonradan çok çok pişman olsam da. O kahveye girmemekle ne çok şey yitirdiğimi hiçbir zaman

unutmayacağım.

Çok önceleri, bomboş bir pazar günü sabahın 7.30'unda Polonya Havayolları'na ait bir uçakla Varşova kentine indimdi. Stockholm'a hareket edecek uçağım, gecenin saat 21'inde kalkacaktı. Orada kentin boş merkezinde, eski kentte, bütün bir gün konyak içerek dolaşıp durduğum kahveleri hiç unutmayacağım.

Ardından Berlin'de günlerim geçti. Orada Şavingy Alanı'na yakın bütün kahveleri tanıdım. Entellektüellerle, kente gelen yazarlarla karşılaşılan kahveler... Bir yazarlar topluluğu halinde sürtüp durduğumuz, Aras Ören'in de bana gösterdiği kahveler... O kahvelerde geçirilen, gece vakitleri, öğleden sonraları yaşamımın en güzel saatleri oldu.

1989 ilkbaharında da Tuncel Kurtiz, Kantrasse'deki ünlü lokanta **Paris Bar**'dan çıktığımızda, beni caddenin çok ötelerindeki, yabancıların işlettiği küçük bir kahveye götürdü. Sonsuzca konyaklar içildikten sonra Amerikalı bir genç kız beni o kahveden alarak, iyice **avant - garde** bir diskoteğe götürdü. Kız Berlin'de felsefe okumaktaydı. Ardından sokaklara çıktık yürüdük.

"Benle ilgilenmek mi istiyorsun?" dedi kız.

"Hayır" dedim. "Seninle sadece yürüyorum. Ama beni götürdüğün diskotek çok güzeldi."

"Sen orda bir İtalyan kızla da konuştun" dedi.

"Bildiğim İtalyanca sadece o kadardı. Beş kelime."

"Şimdi bu Berlin'de ne apacaksın?"

"Oturup yazı yazacağım. Bunun için bana bir burs verildi."

"Bir yazar mısın sen?"

"Evet. Geçen yıla kadar kimseye söyleyemezdim. Ama artık söylüyorum. Bir yazarın ben. Göreceksin, senin evinin sokağına da, numarasına da dikkat etmeyeceğim. Telefonunu da bana verme. Bak, ben de sana telefonumu vermiyorum."

Vakit sabahın dördüne ulaşmıştı. Kızın oturduğu apart-

manın kapısına gelmiştik. Bense, biraz öteden taksiye binecektim.

"Sandığımdan başka türlü biriymişsin" dedi kız.

"Evet. Başka türlü biriyim. Sen de sadece felsefe okumuyorsun. Sanıyorum gizlice yazı yazıyorsun da. Yazar olmak istiyorsun sanırım."

"Evet" dedi kız. "Bir yazar olmak istiyorum."

"Kahvelerde rastlaşırsak görüşürüz."

Berlin'de en çok, Kürfürstendamn üzerinde üç tane şubesi bulunan Café Mühring'lerden, ortaya düşenini, Paris Sineması ile Fransız kitapevinin karşı kaldırımına rastlayanını sevdim. Eski Lebon, Baylan karışımı birşeydi. Gelenek olanca gücüyle yaşıyordu orda. İçerisi de sonsuzca güzeldi. Oradan bulvardan geçenleri de, bulvarı süsleyen ağaçları da, karşıdaki sokakları da, iki katlı otobüsleri de görüyordunuz.

NÜRNBERG

Aşağı Almanya'ya doğru giden tren **Ren** (Rhein) nehri vâdisine giriyor. Dört yıl önce aynı yoldan **Lorelei** adlı ekspresle Offenburg'a değin inmiştim; bu masalsı denizkızını düşünerek. **Lorelei** adlı bir ekspresse binmek bile, bir yığın şiirsel çağrışımı birden getiriyordu usuma.

Ren vâdisi şatolar, küçük yerleşme yerleriyle doluydu. Eşsiz güzellikte bir vâdi. Brentano'nun, Heine'nin, Eichendorff'un şiirlerinde yeniden yaşamış olan **Lorelei** imgelemimde, nedense her zaman çok güzel gözlü bir kız olarak belirir. Öyle ki, bu kıvrıla kıvrıla akan Ren nehri de Lorelei'yla özdeşleşmiştir. Nehir midir? Deniz kızı mı? Yoksa bütün imgelemelerin güzel gözlü kızı mıdır Lorelei? Ardından Fransa'ya geçmiş, sonra gene aynı yerden Strasbourg'un karşısına düşen Offenburg'dan, yeniden Almanya'ya dönüp yukarıya doğru çıkmıştım.

Ama bu defa, Nürnberg'e doğru giderken, harita bilgimin azlığından, trenin yeniden bir süre aynı vadiye (Ren vâdisine) gireceğini bilmiyordum. Gene güzelim şatolar başlayınca, koştum ekspresin adına baktım, gene o hülyalı Lorelei olmasın diye, hayır, değildi bu defa **Germania**'ydı ekspresin adı.

Bahar gelmek üzereydi, Ren taşmıştı. Kıyıdaki bazı evler, özellikle iskeleler su altındaydı. Sonra tren doğuya saptı. **Mein** nehrinin kıyısını izlemeye başladı. Her yer sular altındaydı.

Daha önce görmediğim bir kente gelmek kadar beni heyecanlandıran, ilgimi gerginleştiren bir şey yoktur. Bu defa Nürnberg de öyle oldu. Ankara tren istasyonuna benzer bir tren istasyonunda iniyorsunuz. (Çünkü aynı mimarın eseri). İstasyondan dışarıya çıkınca, Ankara'daki bakanlıklara benzeyen, yapılarla karşılaşıyorsunuz. (Çünkü aynı mimarların eseri). Hemen, kuleleriyle, kiliseleriyle, yükseltiler üzerindeki surlarıyla, sur kapılarıyla eski kenti (Alt Stadt) görüyorsunuz. Oturaklı, künt yapılar, tam bir

Alman Orta – Avrupa kentine geldiğinizi anlıyorsunuz.

Bir gün, köyde, on kilometre ötede dinlendikten sonra, yağmur çiselese de Nürnberg'i dolaşıyorum. **Albrecht Dürer**'in evi Nürnberg'de. Eski kentin hafif yükseldiği yerde, uzun bir geçide dönüşen sur kapısının yakınında, küçük bir taş alanın kıyısında, köşede. Tam bir 15. yy. evi. **Dört** katlı, tahta, alçak tavanlı. Eski kentin üst bölümünde. Okul çocuklarıyla dolu ev. Rönesansı Almanya'ya getiren büyük ustanın evindeki tabloların sanırım hepsi kopyaları. Ama, evi ziyaretten sonra, surların dışına çıkıp, sur dışında da uzanan kenti biraz dolaştıktan sonra yeniden aşağıya inerek İstasyona yakın bir yerde Ulusal Müze'de bulacağım o resimlerin birçoğunun asıllarını. Rembrandt'm iki çok ünlü resmini de orada bulduğum gibi. Ama ünlü **Malencolia**'nın bir kopyasını, gene Dürer'in evinde göreceğim. Nedir bu resmi yapan mistik? Sonra da bir Türk ressamını Utku Varlık'ı – ona bir **hommage** yapmaya zorlayan bağlılık?

Birçok şey söyleyebilirim burada. Çünkü Rönesans düşmanı kültür akımlarından da, siyasal akımlardan da kesinkes nefret ediyorum artık.

Nürnberg – bu işçi kenti – Nasyonal Sosyalistlerin en güçlü oldukları yerdi. Orada, kentin hemen kıyısında kurulmuş, Nasyonal Sosyalistlerin geçit – resimleri için inşa ettikleri görkemli tribünleri (Reichsparteitagsgelande) yi görüyorum. TV'de izlediğim ünlü **Mefisto** filminin son sahnelerinin orada çekildiğini anlıyorum hemen. Hemen önünde, çok yakınında Nazilerin, Roma'daki **Colosseum**'un tıpkısını yaptıklarını şaşkınlıkla görüyorum. Parti binası olarak yapılmış Kolosseum. (Yeni Roma İmparatorluğu'nu kuracaklardı, Roma'yı canlandıracaklardı.) Orada SS'ler için yapılmış düzenli kışlalar da var. Biraz ötede de nazilerin yargılandıkları, eski, taş, büyük adalet sarayı yeralıyor.

Ama Nürnberg'e sekiz kilometre uzaklıktaki, eski, küçük, yahudi kenti **Fürth** kuşkusuz daha da etkileyici.

Fürth'ün taş sokaklarını kendi başıma dolaştım. Ortalama üç katlı taş evleri büyülenmişcesine seyrettim. Yeryüzünde değildim sanki bu mimari bütünlük karşısında. Yahudiler, naziler döneminde saldırılara uğramış, öldürülmüş, kampa gönderilmişlerdi. Taş yapıların üzerinde bir tek, altı köşeli yıldız bırakılmamıştı. Küçük dar sokaklarda da. Tek katlı, şimdi dükkân olarak kullanılan, küçücük, salt yahudilerin elinden çıktığı kesin yapılarda da yoktu bu yıldız. Bir sinagog kalmış mıydı, yoksa yıktırılmış mıydı hepsi? Ya da bütün bütüne değiştirilmişlerdi de artık sinagog olmaktan çıkmışlar mıydı? Oysa, kuşkusuz, Yahudilerin en yoğun olduğu kent olan **Fürth**'de, Orta Çağ'dan bu yana yaşaya-gelmişlerdi.

Şimdi aynı yerlerde Türkler dolaşıyor. Bu küçücük kentte bile birkaç Türk lokantası var. Birinin adı da 'Bodrum.'

Nürnberg de nehir kıyısında, Fürth de. Tam bir Orta Avrupa küçük kenti Fürth. Geceleyin ay ışığı bu taş sokaklara nasıl vurur? Nürnberg'de nehir fazla görünmüyor. Fürth'deyse nehre doğru daha yumuşak bir araziyle iniliyor. Ne de olsa küçük bir kent Fürth. Fürth'de nehir kıyısı daha doğal.

İlk fırsatta Fürth'e gene gideceğim. Bu küçük, taş kentin, sessiz görünüşü altında insana kendini çağıran sonsuz bir gizi var.

MAİNZ

Bu defa da **Mainz**'dayım. Bereketli Alman toprağı, sayıları bir buçuk milyon çevresinde olan Türk göçmeninin ekmeğini verdiği gibi, bizi de sık sık kendisine çekiyor. O birbuçuk milyon insan ki Türkiye'den dışlanmışlardır ve yönetimler sadece onların dövizleriyle ilgilenmektedirler. Onbinlercesi de yurttaşlıktan çıkarılmışlardır.

Tarih bilgilerinin eksikliği... Küçük bir endüstri kenti sandığım **Mainz** tersine (elbette Batı Almanya'nın her yeri gibi az çok endüstri barındırıyor çevresinde) Almanya'nın en eski kentlerinden biri. Alman toprakları üzerindeki Roma'dan kalma yedi yerleşme yerinden biri. **Frankfurt** yakınında, ikiyüz bin nüfuslu çok canlı bir şehir. Ayrıca **Mainz,** Gütenberg'in kenti.

Elbette Ren kıyısında kurulmuş o da. Gene Ren, gene Lorelei. Ren, **Mainz** kentinin eteklerinde genişliyor, adeta bir boğaz haline geliyor, gölleşiyor orda. Karşı kıyıda, Mainz'den sadece 8 km. ötede, savaşta az yıkıma uğramış, süslü, işlemeli fasadlarıyla burjuva kenti Wiesbaden yer alıyor.

Çok eski bir Roma yerleşme merkezi Mainz. Romalılar ona **Mongotiacum** diyorlar, İtalyanların **Magonza,** Fransızların **Mayence** dedikleri Mainz'a. Savaşta yarı yarıya yıkılmış Mainz. Tabii sonra onarılmış. **Alt Stadt** (Eski Şehir)'in belli bir bölümü, şimdi pırıl pırıl ayakta.

Kentin ortasında, Pazar Alanı'nın yanında yer alan koskoca kilise (Dom) en eski Hıristiyan yapılarından biri. İsa'dan 200 yıl sonra orada, Roma döneminde, imparatorluğun her yanında olduğu gibi Azize İren adına yapılmış bir tapınak varmış. **Goethe**'nin "yurdun başkenti" diye nitelendirdiği Mainz'da Merovenjler de, Karolenjler de egemen olmuşlar. Bir yığın asil, çeşitli egmenler, birçok din büyüğü... Karmaşık bir tarih. Kardinaller, piskopos ve başpiskoposlar... 84 tane. Roma'nın bu kutsal kentinde bugün yükselen Dom 975 yılında yapılmış. (1975'de 1000.

yıldönümünü kutlamışlar). Esas yapı ve pek çok küçük kilise birarada. Ayrıca alt katlar, labirentler, saklı odalar... Pazar Alanı'na da Kardinal Başpiskopos Albert de Brandebourg 1526'da çok süslü bir çeşme oturtmuş.

Mainz'da hava güzeldi. Baharı müjdeliyordu. Ren'in karşı kıyısı ışık içindeydi. Masalsı nehir, yatağına çekilmişti.

Karşı kıyıda Wiesbaden'in süslü yapıları görünüyordu.

Nefis bir istasyon binası. Onun önündeki alandan ayrılan birçok cadde. Ara sokaklar. Nehir kıyısına uzanan, eski planlı bir kent.

Gündüzleri çok büyük bir kent gibi canlı Mainz. İstasyona yakın otelin yanında köşede, yaşlı alkoliklerin içtikleri, yüksek tavanlı, geniş bir bar var. Bir alkolik yuvarlanarak çıkıyor bardan.

Londra'dan gelmiş olan Nermin Menemencioğlu ile, sıcak havamn içinde kenti geziyor, gene istasyona yakın sokaklardan birinde, geniş bir kahvenin önündeki kaldırımda oturup kahve içiyoruz. Camlı kapılarını açmış bir Paris kahvesi. Eksiksiz bir Paris kahvesi. Her şeyiyle.

Kaldırımdan ayrılırken adına bakıyorum kahvenin: **Journée** yazıyor.

Kuşkusuz bu Paris her yere uzanıyor, bütün kentlerin düşlerini süslüyor.

FÜRTH

"Taşa Oyulmuş Davut Yıldızı"

"Kısmet" derler ya, işte öyle! Bir buçuk ay kadar önce ilk defa gördüğüm – daha önce de varlığından hebardar olmadığım **Nürnberg** yakınındaki büyüleyici **Fürth** kentini, bugünlerde ikinci defa gezdim. Hem de yanımda, bu kent üzerine bir albüm de yayınlamış olan tanınmış bir Alman fotoğrafçısı vardı. Yalnız değildim bu defa, bir grup oluşturuyorduk.

İlk ziyaretimde kendi başıma bulamadığım, kentte ayakta kalmış (savaştan sonra onarılmış) sinagogu da gösterdi Alman dostumuz. Sinagog, Fürth'ün tanınmış sokaklarından birinde, sokağa bakan yüzü öteki yapılardan ayırdedilemez haldeydi. Köşeye düştüğünden yan sokaktaki demir kapının ardındaki küçük avlusu görünüyordu.

Fürth'de yüzbin kişi yaşıyor.

Fürth şaşırtıcı, büyüleyici bir kent. kaleleriyle, suruyla, kuleleriyle, kunt, taşçıl varlığıyla çok özgün bir Alman kenti olan Nürnberg'e 8 km. uzaklıkta. Ren nehrine batıda kavuşan **Pegnitz**'le **Rednitz** ırmaklarının birleştikleri yerde. Burayı Main'a bağlamak için, eski yüzyıllarda **Danube** (Tuna) kanalı açılmış. İşte Fürth buradaki hafif meyiller üzerine kurulmuş.

Fürth'de sokaklar taş döşeli. Yapılar ortalama üç katlı. Diyeceğim çok yüksek değil. Sokaklarda evler aynı yükseklikte. İnsanı bir yükseklik bu. Bu kenti gezerken, sanki bir tiyatro dekoru içinde dolaşıyorsunuz.

Yüzü sokakta olan evlerin yanından, ortasından bir iç avluya giriyorsunuz. Bir geçitle. Arkada manifaktür döneminde işçilerin oturdukları yapılar var. Sokak üzerindeki evde patron oturuyor. İki yapıyı da, yanlamasına, bir atölye yapısı birleştiriyor. Fürth'de manifaktür dönemi çok zengin yaşanmış. Ardından gelen endüstri dönemi de. Almanya'da ilk demiryolu 1835'te Fürth'le Nürnberg arasın-

da döşenmiş: **Ludwigs – bahn.**

Bugünse yarıdan çok bırakılmış bir kent Fürth. Yakın tarih unutulsun isteniyor belki. Temelde bir Yahudi kenti Fürth.

Fürth'ün esas kilisesi gotik stilde. Kentte birçok barok yapı da var. **Art – nouveau**'nun en seçkinleri: şimdiki opera tiyatro binası, sokak içinde, bir üç yolağzında zamanında kahve olarak yapılmış, üç katlı, eşsiz güzellikte bir **art – nouveau.** (Şimdi mağaza olarak kullanılıyor.)

8. yüzyıldan beri yerleşme yeri Fürth, Frankonya denilen bu bölgede.

Sonra eşsiz güzellikte taş sokaklar. Eskiden Yahudi girişimcilerin, halkın, işçilerin bir bölüm Alman'ın oturduğu yerler. Fürth insanının içine işleyen, imgesini sürdüren bir kent.

O güzel sokakları geziyoruz. Hafif bir yokuştan aşağıya iniyoruz. Orada, yokuşun dibinde, bir sırtta, otlar bürümüş kapısı kilitli, duvarla, üzerinde de telörgü ile çevrili yahudi mezarlığı. Tel örgüler, içten dışa çıkışı önlüyor. Belki Yahudiler toplama kamplarına gönderilmeden önce, mezarlığın içinde toplanıyorlardı. Şimdi mezarlığa, bir memurdan, demir kapının anahtarı alınarak girilebiliyor.

Sanıyorum Fürth kadar ilginç, belki daha da ilginç bir kent olabilir bu yörelerde. Daha kuzeydeki şimdi Doğu Almanya sınırına çok yakın bir yerde kalmış olan **Fulda** kenti. Ne Münich, ne Kolonya, ne de başka bir yer ilgilendirir beni artık. Almanya'nın gizli tarihini öğrenmek gerekiyor. Buralardan Bohemya'ya uzanmalı, Yahudiler, Çingeneler bütün o kutsal azınlıklar. İktidar ve halk. Devlet ve halkın yaşamı. Büyü Fürth'de. Bir daha buralara gelince mutlaka **Fulda** kentini gezeceğim.

Fürth'ün restore edilmesi için para ayırmıyorlar. Oysa bütünüyle bir müze Fürth. insan trajedilerinin hayaletlerinin dolaştığı canlı bir müze.

Kentin ortasında yarı İtalyan üslubunda – Venedikli –

nefis bir belediye binası var.

Bugün, Yahudi kenti Fürth'de, bir tek Davut yıldızı yok.

Restore edilmiş sinagoga giriyoruz, anahtarım alıp. Duvarda, merdivenin karşısında, taşa oyulmuş bir yazı üzerinde Davut yıldızı. Kentte, en son olarak alınan buradaki yetimhanenin çocukları, öğretmenleriyle ölüme gönderilmişler. 1942 ya da 1943.

Gerçekten bu büyük trajediyi yaşamış olan Yahudi ulusunun, örnek olacak insancıl bir devlet kurması gerekirdi, değil mi?

Şimdi Türkler'in çok yoğun olduğu bir yer Fürth. Çok güzel Türk kızları var Fürth'de. İtalyan sinema oyuncularının gençlikleri gibi.

Prusya'nın, Orta Avrupa'nın, buraların ruhunu keşfetmeli. Fürth'de, hiç olmazsa, bir mevsim yaşamayı ne kadar isterdim.

DELFİ

Dokuz yılı aşkın bir süredir Akdeniz'e inmemiştim. Bilinçaltı bir sansür mü? Akdeniz nostaljiyi artırır mı? Yoksa varlığına inandığım halde karşıtlık da duyduğum 'Akdeniz duyarlığı'na karşı bir yadsıma duygusu mu? Yoksa hiçbiri değil de, yolumun düşmemesi mi? Yoksa özlemin o düzlemlere henüz yükselmemesi mi? Çözümlemesi zor bir durum.

Birdenbire, umulmadık bir anda, Akdeniz'de, Yunanistan'da, Korent Körfezi kıyısındaki küçücük Itea kasabasında, denize bakan Galini Oteli'nin bir odasındayım. Sabahleyin, beyaza yakın açık renkteki suyun yüzüne vuran güneş ışığı, balkonun tahta pancurları arasından aydınlığını sızdırıyor. Anlıyorsunuz: Bu sıcacık, yumuşacık iklimde daha çok uyumaya olanak yok. Balkona çıkıp beyaz denize bakıyorsunuz: birkaç balıkçı sandalı durgun denizin tenhalığı içinde denizden ağlarını çekiyor.

Biraz sonra sizi onaltı kilometre ötedeki, denizden yüksek Delfi'ye götürecek otobüs gelecek. Delfi'ye. Orada Avrupa Parlamentosu ülkeleri **audiovisuel** alandaki hakları garanti altına alacak bir Karta (Şart) hazırlıyorlar. Şarta 'Delfi Şartı' adı verilecek ve bütün ülkelerden uygulanması istenecek. Şart, Avrupa Birliği'nin kültürel alanda da yaratılmasının bir adımı (ilk adımı da değil). 1950 Roma Sözleşmesi'nin, fikirsel haklar konusundaki Bern sözleşmesinin daha politik, daha heyecan verici bir uzantısı.

Delfi Eski Yunan'ın kutsal yerlerinden biri: kült toprak. Orada çok ünlü Apollon Tapınağı'nın kalıntıları var. Kâhinlerin oturduğu yer. Büyük İskender bile o kâhinlerin ayağına kadar gelerek kendi geleceği hakkında bilgiler almamış mıydı? Bu toprak Eski Yunan ve bütün bir Antik Çağ üzerinde en büyük etkiyi yapmış olan topraktı.

Güneş ve ışık tanrısı Apollon, Zeus'la Leto'nun oğluydu. Delos Adası'nda doğdu, sonra da Delfi'ye geldi. Orada canavar Piton'u öldürdü. Öldürdüğü yere Delfi Tapınağı'nı

kurdu. Sonra Apollon bu tapınakta birçok tanrıyı kutsadı: Yer tanrısı, Ye ile Themis'i, Demeter ile Poseidon'u. Tapınak giderek ünlendi. Kâhinler yerleştiler oraya ve Antik Çağ'da, bu yer, dünyanın merkezi sayıldı.

Delfi'de arkeolojik bölgede, pek çok yıkıntı var. Tapınağın görkemli sütunlarından birkaçı da ayakta duruyor. Bütün Yunanistan gibi bu bölge de eşsiz bir turizm merkezi. Başını alıp büyümemiş küçük kasabalar. Ucuz fiyatlı küçük küçük oteller. Küçük dükkânlar, lokanta ve kahveler. Delfi'nin yüksekliğinden aşağıya baktığınızda, Korent Körfezi'nin açık mavi-yeşil denizini görmeden önce, zaman zaman deniz sandığınız zeytinlik ormanını görüyorsunuz. Yollar bu yüksekliğe kıvrılarak çıkıyor ve Delfi'de güneş ile ışıktan başka, sanırım Apollon'un görevlendirdiği Poseidon hafif meltemini hiç eksik etmiyor.

Yunanistan turizm tesislerini doğayı bozmadan, görkeme özenmeden kurmuş. Fiyatları da çok kişinin ödeyebileceği düzeyde tutmuş. Otellerde de, kasabalarda da temizlikten geçilmiyor.

Işığın ve güneşin önemini bilmez değilim. İklimin de. **"En önemlisi iklimdir, iklimlerdir"** diye de yazmıştım. Ama bütün Antik Çağ boyunca ışığın ve güneşin, dolayısıyla da yeryüzünün merkezi olmuş Delfi'yi gördüm. Kahvelerinde, köpüğü çatlamamış, katışıksız Türk kahvesi içtim. Denizin üstündeki ışık gözlerimi kamaştırdı. Uygar, kişilikli, saldırısız, kavgasız yaşayan halkı tanıdım yeniden. Dilerim Akdeniz'ın ışığı gözlerinizi kamaştırsın.

ATİNA

Kopenhag'dan Atina'ya uçan uçak, önce Doğu Almanya üzerinden geçiyor; sonra da Prag'ın üzerinden. Zagrep kentinin yükseklikliklerinden Yugoslavya'yı da aştıktan sonra, Atina'ya Selânik üzerinden, yani denizden giriyor. Ege ya da Akdeniz'in yukarıya doğru uzanan bir parçası. Sonbahar güneşinin altındaki açık renk denizi görünce, bir şeylerin değiştiğini, içinizi başka bir ışığın sardığını anlıyorsunuz. Akdeniz'in sıcaklığı, binlerce metre yükseke uçan uçağın içinde de duyuluyor.

Açık renk, küçük kırışıklarla bir yaygı gibi uzanan deniz. Bazen bir yük gemisinin bu kumaşı keserek ilerlediğini görüyorsunuz. Aydınlık, gizemsel bir deniz sanki. Belli belirsiz bir buğu yükseliyor sanki üzerinden. Ne yol boyunca, ne de başka bir yerde böyle bir görünüşle karşılaşmadınız. Güneşin ışıkları altında beyazımtırak bir yüzeyle karşılaşıyorsunuz. Yükselen buğu hemen mitolojiyi çağrıştırıyor. Kendine özgü, başka bir yerde bulunmayan tanrıların yaşamış oldukları kült bir toprak üzerindesiniz sanki. Deniz, ışık, renk, buğu, bu anlamı taşıyor size. Batı kültürünün Eski Yunan mitolojisini içine almış olmasının ne önemi var? Tanrılar bu toprakta yaşamışlardı. Bu toprak öteki yerlerden farklı. Yunan ülkesi burası. Onların ruhu sanki hâlâ buralarda.

Atina'daki İstanbullu arkadaşlarsa kanıksamışlar bunu. Mitoloji burada gündelik yaşama karışmış. Eski anlamını taşımıyor. Dahası, yer yer turizm endüstrisinin de bir parçası. Belki tragedyalardan da bıkmışlardır. Ben onca uzun zaman bu toprakta yaşamadığım için öylece düşünemiyorum. Denizden yükselen buğu beni o dünyaya sürüklüyor.

On yılı aşkın bir zaman parçası geçmiş aradan. Yeniden Atina'dayım. Venizelos Caddesi'ndeki **Zonars** Kahvesi, olduğu gibi duruyor: kaldırımdaki koltuklarıyla, küçük masalarıyla, geniş, ferah içiyle. Üniversite yapılarının önün-

den geçen, Omonya Alanı'na uzanan bu caddeye **Panepistemio** da diyorlar, resmî adı Venizelos. Zonars Kahvesi köşeye düşüyor. Yanına düşen daha dar sokak yoluyla biraz aşağıda Sindagma Alanı'na bağlanıyor. Bu darca sokak da kahvelerle dolu: ayakta da kahve içilen bir Brezilya kahvesi, Every Days Kahvesi... Hafta içinde, bir öğleden öncesi her yaştan insanlar oturmakta orada. Kuzeye göre de çok daha yüksek sesle konuşmaktalar.

Yunan kahvelerinin ayırıcı bir özelliği var: oralarda her çeşit içki de içebilmek mümkün. Sonra meze biçiminde bazı şeyler yemek de. Ama Zonars Kahvesi'nin karşısına geçip, orada bir pasajın sonunda yeralan **Apotsos** Kahvesi'ni de görürseniz, benim gibi siz de şaşırabilirsiniz. Patron, girişte küçük bir masanın ardında oturuyor, gelenleri selamlıyarak karşılıyor. Onun oturduğu yerin ardı, boydan boya kahve ocağı, mutfak. Orada içkiler de mezeler de duruyor. Karşı duvarı en eski fotoğraflarla, çok eski afişler süslüyor. Masalar küçük, üzerleri mermer. Hasır sandalyelerse hiç değişmemiş. Entellektüeller de oraya geliyorlarmış. Masalarda kadınlar, erkekler kahve ya da bira içiyorlar. Yemek vakti ise bir şeyler atıştıran insanlar görüyorsunuz. Gazetelerini okuyorlar, tartışıyorlar.

Sıcak, canlı Atina. İnsanlar günde iki kez uyuyor, iki kez gezintiye çıkıyorlar. Gece yaşamı, sabahın ikisinden önce bitmiyor. Yunanlılar kendi özgün yaşama biçimlerini sürdürüyorlar. Orada Amerikan yaşam kültürünün etkileri yok. Kişilikli bir yaşam biçimi. Kadın kentin, iş hayatının, gündelik yaşamın içinde.

Atina'nın ortasında, neo-klasik mimarinin bütünselliğini taşıyan büyük bir bölüm kalsaydı, kuşkusuz bu kent daha güzel olacaktı. Ama neo-klasik yapılar azalmış. Sonradan korunmaya başlanmış. Ama, balkonlu, teraslı, bahçeli evleriyle, ağaçlar arasına sığınan mahalleleriyle Atina gene de kendine özgü, havası olan bir kent.

Orada sıcağı, tenin ve ruhun rahatlamasını buldum. Yunanistan toprağında ışıkla yıkanıyorsunuz sanki.

FULDA

Nürnberg yakınındaki **Fürth** Kenti'nin benzersiz mimari bütünlüğünü gördükten sonra, bugün Doğu Almanya sınırına yakın bir yerde kalmış olan **Fulda**'yı bu eski kenti ne yapıp yapıp görmeyi kararlaştırmıştım. Hiç de güç olmadı. Frankfurt'la Hamburg arasındaki en kısa tren yolu olan **Fulda**'dan geçen yol için alırsanız biletinizi, her saat başı Frankfurt'tan kalkan bu hızlı ekspreslerle bir saat kadar sonra **Fulda**'dasınız. **Fulda**'da inerseniz, zaten Hamburg'a kadar üç buçuk saatlik bir yolunuz kalıyor.

Fulda, Almanya'nın benim gördüğüm kentlerinden hiçbirine benzemiyor; **Fürth**'e de. Alman kentlerine özgü, o ağır, oturaklı, kunt bir istasyon yapısına inmiyorsunuz Fulda'da. Uzun, normal yüksekliktе, açık renk bir sarı sıvayla sıvanmış, büyük, uzun bir evi andıran uysal bir istasyona iniyorsunuz. Bu bir Anadolu il merkezinin de tren istasyonu olabilir. İstasyonun önünden de, küçük bir meyille aşağıya doğru inen, iki yandaki kaldırımları da ağaçlı, dümdüz bir cadde var. Hiç de sandığım kadar büyük değil **Fulda;** hatta Fürth'den bile daha az insan yaşıyor orda: 58 bin kadar bir insan topluluğu.

Fakat bu aşağıya doğru inen, dümdüz istasyon caddesinden biraz sağa doğru sapınca, o eşsiz değer ve güzellikteki yapıları görüveriyorsunuz. Biraz aşağıda, vadiye doğru bir düzlüğe oturtulmuş o çok ünlü, mimar **Dientzenhofer**'in yaptığı, eşsiz görkemli barok kilise. Kuşkusuz, 18 yy. **Barok** mimarinin çok özgün örnekleri var Fulda'da. Ama bu özgün barok yapının büyüsüne kapılmadan hemen onun biraz ötesinde, hafif bir yükseltinin üzerinde, çok uzun külâhlarıyla, çok daha eski olduğu anlaşılan, oyuncaklar kadar sevimli başka bir kiliseyi farkediyorsunuz. 822 yılında **Karolenj**'ler zamanında yapılmış, katolik Aziz Mikael kilisesi bu. Sonra, hemen gene o yörede 18. yy.da yapılmış barok şatolar külliyesi. Bir yanı güncel piyesler oynayan tiyatro olarak kullanılan, sokak üzerine düşen yapılar;

içlerinde açılmış, büyük, oval kapılardan geçilerek varılan iç bahçeler, dere kıyılarındaki yükseltilerin üzerinde yeni yeni barok şatolar.

Fulda'nın barındırdığı tarihsel yapılar elbette bu kadar değil. 18. yy.da bir üniversite ile bir de teoloji fakültesi açılmış burada. Otuzyıl Savaşları'nı da yaşamış olan Fulda, Orta Çağ'ın en önemli dinsel, entellektüel ve sanatsal merkezlerinden biriymiş. İşte bu önemli kültürel merkeze 13. yüzyıldan başlayarak Yahudiler de gelip yerleşmeye başlamışlar. Artık 1603 yılı geldiğinde Fulda, Yahudiler için de büyük bir dinsel merkez olmuş. 1784'de Yahudi Okulu açılmış orada. Bu ulus için de çok önemli bir merkez haline gelmiş Fulda. Orada 1860 yılında 321 olan Yahudi nüfus, 1905'te 675'e, 1925'de 1137'ye çıkmış. Nasyonal-Sosyalizm öncesi Yahudiler, Fulda halkının % 4.44'ünü oluşturmuşlar. Çok önemli, eski bir sinagog da varmış orda. 1938 yılında Nazilerce yıkılarak, yakılarak ortadan kaldırılmış. 1939'dan başlayarak Yahudiler sağa sola sürülmüşler. Kimisi Riga'ya, kimisi başka yerlere. Dolaşmalarımda, Fulda'da bu topluluğun burada yaşamış olduğuna, burayı yurt edindiğine dair bir iz bulamadım. Kuşkusuz varolan Yahudi mezarlığını da, kentin acemisi olduğumdan farkedemedim.

Bugün Fulda'da sadece onyedi Yahudi yaşamaktaymış.

Bir vâdide, hafif eğimli bir arazi üzerine kurulu Fulda. Bu vâdi bir yanıyla Frankfurt'a (Main), bir yanıyla da Kassel'e açılıyor. 744 yılında Aziz Boniface'ın bir tilmizi, bir Benediktin papazı gelip kurmuş Fulda'yı. Çok defa böyle oluyor, bir inanç ya da bir devlet adamı gelip bir ya da birkaç yapı kuruyor. Sonra orada yavaş yavaş bir kent oluşuyor.

Fulda ile **Fürth**'ün Yahudilerin eski yerleşme merkezleri olmalarından başka bir benzerlikleri yok. **Fulda** çok eski, sonra da barok yapılarıyla çok değerli, görkemli kiliseler, şatolar, kütüphane ve okul yapıları barındırıyor toprağı üzerinde. **Fürth**'se az bulunur bir mimari bütünlük taşıyor.

Orada bir örnek yapılarla uzayan sokak perspektifleri önemli.

Fulda'da, ben kenti dolaşırken ünlü barok kilise tamirdeydi; çevresinde iskeleler kurulmuş, üzerinde kocaman bir vinç sarkıyordu. Fulda'yı dolaştıktan sonra şu büyüleyici **Fürth** kentinin doğrusu yenilenmesi gerektiğini düşündüm. Tarih tekrarlanmayacak, ama bu eşsiz yapılar varolmaya devam etmeli.

STOCKHOLM

Stockholm, her şeyden önce yazarların, halk şairleri Bellman'ın, Evert Toube'un, Strinberg'in, henüz hayatta olan işçi sınıfı yazarı Ivar Lo – Johansson'un... kentidir. Ama yazarları ve Stockholm ayrı bir konudur. *

Stockholm, kuzeyin bu **'küçük'** büyük – kenti üzerine, benden bir yazı yazmam istenince çeşitli güçlüklerle karşılaştım. Bu güçlükler, kendi Stockholm'umu (öyle ya sekiz yıldır içinde yaşıyorum) anlatmanın kolaylığı yanında (onu da **Stockholm Öyküleri** genel başlığı altında toplanabilecek bir dizi öyküyle yapıp duruyorum), kentin bütünsel bir imgesini Türkiye'deki okuyucuya yansıtabilmenin yarattığı zorlu çalışmadan kaynaklanıyordu. Öyle ya, Stockholm, çeşitli nedenlerle (buradaki Türk göçmenler, bazı sosyaldemokratlarımızın, İsveç sosyaldemokrasisine duydukları yakınlık, ulaşımın kolaylaşması, turizm ve 1980 çevresinde gerçekleşmiş olan büyük politik göç) Türkiye literatüründe, son yıllarda çokça geçse de, gene de uzakta bir kentti. Italo Calvino'nun yazdığı, Marco Polo'nun gezisindeki, uzaktaki, belki de olmayan, düş kentler gibi olmasa da, onu ziyaret etmemiş okuyucuların bilincinde gene de imgeseldir. Öyle sanıyorum ki, onlar için bu kentin imgesi, ziyaret etmemiş de olsalar, bir Roma'nın, bir Paris'in, bir New York'un imgesine göre daha bir çerçevelenmemiş bir imgedir. Öte yandan onu birkaç gün için ziyaret edenlerin de Stockholm tasarısını zihinlerine pek yerleştirdiklerini düşünemiyorum. "Sular üzerinde yüzen bu kent"in sularının tanınması epeyce bir zaman alır. Kentte öyle küçük, ama tasarısı hemen bilince yerleştirilebilen bir kent değildir.

Böyle bir yazının güçlüğü şuradan da kaynaklanıyor: İlk defa 1252'de "kent" ismini almış, bir bakıma tarihi, Akdeniz kentleri için çok geç bir tarih olan bu tarihten

(*) Yazar Ivan Lo Johnsson 1990'da öldü.

başlayan, * diyeceğim henüz yeni sayılması gereken bu kent üzerine pek çok kitap yazılmış olması, pek çok belge ve fotoğraf, hatta son yüzyılda film olması, Stockholm araştırmalarının hâlâ tükenmemiş olması, dahası Stockholm'un hemen hemen her sokağı için ayrı bir kitap bulmanın olasılığıdır. Küçük kent üzerine bu büyük belge ve yazılı metin bolluğu karşısında, doğrusu, kalemi eline alan insan, kentin nesnel yapısını anlatmaya giriştiğinde ağır bir eziklik duyuyor. Ancak bu büyük literatürden (öte yandan hemen hemen her mahallenin de ayrı bir yazarı yetişmiş) özür dileyerek, Stockholm'un nesnel bir kaç çizgisini çizmeye çalıştıktan sonra, kendi gördüğüm öznel Stockholm'a geçeceğim.

Stockholm, kara içine uzanan büyük göl **Malaren**'le, Baltık Denizi'nin Finlandiya'ya bakan ve **Saltsjön** (Tuz Denizi) denilen bölümü arasında yer alan, adalar, körfezler ve yarımadalar üzerine kurulmuştur. Batı'ya doğru uzanan ve üzerinde pek çok ada ve körfez barındıran Malaren İsveç toprağı içindeki öteki büyük göllerle, kanallar yoluyla birleşir. Bu kanallar da Göta Kanal adı verilen bir kanalla, Danimarka'nın kuzeyinde yer alan bir girişle Kuzey Denizi'ne kavuşur.

(Deniz ticareti ulaşımında kullanılan, bu Göta Kanal'la, su yoluyla Kuzey Denizi'nden Stockholm'a gelmek ayrıca imrenilen turistik yolculuklardan biridir. Ben Malaren üzerinde **Kungshatten** (Kıral Şapkası) denilen bir adada oturdum, ama sözünü ettiğim Göta Kanal yolculuğunu hiç yapmadım. Burada şunu kaydetmeliyim ki, büyük göl Malaren'de de, Göta Kanal'da da yazın işleyen gemiler, pusulasından dümenine, yemek salonlarına kadar tamamen nostaljik gemilerdir ve orada kuzeyin kendine özgü eski deniz kültürü içinde yaşadığınızı duyarsınız.) Stockholm'un doğusundaki, Finlandiya'ya doğru uzanan deniz üzerinde

(*) *15. yy. başında İstanbul'un nüfusunun 1 milyon, Stockholm'unsa 30 bin çevresinde olduğunu buraya not etmeliyim.*

ise, irili ufaklı 64 bin ada vardır. Arkipelagos (Skargarden) adı verilen bu takımadalarda, bazen üzerinde tek bir ev barındıran bir adaya, yazın da sonsuz sayıda yelkenliye ve motorlu deniz aracına rastlarsınız. Arkipelagos'daki herhangi bir yerden, en yakın yarımadalardan biri olan örneğin **Waxholm**'dan, yaz akşamı Stockholm'a deniz yoluyla döndüğünüzde, denizden görülen Stockholm, sivri kuleleriyle, güneşin bitmeyen kırmızılığı önünde yer alan, kara kırmızı, düşsel, sularda yüzen bir kenttir gerçekten.

Stockholm kentine kuşbakışı bir bakış, kentin ortasında yeralan, en eski kesim olan **Gamla Stan** (Eski Kent) denilen bir adadan başlamalıdır. Bugün kıralın kışlık sarayı da, İsveç Akademisi de, Borsa da bu adanın üzerinde. Alman Hansa ticaret birliği döneminde, kolonileştirilmiş Baltık kentlerinden biri, o dönemdeki küçük Stockholm * Tıpkı Gotland Adası'nın başkenti olan, ama daha çok Alman olan **Visby** – surlar içindeki Visby– kenti gibi). Gamla Stan, yürünerek çevresi bir, birbuçuk saatte dolaşılabilecek bir adadır ve üzerindeki bütün eski yapılar, dar sokaklar, geçitler, tümüyle eski biçimlerinde restore edilmişlerdir. Eski lokantalar ile eski tarz kahveler de bu eski, yenilenmiş ada üzerinde. Hansa ticaretinin merkezi olan yapıları da burada aynen bulmak mümkün. Almanlar gaz, tuz... vb. maddeler satıyorlar, bu liman aracılığıyla, İsveç halkına. Onlar da Almanlara yün, tiftik, odun... vb. veriyorlar. Akademinin de kıyısında yeraldığı, adanın yükseltisindeki alanın (Stortoget/Büyük Alan) kıyısında bulunan, bütünüyle Hollanda tarzı iki renkli yapı, kentin en eski yapılarındandırlar. İsveç monarşik birliğini sağlayan kıral Gustav Vasa (16. yy.)'nın burada seksen kadar feodali öldürttüğü söylenir. (İsveç tarihinin en kanlı olayı.) Ya da kıyımı Danimarkalılar yapmışlardır. Gene Alman kökenli büyük protestan kilisesi Storkyrkan (Büyük Kilise) de bu

(*) Hansa (Hanse) ticaret birliği: 13. Yüzyıl'da başlayan, merkezi Lübeck olan deniz ticareti federasyonu. Kuzeyde, bir çeşit Ortaçağ ortak pazarı.

ada üzerinde. Gamla Stan Adası'na ekli, daha küçük bir adanın üzerinde ise, kentin en eski yapısı (13. yy.) olan ve eskiden Malaren'i gözetleme kulesi ve siyasi hapishane olarak kullanılan bir kule yer alıyor. Üzerinde eski kıralların mezarlarını da barındıran bu adanın adı (Riddarholmen/Şövelyeler Körfezi). Gene Gamla Stan'a bitişik küçük adalardan biri üzerinde de Alman tarzı bir yapı olan Meclis binası yer alıyor.

Bu adanın güneyinde kentin eski işçi mahalleleri olan **Södermalm**, yer alır. Daha çok Gamla Stan'a bakan kuzey yanından başlayarak yokuşlar üzerine yapılmış, eski işçi evlerinin hepsi, yenilenmiş (restore). Güney Stockholm'un havası başkadır, duygular, güneşin rengi bile değişiktir orda. Daha çok yazarların ve entellektüellerin oluşturduğu bir kesimde oturanlar, Söder'i asla terketmek istemezler. Ama bütün bu güney kesim (Södermalm) de bir ada, çok büyük bir ada üzerinde bulunuyor.

Kentin kuzey kesiminde ise, Norrmalm (Kuzey Mahallesi) ile Östermalm (Doğu Mahallesi) var. Gamla Stan çervesinde liman, biraz ötede Norrmalm'ın güney kesiminde liman tesisleri, ambarlar ve atölyeler kurulmaya başlayınca, zengin kesim kentin doğusundaki kıyıya kaçmış ve **Strandvagen**'den (Sahil Yolu) başlayarak Östermalm denilen zengin mahallesini kurmaya başlamış. Kentin konut olarak en büyük yapıları bu mahallededir. Ama, kış iklimi ağır bastığı için, çok da büyük olmayan, hep çift çamlı pencereler, tahta bir enteriör, kumaş ve kadife iç dekoruyla, Alman da olmayan, daha kuzeye özgü bir dekorasyon üslubu.

Ben Östermalm'da da oturdum. Sahil yoluna yakın Kaptensgaten (Kaptan Sokağı) da da; Lenin'in, kısa süren Stockholm ikametinde kaldığı sarı – beyaz badanalı rokoko bir apartman külliyesinin bir birinci katında. Östermalm'ın iç avluları kasvetli, sokakları boş, zengin sakinleri çocuksuz ya da az çocukluydu. İsveç zenginlerinin hiç gösteriş yap-

ma merakları yoktur. Ne Amerikan arabalarıyla dolaşırlar, ne de fazla göze çarpan şeyler giyip etrafa para saçarlar. Bir İsveç zenginini sokakta farketmek olanaksızdır. (Amerikan arabalarıyla dolaşanlar, daha çok işçi çocukları, otomobil tamircileri ile onların kız ve erkek arkadaşlarıdır. Bu Amerikan arabalarının motorunu uçak motoru gibi motorlarla güçlendirip yaptıkları kısa mesafeli yarışlar da başlıca merakları arasında). İşte zenginlerin oturduğu bu doğu mahallesini- sokaklarından bazen at üstünde bir aristokratın, bazen de bir kupa arabasının geçtiği Östermalm'ı kendi özgü bir melankolisi olan, ama çekici olmayan bir mahalle olarak tanımlayacağım.

Ana kentin dördüncü kesimi olarak (Södermalm, Norrmalm ile Östermalm'den sonra) **Kungsholmen** (Kıral Körfezi) mahallesini anacağım. Kentin batısına düşen bu büyük ada üzerinde, göl – Mälaren – kıyısına inen sokaklar, uzaktan Paris'i andırır bir çekiciliktedir, ama Paris'deki insan öğesini bulmak olanaksızdır burada. Bu sahile inen sokaklarda da daha çok yaşlı insanlar oturuyor. (Yaşlı bir toplumdur İsveç toplumu). Daha ötede de, açıklık alanlar, yeşil alanlar ve basın gökdelenleri bulunuyor. *

Esas Stockholm bu. Ortaçağ gümrük kapıları esas alınarak sınırları kesin kesin çizilmiş. Ortaçağ gümrük kapıları; yani **Norrtull, Skanstull, Hornstull...** Bu ana kentin sınırlarını genişletmen, yukarıda kuşbakışı saydığım mahallelere ek inşaatlar yaparak, yeni mahalleler, sokaklar kurmak, ana kenti genişletmek asla mümkün değil. Bu ana kent içinde inşaat ancak, yeşil alan dışında kalan boş alanlarda ya da tarihi değeri olmayan yapıların yıkıntı yerlerinde yapılabilir. Ama nasıl? Proje üzerinde uzun uzun çalışarak, projeyi iki yıl öncesinden, bütün görünüşleriyle gazetelerde yayınlayarak ve halkın tartışmasına açarak.

(*) *En büyük günlük gazete* **Dagens Nyheter,** *öteki günlük Svenska Dagbladet onların akşam gazeteleri.* **Aftonbladet, Expressen.**

Gerçekten de, halk yeni bir projeyi benimsemezse, kent içinde yeni bir yapı yapılamaz.

Kentin kuzey bölümünde, bütün İsveç kentlerinde olduğu gibi, birbirini kesen, biri dar, biri geniş - haç biçiminde iki cadde var: **Kungsgatan** (Kıral Caddesi) ile **Drottninggatan** (Kraliçe Caddesi). Dar olan Drottninggatan kentin modern ana alanına uzanırken, trafikten arındırılmış sokaklar bölgesine giriyor. Onu kesen Kungsgaten ise, işyerleri, dükkânlar, kahve ve eğlence yerleriyle doludur.

Bütün sanayileşen kentlerde olduğu gibi, kentin iç çöküntü alanları haline dönüşmeye aday olan Gamla Stan'la, hemen onun kuzeyinde - kuzey kesmin aşağı bölümünde - yeralan **Hötorget** (Samanpazarı), İsveçliler, çok temkinli ve rezervleri, birikmiş fonları olan insanlar oldukları için, derhal yenileştirilmiş, Gamla Stan eski halinde restore edilirken, liman tesisleri, depo ve pazar yeri olan Hötorget de yıkılıp, büsbütün yeniden yapılmış. Hötorget'in yakınında olan ve bugün, modern kentin esas merkezi sayılan (bütün siyasal gösteriler de oradan başlar)**Sergels Torg** adı verilen alan, bu alanı çevreleyen yollar, alanda bulunan merkez.

Buradan aşağıya doğru, kısa, ama en büyük mağazaların üzerinde yer aldığı **Hamngatan** (Liman Caddesi) **Norrmalmstorg** denilen gerçekten en sevimli alana inmekte. Norrmalmstorg'un ötesinde, körfez, Dram Tiyatrosu ve Östermalm'ın sahil yolu başlamakta. Fakat kentin bu yeni merkezinin - Sergels Torg ile çevresinin - doğrusu bir mimarlık felaketi olduğunu söyleyeceğim. **Otobüs** adlı filmin de çekildiği iki katlı alan, yukarıdaki ödül almış bir İsveçlinin bulduğu yeni bir geometrik biçim ele alınarak yapılmış havuz, havuzun üzerindeki cam kule, biraz ötede yer alan cansız ve mimari değeri tartışmalı beş gökdelen, ne İsveç gibi, her şeyin mükemmelini gerçekleştirmek isteyen bir toplumun başkentine yakışır biçimde, ne de harhangi bir mimari güzellik ve çekicilik, daha doğrusu karakter

taşımakta. İsveç'e ilk geldiğim 1974 yılı kışından bu yana, bu güncel alanı sevemedim ve bu alanı beğenen aklı başında bir İsveçliye de rastlamadım. O zamandan beri, bu alanın çok fazla eleştirildiğini, hatta bir ara eleştirilere dayanamayan mimarın intihar ettiğini duydumsa da, intihar etmemiş bu mimar, yaşamaktaymış. Bu alandan aşağıya doğru inen Hamngatan'ı - kısa bir çirkin bir cadde bu biraz sonra kentin içinde insan olarak dolaşmaya başlayınca anlatacağım.

Kentin büyüme gereksinimi ise, çevreye kurulmuş modern banliyö mahalleleriyle karşılanmış. 1960 - 70 yılları arasındaki on yılda, açılan "İsveç'e bir milyon konut" kampanyası, tam olarak gerçekleştirilmiş ve bütün İsveç'te, en ufak bir konut sorunu kalmamış. İç kapitalizmin hareketini ve büyümesini de sağlayan bu inşaat döneminden Stockholm'un payına düşen, hızlı ulaşım araçlarıyla merkeze bağlı, bütün kültür ve gereksinme servislerini ortasında toplanmış, kapalı çarşıları, yürüyen merdivenleri ve her birinde başka bir mimari deneyimin yapıldığı bu 21. yy. banliyö merkezleri. Böylece, hem konut gereksinmesi olan insanlar çok iyi kalitede, kente 20 dakika uzaklıkta konutlara yerleştirilmiş oluyorlar - doğadan kopmamış banliyö mahallelerine -, hem de esas Stockholm, hep eski sınırları içinde kendi doyumu içinde kalıyor.

Stockholm'un, Kungsholmen dışta tutulursa, öteki üç kesiminde de oturdum. Güneyde, doğu kesiminde, şimdi beş yıldır da kuzeyde Norrmalm'da. Vasa Parkı adındaki, kışın da yazın da insanların içinde spor yaptıkları parkın yanında, çevresi gene doğa ile çevrili, biraz güney stilinde yapılmış, bir yeni apartmanlar külliyesinin bir dairesinde. Apartmanlar diyorsam, okuyucu doğanın yittiğini sanmamalıdır. İnşaat o türlü düzenlenmiştir ki, doğa hem dairelerin arka bölümünde, hem de ön bölümlerde - daha geniş olarak - kalmaktadır. Stockholm'a geldiğimden bu yana, en çok farkettiğim maddi olgulardan biri, kentin içinde doğayla birlikte yaşamanızdır. Öyle ki, her yaz; modern

"İsveçlilerin kırdaki evlere ya da güney ülkelerine tatil yapmaya gitmek için can atmalarına şaşardım. İstanbul'dan gelmiş olan benim için, Stockholm, sayfiyenin de ta kendisiydi. Sonraları güney ülkeleri sorununu anlamaya başladım: Güneş sorunuydu bu. Stockholm'da güney, Akdeniz ülkelerine göre çok az görünür ve bambaşka bir güneştir bu. Ama, sonra sonra, bu "düşünme", içe dalış olarak düşünme" toplumunun, protestanizmin, herkesi kendi kendinin rahibi de yaptığı öznel dünyasını anladıkça, her **week – end**'de kırlara kaçmak istemelerindeki anlamı da sezer gibi oldum. Delice bir doğa sevgisi vardır İsveç'te. Eskinin, bu özgür doğa içinde yaşamış özgür köylüleri, sanayi toplumunda ilk fırsatı yakalayınca, gene kendilerini hemen doğanın içine atarlar. Alışamadığım bir yaşam biçimi ve dünyaya bakış tarzı. Ömer Madra'nın da Cumhuriyet'te çıkan İsveç üzerindeki bir yazı dizisinde belirttiği gibi, dürbünlerle kuşları ya da başka canlıları, bitkileri saatlerce gözleyebiliyorlar. Fransa'da Descartes düşünce biçimlerini belirlemişse genel olarak, burada da doğal bilimcisi Linné belirlemiş birçok şeyi: bitkilerin, hayvanların, insanlarının türlerini tasnif etmiş. Linnè'nin çocukları bunlar.

Oturduğum dairenin bulunduğu katın alt katında boydan boya garaj var. (Ben artık otomobil kullanmıyorum. Çünkü otobüsler ve metro dakikası dakikasına gelir ve insanlarla birlikte çok rahattır, otobüste her zaman oturacak bir yer, hemen hemen bulunur.) İkinci katta, çamaşır makinelerinin, kurutma odalarının, toplantı ve parti verme salonlarının bulunduğu tesisler. (İsveç Marx'ın görüşlerinin tam olarak belki gerçekleşmediği, ama Fourier'in utopik sosyalizminin kurumlarının – cinsel alan dışta tutulursa – hemen bütün bütüne gerçekleştiği bir toplumdur.) Üçüncü kattan başlayarak konutlar yeralıyor. Öndeki bahçeden sonra Torsgatan adlı bir otomobil yolu. Onun ardında da, en çok sesini duymak istediğim, trenlerin geçtiği yol. (Ama, belki yaz mevsiminde birkaç kez duyabilirim onların

sesini), onun ötesinde de kuzeyden gelerek, ünlü Belediye binasının yakınından Malaren'e kavuşan bir kanal: Karlberg Gölü ya da Karlberg Kanalı var. Daha ötede de eski bazı yapıların madeni çatılarını görüyorum. Ama benim balkonumdan yüz, yüzelli metre ilerdeki kanalın yaşamıyla da gene de iç – içe değilim. (İsveç'te ormanlar rutubeti çeker, yılın rutubetli günleri sayılıdır.)

Güney'de 17. yüzyıl sonundan kalma, bir ev topluluğunun içinde, iç avluya bakan küçük bir dairede de yaşadım. Orada Mayıs ve Haziran ayında yirmi saate yaklaşan gündüzü, gecenin mat ışığını avlunun taşları üzerinde hissederek. En büyük ayrım, en büyük ayrım buydu. Yeni yıla doğru uzanan aylarda, bitmeyen, gene yirmi saate yaklaşan gecenin içinde yolculuk yapar gibi, zifir renkli, karanlık bir gecenin içinde geçer günleriniz. Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında da bitimsiz uzunlukta günleri, birkaç saatten fazla uzun olmayan masmavi, aydınlık geceleri (Dostoyevski: Beyaz Geceler) eflatun rengi güneş ışığını, kadınların cild renklerine dönüşen ya da onların cildlerinin rengini aldığı sarımtırak mat gündüzleri yaşarsınız. Kışın güneş nerde? Çoktan ekvatorun altına, güney dönencesine inmiş. Yazınsa, burada kuzey dönencesinde. Kuzey İsveç'te geceleyin ufukta bir noktaya kadar gidiyor, sonra oradan batmaksızın yeniden doğuyor. Burada, kuzey dönencesinde, ama yakmayan, terletmeyen bir güneş bu. Garip mistiği yer küresinin ! Bir kız arkadaşa kızgınlıkla, bu olmayan yaz akşamlarından sözetmiştim. Onu böyle bir iklimin çocuğu olduğu için belki de biraz aşağılamak için. "Öteki mi güzel yani" dedi. "Yunanistan'da yazın, güneş birdenbire batıyor ve arkasından karanlık bir gece bastırıyor. Bu mu güzel yani?" Aşağılanmak sırası bana gelmişti. Elbette, bizim dünyadaki yerimiz, bizim iklimlerimiz dünyanın tek ve belirleyici olguları değil. Bana onca ters miş gibi görünen, ona göre, elbette çok doğal ve ters olan bizimkisi. Dünya yuvarlaksa eğer ve güneş bu yolu izliyorsa... Hiçbir konuda ısrar edemezsin İsveç'te. Israrında

devam edersen, dar kafalı bir aptal durumuna düşmen işten değildir. Her şeyin, doğanın belirtilerinin de senin için başka, onlar için başka olduğunu kabul edeceksin. Karı ve bitkilerin yapraklarını tek tek tanıyorlar ve onlar için bitmeyen birçok çeşit var. Sense, bir tek kar tabakası görüyorsun. Ya da ormanlar sana bir örnek geliyorsa, senin çeşitliliği görmemendendir bu.

Ondokuzuncu yüzyılın sonuyla, yirminci yüzyılın başında, bugün Stockholm'da egemen olan mimari tarz – binalar – (art nouveau ve az süslü rokoko bunlar) kurulurken, sokaklara, caddelere göre belli bir bina yüksekliği verilmiş ve kesin olarak uyulmuş buna. Beş katlı, çoğunlukla beş katlı, bazen bodrumsu bir katı, bazen de bir çatı katını kapsayan, hemen hemen tamamen eşit yükseklikte yapılar bunlar. Köşelere (hörnet) kuleli yapılar kurulması şart koşulmuş. Çatılar madeni bir tabakayla kaplı, çoğunlukla kiremit rengi bir renkle boyanan maden. Büyük binalarda ve kiliselerin kubbelerinde bu maden bakırdan. Yıllarla küf yeşiline dönüşüyor. Kendine özgü bir yeşil. Ardından temizleniyor ve parlak bakır rengi çıkıyor ortaya.

Oturduğum yörede bir yüzme havuzu eksik. Yazın yüzme havuzuna gitmek için bir kilometre kadar yürümek gerekiyor. Orada, kentin kuzeyine yakın, yüksekte, açıkta, kalabalık bir havuza gidiyorsunuz.Her çeşit insan var orda, yabancıların esmer, yerlilerin sarışın güzelliği, sutyensiz havuza giren kadınlar ve genç kızlar. Kimsenin göğsünün güzelliğine, ya da diriliğine bakmanıza gereksinme yok. Stockholm'a geldikten, üç beş ay sonra buradaki çıplaklık kültürüne alışırsınız.

Kışın da donmuş kanallar ya da göller üzerinden yürüyerek gideceksiniz. Kentin hemen kıyısındaki körfezlerde de olasıdır bu yürüyüş. Buzların kırılmayacağı zamanı ve buzun kalınlığını biliyorlar. Bir İsveçlinin ardından yürürseniz yanılmış olamazsınız. Kış onların, bitmiyen spor mevsimleri.

Adalar, koylar, körfezler, kanallar, iç – içe geçmiş göller-

le denizler...

Güneyin arnavut kaldırımı döşeli – olduğu gibi korunan yolları... Güneyle Gamla Stan'da daha çok olan eski İsveç tarzı, ekmek de imal eden pastahaneler... Hepsinde sabahın erken saatinden, lokallerin kapanış saatine kadar size hizmet eden eşsiz güzellikte sarışın kızlar. Kadının, gündelik yaşama ve kentin yaşamına bu denli çok girdiği başka bir kent görmedim. Erkek elbette vardır, ama ikinci derecededir bu toplumsal yaşam içinde, kadının kişilikli güzelliği bütün kente damgasını vurmuştur. Güneş rengi bir güzellikle.

Mimari değeri İtalyan kentleri, Prag ya da Viyana kenti yapılarının ölçüsünde yapılar değil bu kenti dolduran yapıların. Ama bütün bütüne sahip çıkılan bir kent, bir taşı bile eksiltilmeyen bir özenle korunan yapılar. İskandinavya, kendine özgü bir mimari üslub bulmuş mudur? Doğrusu ben buna bir karşılık veremem. Ama, bütün bütüne kendine özgü bir kenttir Stockholm.

Kentin dışında da, sayısız suyun kıyısında ya da ormana daha yakın bir kesimde kır evi biçiminde, birkaç katlı lokantalarla, pastahaneler... Kentte pek çok müze ve gene kentin doğu kesiminde, büyükçe bir ada ya da yarımada üzerinde – Djurgârden – geniş bir lunapark, hayvanat bahçesi, müzelerle, lokanta ve kahveler... Son dönemde orada, doğanın ağır bastığı bu ada üzerinde, kapısı mavi çinilerle bezeli, bahçesi de olan bir kahve – lokantaya gidiyormuş yazar takımı. Blå Porten'e. Ben son dönemlerde oraya gidemedim. Gene hem bu ada üzerinde, hem de Modern Müze'nin bulunduğu **Skeppsholmen** adası üzerinde, yazarlar birliğine, PEN Klubüne, başka sanatçılara verilmiş, kamunun sahip olduğu eski tarz yapılar var.

Kuzeyin bu kentine, geçen yıl yitirdiğimiz İlhan Koman' da damgasını vurmuştur. Kentin bir metrosunun çıkışındaki heykelinden ve Millet Meclisi binasının büyük toplantı salonundaki röliyefinden başka, en geniş çaplı bir yapıt olarak, kentin kuzey kesiminde, Norrmalm'da Teknik

Yüksek Okulu yakınında bir kilisenin de önüne düşen küçük bir alanda, mimar Çetin'le birlikte yaptıkları "Leonardo'dan Sonra" adlı, madeni yapıt, o her yanından başka görüntüler veren, çemberler içinde Leonardo figürünün durmadan çoğalan kiremit rengi çizgileri. Sanırım Türkiye en çok böyle şeylerle öğünebilmelidir. Eğer öğünmek gerekiyorsa.

İnsanların pek de içinde yer almadığı kent betimlemelerini bir an için bir yana bırakalım. Birlikte kentin en canlı kesimlerine doğru yürüyelim. Gerçekten çok tatsız olan **Sergels Torg** ve oradaki geometrik biçimli havuzu arkamıza alalım. Geniş, ama kısa bir cadde olan Hamngatan'a sapalım. Sol köşede kalabalık bir banka, dışardaki kutusundan kartlarıyla para çeken genç kızların oluşturdukları kuyruk, her şeyin çok pahalı olduğu Stockholm'da ucuz olan giysileri satan en şık dükkânlar. Sağda Gallerian adlı, büyük bir kapalı çarşı yapıldı. Her şeyiyle çok modern, yürüyen merdivenler, balkon kahveleri, lokantalar, pek çok mağaza. Ardından içe doğru daha da genişletildi bu Gallerian. Son bölümüne de, bir kışlık bahçe yerleştirildi. Onun öte yanındaki kapılarından çıkarsanız, canlı bir cadde, kütüphaneler, ilerde köşede de bir sinema bulursunuz. Ama biz Gallerian'ın kalabalığına girmeyelim şimdi. Kuzeyin en büyük mağazası NK'nun (Nordiska Kompaniet) önünden geçerek, hafif meyilli yolda aşağıya doğru inelim. Karşıda İsveç Enstitüsü, onun da altında, halkın ağaçlarının kesilmemesi için direndiği, ilerdeki koya kadar uzanan Kiralın Parkı var. Çok ötede Demirbaş Şarl'ın heykeli. İsveç aşırı sağcıları onu liderleri sayıyorlar hâlâ. Ama biz solda yeni yapılmış bir pasaja girelim. Bu kahverengi ile kiremit rengi arası parlak bir cins mermerle – doğal bir taş mı, yapay mı bilemiyorum – döşeli L harfi biçimindeki pasajda çok canlı, pırıl pırıl dükkânlarla karşılaşacaksınız. Her iki kapıyı da gören ortadaki köşede, kare biçiminde bir kahve barı yapılmış. Gelip geçen burada birşeyler içmeyi çok uygun

buluyor. L harfinin öteki ucundan çıkalım. Karşıda son yılların en büyük, en moda kahvesi **Le Gateau** var.* Geniş, yüksek tavanlı, post – modernist. Bizim de son iki yıldır seçtiğimiz kahve bu. Post modernizmin, karma, uzak, rahatlık veren üslubu. Fotomodel ve mankenlerden istihbaratçı eskilerine, oradan şairlerle politik mültecilere kadar herkes burda. Dayanamayarak söyleyeceğim, sarışın genç kadın türünün en güzel örneklerini burada bulacaksınız. Biraz donuk, kış çiçekleri gibi, hafif uzak, ama sonsuzca güzel. Stockholm'a bu genç kız ve kadın güzelliği egemendir işte. Kentin bayrağında olduğu gibi: başına taç takmış bir kadın yüzü bu bayrak. Stockholm'da o tuhaf renkli güneşin matlığını almış en güzel kadın cildlerini bulacaksınız. Her gün yıkanan insanlar ve 68 kuşağının piyasadan çekilmesinden sonra güncel modanın en hafif, rahat çizgilerine bürünmüş, kozmetiğin en batıcı olmayan kokularını sürünen. Elbette, kendiliğinden lüks ve rahat bir ülkedir İsveç ve siz orda arada bir kendi halkınızın ve genç insanlarınızın konumlarını, yaptıkları mücadeleyi ve onlara yapılanları düşünür, üzülürsünüz. Despotizmin sizin göğsünüze batırdığı tırnaklar, fakirliğin sizi her süre rahatsız etmiş olan görüntüleri bırakmaz ardınız. Ama olan olmuştur bir kez. Cafe Le Gateau'da oturunuz ve bu bitmeyen, bitmeyen güzelliği seyrediniz. Böylece gecenin sado – mazohist gizine yaklaşmanız mümkün olur.

Kahvenin öteki kapısından, Stockholm Oteli'nin girişi yoluyla, dikdörtgen biçimde, sevimli bir alan olan **Norrmalmstorg**'iye çıkarsınız. Bu küçük alanı çevreleyen, çoğu yüzyıl başında yapılmış eski yapılar bütünüyle korunmuştur. Biraz ötede, trafikten arındırılmış, mağazalarla ve 1920'lerde yapılmış, olduğu gibi korunan salonlarıyla Röda Kvarn (Kırmızı Değirmen) sinemasıyla **Biblioteksgatan** vardır. kentin en canlı yerine Stureplan'a, ötedeki Ulusal

(*) *Şair Ataol Behramoğlu Gateau kahvesini, Vedat Günyol'sa yazın Waxholm adasını ziyaret ettiler.*

Kitaplığa (Kungliga Bibliotek) varan. (Stockholm'un bütün mahallelerindeki eski sinema salonları olduğu gibi korunuyor.)

Ama Biblioteksgatan'a girmeyelim. Sağda, gene Stureplansa uzananan ünlü cadde **Birger Jarlsgatan**'a varan, Smalandgatan'a sapalım. Burada sağda Fransız mutfağını en ağır biçimiyle koruyan KB lokantası ve barı vardır. Büyük, perdeli bir pencereyle sokağa bakan bu küçük, duvarları koyu renge boyalı ve üzerindeki resimler gözalıcı olmayan bar en eski 'entel' barıdır Stockholm'un, geleneğini koruyan.Orada cuma ya da cumartesi akşamları eski Papirüs'ü andıran, bir insan cümbüşü içinde içilir.

KB barın tam karşısında, gene Smâlandsgatan'dan Birger Jarlsgatan'a çıkan eşsiz güzellikte bir pasaj var. Tıpkı Galatasaray'daki Aynalı Pasaj'a (Avrupa Pasajı) benzeyen bir pasaj. İşte bu pasajda, son haftalarda **Passagen** adlı eşsiz güzellikte, eskiye dönük bir kahve açıldı – bilmiyorum post modernizm, ölçülü bir biçimde eskiye dönüş öğeleri taşıyor mu içinde, art – nouveau ile art – deco'nun değişmiş bazı görünüşlerini de barındırıyor mu? – Bu kahvenin arka yanı da lokanta. Mekân öylesine genişletildi ki bu arka yanda öndeki kahve bölümünün içselliğini bozmaksızın sanırım caddeye Birger Jarlsgatan'a varan köşeye de bir kapı açıldı. Bu kahvenin güzelliği ile oraya üşüşen genç kadın çekiciliğinin dayanılamaz çağrısı karşısında, bilmem ki, arkadaşlarla postu buraya mı sereceğiz?

Biblioteksgatan'a açılan yan sokaklardan birindeki **Cafè Madeleine**, hem klasik, hem modern mekânıyla, yukardaki eski Tepebaşı'ndaki Pelit'i andıran balkonuyla aynalarıyla arasıra gidilmesi mutlaka gereken bir küçük kahvedir. Lahti dönüşü Özdemir İnce'yi, bir sabah vakti de Nazar Büyüm'ü oraya götürmüştüm.

Sevdiği, içini biçimlendirmiş, yaşamı olmuş kent Beyoğlu yıkılınca insan ona benzer lokaller buluyor kendine. Böyle bir benzerliğin ardına düşmeden, rastlansal olarak Stockholm'a geldim ve eski Beyoğlu'nun – sinema salonları

da dahil – bazı parçalarını buldum orada.

İlerde Stureplan'da, küçük bir sokağın içindeki – bir tünele varan bir sokak – ünlü kulüp After Dark kapandı. 1980'lerde en canlı klubüydü Stockhlom'un. Kadınların kadınlarla, erkeklerin erkeklerle ya da herkesin tek başına, ya da elbette kadınlarla erkeklerin de birlikte dans ettikleri. Ünlü travesti, güzeller güzeli Christer Lindaw'ın o korkunç esprili show'larını yaptığı bir kulüp. Gecenin içinde herkesi sevebilirsiniz. Kendi kendinizi de. Aşırı ölçüde güzel olup da, salt kendi kendini seven narsist duyguları içlerine bir kişilik olarak yerleşmiş, o aşılmaz estetikte kızlara da rastlayabilirdiniz orda. Şimdi eşcinsel ve travesti showlar kentin başka yanına kaydı: Make – Up Kulübüne. Ama ben biraz yaşlandım artık. Zahmet ederek gitmem zorlaştı.

Güneyde, yazın donuk ışıklı gecesinde gazeteyi açınız. Orada sizi çeken bir ilan göreceksiniz: St. Eriksplan'da Studio adlı kulüpte show yapan bir grup: "Baba Freud ve Oidipuslar." Freud, doğrusu saçları da azalmış, kırkında, ellisinde, geniş gövdeli bir adam. Odipuslar ise, ince ve sonsuz güzellikte, iki sarışın kız. Aynalar görüntülerini sonsuz olarak yansıtıyor, çoğaltıyor. Belki oraya gitmek için gerekli enerjiyi bulursunuz. Çünkü gecenin içinde sizi çağıran salt buraya özgü bitimsiz bir çekiciliktir. Bu çekiciliğe belki, bazen rastladığınız, büyük evlerde verilen partilerde de rastlarsınız. O zaman, size şefkatle dostluk göstermek isteyen bir kadın arkadaşın (siz yabancı olduğunuz için) '**Stockholm içine girildikçe çekicidir**' sözüne hak verir gibi olursunuz.

İlhan Koman'ın gemisi **M/S Hulda**, kıralın yazlık sarayının orada, Drottningholm'daki bir körfezde duruyor. Ama eski Stockholm tramvayları sadece kentin kıyısında Bromma'da işliyor. Bir de eski kürekçi sandalla Haliç'te olduğu gibi insan taşıyan kadınlar olsaydı: **Roddmadamer** denirmiş onlara. Ama en önemlisi tramvaylar. Stockholm'a tramvayların yeniden yerleştirmesi gibi bir proje de var gündemde.

BERLİN, BERLİN!

Baharın gelişini beklemeye geldim Berlin'e. Tren geceleyin Doğu Almanya topraklarını geçti. Sabah olduğunda artık doğuda **Berlin – Lichtenberg**'deydi. 1 Mart günüydü. Ardından, gene tren Doğu Berlin istasyonunu, **Friedrichstrasse**'yi, tel örgülerle çevrili duvarı ağır ağır geçti, **Zoo** istasyonuna yollandı.

Yenilenmiş, onarılmış **Zoo** tenhaydı. Açık bir kente geldiğiniz belli oluyordu. Hemen XX. yüzyılın ilk onlarında geçen filmleri ansıyordunuz. Hayır o değildi. Bambaşka bir Berlin'di. Berlin! Acılı şehir. Ama hemen bir iki gün içinde yeni Berlin Senatosu açıldı ve televizyonda, savaştan sonra ilk defa yerel bir parlamentoya seçilen neo – nazi eğilimli **Republikaner**'leri izledim. Daha önce bu kentte kalışlarıma göre değişik bir Berlin'di bu. Sağda solda rastlanan yabancı düşmanları milliyetçiler toplanmış, bir parti biçiminde örgütlenip senatoya girmişlerdi. Kuşkusuz başka bir Berlin. Kim ne yaparsa yapsın Berlin aynı zamanda bir Türk kentiydi de. Türkler gettolarına da kapanmış olsalar, Almanlarla az da iç içe olsalar, toplum içinde ayrı katmanlar da oluştursalar böyleydi bu. Türklerin oranı, savaş öncesindeki Yahudi oranına göre de çok fazlaydı.

Berlin! Berlin! Göllerle çevrili, göllerinde kuğuların gezdiği bir küçük kentti eski bir gravüründe.

Televizyonda Hemingway üzerine yapılmış bir seri henüz bitmemişti. Kim canlandırabilir yeniden Hemingway'i, yaşamının ayrıntılarına eğilseler de, resimlerini, ondan kalmış küçük filmleri inceden inceye izleseler de. Ama Hemingway kültürü devam ediyordu. Başka bir televizyon filminde izlemiştim: dünyanın en pahalı zevkleri arasında, **Safari**'de düzenlenen akşam yemekleri yer alıyordu. Önceden helikopterlerle geliyorlar, safaride çadır kuruyorlar, aperitif alınacak, yemek yenecek ortamı **belle èpoque** dönemine uygun giysilere uyumlu bir biçimde hazırlıyorlar; ardından Afrika'da bir akşam yemeğine gelecekler özel

uçakla iniyordu alana. Kuşkusuz onbinlerce dolara malolan bu küçük eğlence de Hemingway mitiyle besleniyordu. Çok pahalıydı, dünyanın en pahalı eğlenceleri arasında yer alıyordu. Ama hayalleri gıcıklayan bir yönü de vardı. Türk burjuvazisi hayal yoksunudur da.

Berlin öğleden sonra tedirgin olmaya başlıyor, geceleyin binlerce lokaliyle ifritleşme eğilimleri gösteriyor, gece yarısından sonra tam şehvet düşkünü bir vampir haline gelecekken, yumuşak sabaha doğru yol alıyor, sabah gene pırıl pırıl, uysal, içe çekilecek saydamlıkta oluyordu.

En iyisi, kişinin gene moda olduğu – daha doğrusu modası bitmeden sürdüğü – üzere Hemingway kültürüne tutunmasıdır. Bunun için de kendini Hemingway sanmaya gerek yok sanırım.

O zaman düşünmeli: Şimdi Hemingway Berlin'e gelseydi, hangi bara uğramadan edemezdi? Kuşkusuz şu Savingyplatz'a yakın Grolmann Sokağı'ndaki **Florian**'a. **Florian** adı o kadar güzel, bir ince yazıyla yazılı ki. Sonra bu bar "temiz ve iyi aydınlatılmış" bir bar. Sokaktan içerisi görünüyor: üçe dört metre büyüklüğünde dışardan içeriyi olduğu gibi gösteren sokak üzerindeki perdesiz penceresi çok çekici. Bu pencere bütün bütüne barın bulunduğu yeri gösteriyor. İçerden de az ışıklı sokağı. Girişte birkaç masa var. Oradan barın bulunduğu genişce bölmeye geçilebiliyor, oradan da gene bir açık kapıyla – yerinden çıkarılmış kapı – arkadaki biraz daha genişçe olan yemek salonuna. Her şey alçakgönüllü ama çok güzel. Ölçüleri güzel çünkü. Masaların ölçüleri lokale uygun. Barın yüksekliği milimi milimine ideal ölçülerde. Yanındaki uzun iskemlelere oturduğunuzda tam da bir barda bulunduğunuzu hissediyorsunuz. Oysa tahta, basit bir bar bu. Ama sonsuzca güzel.

Kadınlar da erkekler de var orada. Hatta bir gece Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelmiş Türk aydınlarıyla sanatçıları da, birden bire birarada olabildiler. Sanki Beyoğlu'nda olmaya gerek yokmuş gibi. Bu barın güzelliğinin nereden geldiğini birkaç gün düşündüm. Ölçülerinin güzelli-

ğinden. Barın dizaynı güzel. Ama sonra şunu da anladım; Işık güzel burada. Kendine özgü bir ışık tonu sanki. Esas olarak da barın, tezgâhın ve arkadaki, merdiven biçiminde düzenlenmiş içki şişelerinin rafları üzerine vuran. **"Temiz ve İyi Aydınlatılmış Bir Yer"** burası. Hemingway şu sıralarda Berlin'den geçseydi, sanırım **Florian**'a uğramadan yapamazdı.

"BİR DOMUZ LÜTFEN"

Pazar günü Kürfürstendamm bulvarının başladığı yerden kente doğru inmek istediğimde, gidiş yolunun trafik işaretleriyle kapatıldığını gördüm. Hava çok güzeldi, zaten yürümek istiyordum.

Belki de siyasal bir gösteri vardı kentin merkezinde. Aşağılarda bir kalabalık görünüyordu. Biraz yürüyünce anlaşılıyor. Hayır, yoktu siyasal bir gösteri. Yandaki caddelerden gelen çeşitli firmaların büyük büyük araçları bulvara dönüyorlar, bir geçit töreni yapıyorlardı.

Milka çikolata – şekerleme firması, Coca – Cola... v.b. Araçların üzerinde palyaço kılığına girmiş koca koca adamlar, müzik çalıyorlar; içine paçavralar doldurdukları ramazan topuna benzeyen küçük – antik bir topu eğlence olsun diye gürültüyle ateşliyorlardı. Araçlar arasanda mahallelerin çok sazlı gençlik bandoları müzikler çalarak yürüyor, çocuklarla, bütün bulvarın insanları da onları izliyorlardı.

Milka firmasının ardındaki ikisi kız, biri oğlan üç genç, biraz sonra bulvara ve kaldırımlara karamelalar saçmaya başladılar. Herkes kendini kaptırmış topluyordu bu karamelaları. Ama daha da ilginci, gene aynı genç üçlü, kamyonun arkasındaki başka bir mukavva kutudan aldıkları, plastikten yapılmış, pembe domuz yavrusu biçimindeki kumbaralardan da arada bir fırlatıyorlardı sağa sola.

Taşıtların yukarıya doğru geçmesinin serbest olduğu geliş yolundaki kaldırımda Berlin'lilerle birlikte yürüyordum. Pembe domuz kumbaralardan biri, bu yana kadar fırladı. Önümde annesi babasıyla birlikte yürüyen sekiz – dokuz yaşlarında bir çocuk kumbaraya doğru atılmak istedi. Fakat annesi tedbirli davranıp onun elini tuttu. Çocuğun yerine babası, caddede kaldırıma doğru seken küçük domuzu kapabilmek için fırladı. Ama onların da önünde yürüyen bir adam, karşıdan gelen otomobili de yavaşmalaya zorlayarak kaptı domuzu. Onlar bir karı –

kocaydılar. Bir çocuk yoktu yanlarında.

Küçük çocuk ağlayacak gibi oldu. Adama giderek küçük, pembe domuzu istemek için davrandı. Ama bu defa babası, ayıp olur diye önledi onu.

Domuzu kapan adam mutlu, küçük pembe, sevimli kumbarayı karısına uzattı. o da hemen el çantasına yerleştirdi onu.

"Ne yapıp, yapıp bu küçük çocuğa da bir domuz kumbara elde etmek gerekli."

Bulvarın ortasında, taşıtların da yerleştiği, yer yer çimenlik olan orta bölümü geçtim, karamela ile domuz kumbaraları savuran kamyonun arkasına takılmış kalabalık arasında, ön sıralarda yer aldım. Genç erkeğin karoserin üzerinden attığı bir domuzu kapmaya çalışırken, domuz elime çarpıp sekti. Onun üzerine, kılığı da pek düzgün olmayan kocaman bir adam atladı. İkinci bir domuzu havada yakalayacaktım ki, ardımda on yaş çevresinde iki çocuk olduğunu gördüm, elimle havada uçuşunu yavaşlattığım domuzu onlara bıraktım.

Karamelaların arasında, fırsat buldukça, tabii daha az sayıda etrafa saçılan bu pembe domuzlar, kamyonun arkasına takılmış kalabalıkta da, çevrede de epeyce heyecan yaratmıştı. Çeşitli yaşlardan insanlar, karoserdeki üç gence:

"Eine schweine, bitte" diye bağrışarak yalvarıyorlardı.

Ben de onlardan öğrenmiştim. Domuzu kapamayıp da ağlayacak gibi olan çocuğa bir domuz elde edebilmek için, ben de kamyonun arkasında sıçrayıp duruyordum:

"Eine schweine, bitte!" (Bir domuz lütfen.)

Karosere çok yakın olan bana bir domuz vermediler. Biraz sonra da, bir tanıdık, kamyonun arkasında 'bir domuz lütfen' diye bağırıp sıçrayan beni görür diye korktum. Ama daha önemlisi domuzu elde edemeyen küçük çocukla, annesiyle babasını gözden kaybettim.

Öyle sanıyorum ki, savaşlar oluyorsa, büyük büyük insanların çocukların oyuncuklarını kapmalarından oluyor.

Savaşlar oluyorsa, büyüklerin bozulmuş dünyalarının, yeni yetişen çocukların tertemiz dünyalarını kendi içlerine alarak bozmasından oluyor bu.

Tek tesellim, domuzu çantasına koyan kadının evde, kendisini bekleyen bir çocuğu olması.

PARİS– MOSKAU LOKANTASI

750. kuruluş yıldönümünü iki yıl önce kutlayan Berlin, eskiden birbirinden ayrı köyler halindeymiş. Kimisi ormanlar içinde, kimisi göller kıyısında kurulmuş köyler... Giderek büyüyen kent bu köyleri birleştirmiş, kendi mahalleleri haline getirmiş. Ama bu eski köylerin birçoğu, gene de ormanlar, ağaçlar içinde, birbirine bitişik ev kümeleriyle dolmamış, nefis sayfiye mahalleleri olarak gelişmiş.

Brandenburg, Brandenburgische! Berlin kenti, Berlin burjuvaları! Johan Sebastian Bach'ın üzerlerine o ünlü Brandenburg konçertolarını yazdığı kent, o kent insanları. Kleist'ın mezarını da barındıran büyülü şehir.

1938'de nazilerin gerçekleştirdikleri **Kristal Gece**'de en çok saldırıya uğrayan **Charlottenburg** mahallesi de eskiden bir köymüş. Sonradan Berlin'de yahudi zenginlerle aydınların oturdukları en güzel bir mahalle haline gelmiş. Hâlâ suların aktığı çeşmelerinin süslediği alanları var. **Moabit** de ona bitişik bir mahalle. Ama o işçi mahallesi. Hitler rejimine savaş yıllarında bile direnmeye çalışan işçiler oturmuş orada. Öte yandan Moabit, yüzyıllarca önce Fransa'daki mezhep katliamlarından kaçan protestanların da yerleştikleri hüzünlü mahalle.

İşte inanılmaz güzellikte olan **Paris – Moskau Lokantası** bu yapıların doldurduğu **Moabit** mahallesinin sonunda. **Alt – Moabit** (Eski Moabit) adlı, iki yanı eski, büyük yapılarla dolu geniş caddenin sonlarına doğru.

Ama Paris – Moskau Lokantası'nın bulunduğu yere yaklaşınca bu eski mahalle de sona eriyor gibi. Lokantanın yer aldığı bağımsız, eski tarz, iki katlı yapıya varmadan önce Paris – Moskova trenlerinin üzerinden geçtiği demiryolu köprüsünün altından geçiyorsunuz. Alt – Moabit adlı caddeyi sürdürürseniz, ünlü **Reischtag** (Meclis) binasına ve onun önündeki alana varacaksınız.

Paris – Moskau Lokantası demiryolunun birazcık ötesin-

de, kendi başının hülyasıyla yoğrulmuş bir yapı. Gecenin içinde bir **Magritte** resmi gibi duruyor.

Alt kat lokanta. Önceden masa ayırtmışsanız, oraya çekinmeden girin. Sizi çok sıcak bir ilgiyle karşılayacaklardır. **Peyné**'nin çizgilerindeki gibi giyinmiş olmalısınız.

Ölçüleri de, dekorunun sadeliği de büyük bir özenle hazırlanmış yüksek tavanlı, küçük bir yemek salonu burası. Duvarlar beyaz badanalı, çok az resimle süslü. Kapıya yakın bir yerdeki açık vestiyere trençkotunuzu asabilirsiniz. Orada biraz ötede, üzerinde **baguette** türü ekmeklerin kesildiği küçük bir büfe var. Mutfağa geçilen koridor o büfenin ötesinde. Tam karşıyı da büyük, siyah, eşsiz güzellikte başka bir büfe süslüyor. Orada şaraplardan örnekler var. Asıl şaraplar mahzende. Büfenin önünde de küçük bir Amerikan bar yer alıyor.

Beyaz örtülü masalardan birine oturunuz ve içeceğiniz şarabı seçiniz. Düşten bir lokantaya gelmiş olduğunuz kesin artık. Gecenin sessizliğinde, beyaz örtülü bir masanın kenarında otururken, Paris'le Moskova arasında işleyen trenin raylar üzerinde çıkardığı sesleri de duyabilirsiniz belki.

Bu treni, bu defa Berlin'e geldiğimde Doğu Berlin istasyonunda gördüm. Yataklı vagonları bugüne kadar görmediğim ölçüde süslüydü. Perdelerinin püsküllleri görünüyordu pencerelerinde. İçerisi halı döşeliymiş, sanırım koltuklar kadife kaplıdır. Pirinçten semaverler parlıyormuş koridorlarında.

Paris – Moskau Lokantası'na gidiniz, sevgilinizle, sevdiğiniz insanlarla ya da neden olmasın "muhayyel" bir sevgiliyle ya da ardınızda bıraktığınız küçük, kırık bir aşkın imgesiyle, kimle olursa olsun, özenle yaratılmış lokantada "hülya içinde" kalacaksınız.

Gerçi artık bu lokanta Fransızların **nouvelle cuisine** dedikleri modayı seçmiş. Yani kocaman bir tabakta geliyor istediğiniz yemek, ama asıl yemek çok az o tabakta. Yemeğin çevresi modern bazı resimlerdeki gibi renkli, kü-

çük sebzelerle süslü. Kurt gibi acıkmış olarak gitmemek gerek oraya. Daha çok şarap içerken bir parça yemek de yemeye, hayal kurmaya gitmek gerek.

"Hey gidi Alt Moabit! Sen de yaşamımıza girecekmişsin, bunca yıl sonra, kocaman, harap işçi evlerinle.

"Seni nasıl hatırlamam Kristin! Yıkılmış bir kentin külleri arasından çıktın ve eşsiz bir öykü armağan ettin bana.

ROSENECK

Batı Berlin'in de batısında, Kurfürstendamm'ın başladığı Halensse'de oturunca, eski burjuva mahalleleri Roseneck'le Koenigsallee'nin uzandığı Hagenplatz'a yakınsınız demektir. Koenigsallee'de yürüyüp de, küçücük merkez Hagenplatz'ı biraz geçince, içinde birçok küçük gölü barındıran ve o büyük Wannsee'nin kıyısına kadar uzanan ünlü orman Grünewald'a ulaşırsınız.

Mart ayında Halensee'ye yerleşince, güney batıya doğru uzanan Hubertusallee yoluyla, eski Berlin ikametlerimde şöylece bir gördüğüm Roseneck mahallesini yeniden bulmuştum. Bahçeli eski, yeni villalar önünden, ağaçların dallarını durgun suları üzerine sarkıttığı bir gölün kıyısından, sonsuzca ağaçlıklı yollardan güneye doğru yürüyorsunuz ve bu iki buçuk katlı yapılardan oluşan küçük merkezi buluyorsunuz. Birkaç seçkin mağazayla bir lokanta, bir de kahve var orda. Artık geniş bir bulvarın da kestiği bir beşyol ağzındasınız. Hiç kuşkunuz olmasın, Berlin'de Hemingway kültü devam ettiğinden, karşıdaki ağaçlar dibindeki kahvenin adı **Hemingway Bistro**'dur. Oraya bir defa uğradım, ama ben karşıdaki – geliş yönündeki – **Wiener Kahve**'yi seçtim. Buraya gelen burjuvazi ve gezginlerle birlikte, geniş kaldırımın üzerinde oturup, haftalarca Berlin'in bahar güneşini bekledim. Çevrede en ince kadınlar otururken, Berlin güneşi bir göründü, bir kayboldu. Ama sonunda, Mayıs ayı geldikten bir süre sonra, kavurucu bir yaz güneşi gibi bastırdı.

Sonra da duydum: Roseneck'de – bu alçak evleriyle, bahçeleriyle, ağaçlarıyla eşsiz güzellikte olan bu mahallede – bir de **Hemingway Restaurant** varmış. O ağaçlıklı sokaklardan birinin içinde eski bir köşk olacak, öyle ki masalar, salondan başka, çeşitli odalardaymış. doğrusu henüz Hemingway Restaurant'a gidemedim, ama bir Hemingway tutkunu olduğum halde **"Papa"**yla bu Roseneck mahallesinin "olası ilgisini" gözden kaçırmış olmayı

yediremiyorum hâlâ kendime.

Ardından sıcaklar bastırınca, daha bir tutkuyla öteki caddeyi, **Koenigsallee**'yi araştırdım. Onun kıyısında, durgun, şiirsi bir göl var ve incecik bir kanalla Hubertusallee-'nin kıyısındaki gölle birleşiyor. Bu göllerin isimleri mi? Çok kolay: Koenigs – See ile Hubertus – See.

Koenigsallee'nin kıyısındaki bahçe içindeki köşkler daha da görkemli. Eski kıral II. Wilhelm'in torununun evi de– büyük sanayici Siemens'in büyük malikânesi de bu güzelim yol üzerinde. Koenigsallee de adını 'könig/kıral' sözcüğünden almıyor. Bu yerleşme bölgesini (koloniyi) Alman Birliği'nin kurulmasından sonra Koenig adını taşıyan bir kişi kurmuş. Öyle ki, mahalle, kentin sonrada kurulan burjuva mahallesi **Dahlem**'den daha eski, daha köklü.

İşte o yol üzerinde bulguladım bu eşsiz lokanta – kahveyi: **Landhaus Bott** adını taşıyordu, dört katlı, bahçe içinde, çok açık çivit rengi büyük bir apartmanın en alt katında, havuzu da olan büyükçe bir bahçe içinde yer alıyordu. İçersi, değişik salonları çok sade ve aynalarla süslüydü. Bahçesinde ağaçlar vardı. Orada isterseniz kahve içebilir, pasta yiyebilir, isterseniz yemeğe kalabilirdiniz. Okuyup çalışabilirdiniz de.

Burjuvazinin de, işçi sınıfının da en güçlülerini görmüş geçirmiş Berlin. **Landhaus Bott**'a gece yemeğe gttiğinizde, artık Mayıs ayında geç inmeye başlamış olan gecenin ışığı içinde, beyaz örtülü masaların çevresinde, orada, bahçede, çevrenizde alçak sesle konuşan bir kalabalık "hayal içinde" kalıyordunuz. Bu Berlin kentinin, sokaklarında da, evlerinde de görülen insanı rahat ettirici boyutlarının, çalışmak konusunda da niçin itici olduğunu size düşündürtebiliyor.

"Bize bir masa ayır Yanakimu."

TÜNELDEKİ ÇOCUK

Berlin şehrinde ilk yapılan metro, şimdi Batı Berlin'in merkezi olan Yıkık Kilise'nin biraz ötesindeki Wittenbergplatz'la, Kurfürstendamm üzerinde, ondan en çok bir kilometre kadar batıda olan Uhlandstrasse arasında. Wittenbergplatz kavşak durağının üzerinde anıtsal bir yapı yükseliyor. Birkaç yıl önceki Berlin'in 750. kuruluş yıldönümü kutlamaları dolayısıyla, bu iyi korunmuş yapının içi yeniden dekore edildi ve 1920'deki haline getirildi. 1920'lerin küçük satıcı barakaları yeniden yapıldı, duvarlardaki maden üzerine işlenmiş eski ilanlar, afişler, aynı o zamandaki yerlerini aldılar.

Kentin en civcivli yerlerinden birine açılan Uhlandstrasse durağının üzerindeyse bir yapı yok. Fransız Evi'nin, sinemaların, Savignyplatz'a uzanan yolların, bulvarın, Uhlandstrasse'nin birleştiği bu kavşağa, olağan metro duraklarında olduğu gibi, merdivenlerle çıkılıyor. Cafe Möhring'lerin en canlısı da orada, biraz ötede yer alıyor.

Ama Wittenbergplaz'la Uhlandstrasse kör durağı arasında işleyen bu metronun rayları, normal metro raylarına göre daha dardır, vagonları biraz daha ufaktır. Ama ancak dikkatli bir yolcu farkedebilir bunu. Bu iki durak arasında yürünebildiğinden, öte yandan da Uhlandstrasse durağı başka hatlara geçiş vermediğinden az yolcu vardır bu hatta, tam olmasa da bir oyuncak metro gibi olmuştur bu hat sanki.

Eski metro istasyonları elbette sadece bunlar değil. Pek çok eski metro istasyonu var Berlin'in her yanında. Bazen de metro Batı Berlin'den Doğu Berlin toprakları içine giriyor da, kapılarını açmadan, boş eski metro istasyonlarının önünden geçip, yeniden Batı Berlin topraklarına ulaşıyor.

Spandau istikametine giden metroda, Deutsche Oper adlı eşsiz güzellikteki eski metro istasyonuna vardığımda

farkettim karşı koltuğun üzerindeki graffiti yazısını. O ünlü, stilize harflerle koltuğun muşamba derisi üzerine "Şaban" yazılmıştı. Bu graffitiyi de, düz yazıyla yazılmış birkaç sözcük izliyordu. Türkçe sözcükler. Bunca graffiti yazısı görmüş, graffiti kitaplarına bakmıştım, ilk defa görüyordum graffitiyle yazılmış "Şaban" diye bir sözcük. O zaman içim ısındı; ama sonra da o yazıyı yazan Türk göçmeni çocuğun kaderini düşünmeden edemedim.

Almanya'da iyi eğitim görebilen Türk çocuklarının sayısı çok azdı. Büyük bir olasılıkla iyi bir eğitim göremeyecekti. Almancayı iyi öğrenemeyecek, Türkçe'yi de Türkiye'deki çocuklar gibi bilemeyecekti. Gene büyük bir olasılıkla o ülkedeki işsizler ordusuna katılacaktı. Askerlik çağına gelmeden önce, annesi babasıyla Türkiye'yi ziyaret edebilecek; ama sonra askerlik çağına geldiğinde artık gidemeyecekti anasının babasının ülkesine. Askere çağıracaklardı onu veya uzun süre askerlik yapmasını ya da binlerce mark ödeyerek kısa süre askerlik yapmasını önereceklerdi. Belki bu parayı ödeyemeyecek, oturma izni iptal edilir diye uzun süreli askerliği – artık yabancısı olduğu kendi ülkesinde – göze alamayacaktı. Belli bir yaşa gelecekti artık. O zaman konsolosluk şubesinden, ona son bir tarih bildiren ihtar niteliğinde bir mektup alacaktı. Belli bir tarihe kadar bu binlerce markı ya yatıracak, kısa süreli askerlik yapacak ya da yurttaşlık hakkını yitirecekti. Az para değildi bu. Yitirecekti yurttaşlık hakkını. Bu arada, Almanya'da yaşadığı şehirde, belki birkaç defa neo – nazilerin saldırına uğrayacak ya da gözünün önünde olan saldırıları görecekti. Kendisinin demeyeyim, anası babası yoluyla gelen bir devleti yoktu artık. O devlet açısından bir sinek, döviz ödemeye zorlanan bir yarı hayvan ya da Kafka'nın Değişim adlı öyküsündeki böcekten farksızdı. Alman vatandaşlığına geçmekte sayısız güçlüklerle karşılaşacaktı. Toplumda bir yeri, birikmiş bir parası, düzenli bir işi olması gerekti. Bunları bir araya getirmek zordu dayanaksız olan onun için. Ardından belki Alman ordusunda asker olmak

zorunda kalacaktı. Birçok işsiz çocuk, iyi yiyip içtikleri, ceplerinde de paraları olacağı için çoktan razıydılar buna. Hatta maaşlı, devamlı asker bile olabilirdiler. Galiçya'da ölen dedeleri gibi... Türk subayının giremediği o cephede savaşan 1915'deki ataları gibi. Ama dünya koşulları farklıydı; savaş olasılığı vardı ama, azdı bu. Anasının babasının ülkesi Türkiye'nin "milliyetçi - muhafazakâr" hükümetleri onların Alman ordusunda asker olmalarına razıydılar. Anası babası gibi, kendisinin de bir tek özelliği vardı o hükümetler için: Türkiye'ye döviz yollamak. Toplum kalkınmasına kullanılmayan bir döviz, har vurup harman savrulan, giderek anarşik olan bir ekonomide parayla oynayanların ellerine teslim edilen. Deutsche Oper adlı o eski metro istasyonuna giden trende, graffitiyle "Şaban" sözcüğünü yazan çocuk bunları yaşayacaktı. İsimsiz, kimliksiz, her iki toplumun da dışında, sessiz kalabalıktan birisi olacaktı büyük bir olasılıkla.

Doğrusu çocuklarla, gençlerin graffitiyle, bu gençliğe özgü popüler protesto sanatıyla uğraşmalarına karşı değilim. Bütün dünyaya yayıldı bu. Ustalarını bile çıkardı. Tiplerini yarattı, ayrı ayrı eğilimler belirdi içlerinde. Bir yaşam tarzı oldu.

Kimse çocuklara teslim edilen dünyanın mükemmel bir dünya olduğunu öne süremez. Yetişme çağında elbette değiştirmeye çalışacaktır çocuk onu. Değiştiremezse de kendi özel dünyasını kuracaktır. Ne yazık ki, dünya ağır ağır değiştiği halde, onu değiştirmek zordur. Kolay olsaydı, bu çocuklar çok daha güzel bir dünya sunacaklardı bize. Metroların koltuklarına graffiti çizmeseler iyi olur ama, çizmişlerse de canları sağolsun. Boyalı bir metro vagonunu, tertemiz bir metro vagonundan daha çok seviyorum. İnsan izi var üzerinde.

Stockholm'de geçen yıl, akşamları kentin merkezine giden eğitmenler, psikologlar, tünel idaresi mensupları graffitici çocukları - öğüt vermek üzere - yakalamaya çalıştılar. Olmadı bu. O zaman, bu yıl bir okul açıldı. Bütün graffiti-

ciler oraya toplanacaklar, istedikleri gibi graffiti çizecekler. kimbilir, belki de 21. yüzyıl sanatının bir bölümü de bu eğilimin olgunlaşmasına dayanacaktır. Hem çocuklar graffiti çiziyorlarsa – birbirlerinden görseler de, bu eğilim Amerika'nın fakir mahallelerinden yayılmış olsa da – içlerinden geliyor bu.

Spandau istikametinde, Deutsche Oper adlı eski istasyona ulaşan metronun koltuğuna "Şaban" yazmış olan graffitici çocuk! Senin o küçük, göçmen, esmer ellerinden öperim.

DEĞİŞEN İSTANBUL

Babam 1913'te, sanırım Balkan Savaşı sırasında, annesiyle birlikte gelmiş İstanbul'a. Henüz beş yaşındayken. Antakya, Belen tarafından. Babaannemin kardeşi Azize Hanım ise çok daha önce. Annemin nüfus kaydı, Çankırı-'nın Taş Mescit Mahallesi'ndedir, ama o İstanbul'da doğmuş, sanırım annesi de. Annemin dedesi İstanbul'da çalışan kadılardan biriymiş. Onun 1876 Anayasa (Kanun-i Esasi) çalışmalarına katıldığı söylenir. Babamın, Halep'li olan babası 1. Dünya Savaşı sırasında kaybolmuş.

Ben 1935 yılında Vefa'da doğdum. Ünlü bozacının önünden, yirmi metre kadar Şehzadebaşı yönüne doğru yürürseniz, bir çıkmaz sokak vardır, orada, şimdi yıkılmış olan bir tahta evde. 1940 yılına kadar İstanbul'da kaldım. Sonra annemle Burdur'a gittik. Ardından Hasan Âli Yücel'in eğitim politikasına hayranlık duyan ailemle Simav'a, İzmir'in ilçesi –eski Rum kenti– Ödemiş'e. İstanbul'a yeniden dönüp de Kabataş Lisesi'ne yatılı olarak yazıldığımda, o ünlü 1950 yılı yaklaşıyordu.

Bunları İstanbullu olmanın kolay olmadığını belirtmek için yazıyorum. Yoksa soyum sopum pek kimseyi ilgilendirmiyor. İstanbul'dan ayrı kaldığım on yıl içinde –1940–1950 arası– (bu babam için 1952'ye, annem için 1953'e kadar sürdü), yıllar geçtikçe babamın İstanbul özleminin arttığını, bu yüzden Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki

bürokrat arkadaşlarının odalarını aşındırıp durduğunu, İstanbul'a naklini istediğini hatırlıyorum. Ankara'da bakanlıktaki odalarda, çoğu defa ben de yanında bulunurdum. Babamın, orada, bürokrat arkadaşlarıyla olan uzun konuşmaları sırasında içime hafakanlar basardı. Henüz çocukluktan ilk gençlik yıllarına doğru giden yaşlardaydım. Annemse bu konuda daha dayanıklıydı. Bazen de babama "İstanbul'u neden bu kadar istiyorsun?" diye sorduğunda, babamın karşılığ hep "İstanbul kültür kentidir" olurdu. Öyle sanıyorum ki, babamın karşılığında yer alan, bu "kültür kenti" tamlamasına, sadece üniversite, okullar, kütüphaneler... değil, mimari, tramvaylar, kahveler, arkadaşlar... da dahildi.

Ondört yaşını birkaç ay geçmiştim ki, çocukluğumun hayal mayal hatırladığım İstanbul'una, Ortaköy'deki lisede, yatılı öğrenci olarak yeniden döndüm ben. Ama ne İstanbul'du bu! Ne büyük bir görkemdi!

İstanbullu olmanın kolay olmadığını belirttim. Yabancı ülkede yaşayan bir insana bile, orada beş yıl oturdu mu, başka koşulların da bir araya gelmesiyle o ülkenin vatandaşlığını veriyorlar. Ama İstanbullu olmak için, bu büyülü kentte beş yıl oturmak yeter mi? Hiç sanmıyorum. Öyle sanıyorum ki, İstanbullu olmak, tanımlanması zor bir kültür ortamına girmekle mümkündür. Gündelik hayata da yansıyan bir kültür, bir davranış tarzı elde edebilmektir. Sırf İstanbul'a özgü olan bir davranış tarzı. Ama elbette bir dil de. Sanıyorum bu yüzden, ben, gerçek İstanbulluyu dünyanın neresinde görürsem göreyim tanırım. Başka bir hamurdan yoğrulmuştur o.

1950 yılının İstanbul'u...

O zaman, kente giriş yolları çok azdı, ama bu yolların kıyısında, hep, bugün için inanılmaz olan bir levha asılıydı: "**İstanbul** Nüfus: 776.000." Bugün insana bir söylence gibi geliyor.

Beş yaşında Anadolu'ya gitmek üzere ayrıldığım İstan-

bul'un, bende kalan solgun hayalleri daha çok Vefa Semti-'nin, Kıztaşı'nın, Bozdoğan Kemeri çevresinin sokakları, anneannemle gittiğim Şehzadebaşı sinemaları, çok sık ziyaret ettiğimiz Harbiye Nezareti'nin bahçesi, Kumkapı'da, sahile kadar uzanan dar sokakların ucunda, deniz kayısında –sanırım denizin de üstünde– yer alan kahveler, Gedikpaşa ile Cağaloğlu'ndaki dostların evleri, o zamanki havuzlu Beyazıt Alanı, kıyısındaki Küllük kahvesi, Fatih Camii-'nin, medreselerin çevrelediği, henüz taş döşenmemiş geniş avlusu, Kadıköy'de, altıyol ağzına yakın, küçük bir bahçe içindeki bir akraba evi ve Şehzadebaşı'ndan ötelere, Şişhane'ye, Şişli'ye giden tramvaylarla –sonsuzca yol alan tramvaylarla– ilgili hayallerdi. Tünel'in kayışının kopmuş olmasının açtığı felaketten, Şişhane'de raydan çıkan bir tramvayın, yokuşun aşağısındaki dükkânlara girerek neden olduğu kazadan hep bahsedilirdi.

1940 yılının İstanbul'unda, henüz Cağaloğlu, kibar insanların oturdukları bir mahalleydi. Öyle anımsıyorum. Buna Fatih'i, Gedikpaşa'yı, sonra da Şişhane ile Beyoğlu'yu eklemeliyim. O dönemin İstanbul'u –sonradan kendini korumuş kentlerde gördüğüm gibi (örnekse: Nürnberg, Stockholm, Kopenhag, Amsterdam) kentin eski **gümrük kapılarından** dışa yayılmamış bir şehirdi. Diyeceğim Edirnekapı'dan (Karagümrük'ün ötesinden), Topkapı'dan, Eyüb'ü dışarda ayrı bir mahalle olarak tutarsanız Mevla**nekapı'dan,** kısacası kentin esas İstanbul bölümünde surların dışına taşmamış, bir yerleşim bölgesiydi. Bu kapıları işlevlerine göre çoğaltabiliriz: Kumkapı, Yenikapı, Azapkapı... vb. Karşıda, Beyoğlu yakasında, kent elbette, ortalama ikiyüz yıldır Ceneviz surlarının dışına taşmıştı. Ama orada da Şişli'yi bir **kapı** gibi alırsak, daha öteye uzanmıyordu İstanbul. Rüzgârların durmadan değişik yönlerden estiği güzelim şehir!

Oraya yeniden döndüğüm Aralık 1949'da, yatılı olarak Kabataş Lisesi'ne tıkılmıştım. Ama ikinci dönem başlamadan önce, yılbaşına doğru uzanan tatilimi Mecidiyeköy'

de teyzem Refia Hanımın, bir bağ evini andıran iki katlı evinde geçirdim. O zaman –şimdi Chicago'yu andıran– Mecidiyeköy bağlık bahçelik bir yerdi. Teyzemin büyük kızı Belma ile (Diren) ya da küçük kızı Gülçin'le (Eczacıbaşı) evden çıkıyor, bir süre yürüdükten sonra, Beyoğlu'na inen bomboş tramvaya biniyorduk. Belma beni, beş yaşında terk ettiğim için iyice anımsayamadığım Beyoğlu'na, İstiklal Caddesi'ne, bazı sinemalarla resim galerilerine götürmüştü. Tramvayla yapılan uzun yolculuklardan sonra, o zamanki bakışımla yapılarını çok yüksek, çok görkemli bulduğum İstiklâl Caddesi'nin yansıttığı büyük şehir büyüsü karşısında ezildiğimi, ona hayran olduğumu, ama onu tanımayı sonraya, önümdeki yıllara bıraktığımı hatırlıyorum. 1950 yılı yaklaşırken, kim derdi ki, bu ihtişam karşısında ezilen ben, sonraları o caddenin her deliğinde yıllarca yaşayacağım ve o semti hemen hemen her taşına kadar yakından tanıyacağım. Bütün tapınakları (dinsel ve cinsel), meyhaneleri, barları ile.

Şaşılacak bir şeydir, ama Galata'nın güzelliğini ve bence gizli ihtişamını 1953 yılı sonbaharında fark ettim. Unkapanı Köprüsü'nden Azapkapı'ya doğru düşünceli düşünceli yürürken, birdenbire eski Galata'yı, kulesi, araya sıkışmış tapınakları, eski ve yeni yapılarıyla görüverdim. Bu görüntünün beni büyülediğini, onu hiçbir zaman unutmak istemediğimi, unutmayacağımı düşündüm ve bu görünüşün eşsiz olduğunda karar kıldım. Ancak bazı Akdeniz kentlerinde olabilirdi bu geriye doğru çekilen, açık renk büyüleyici görünüş. Ama gene, öyle sanıyordum ki, İstanbul'daki tekti.

O zamanlar, sık sık Fatih'teki evimizden Beyoğlu'na Unkapanı köprüsü üzerinden yürüyerek çıkardık. Hilmi Yavuz'la, Ergin Ertem'le ya da yalnız. Sonraları bu görünüşü, birçok defa Sirkeci'den Eminönü'nden, Galata Köprüsü'nden seyrettim. Galata'ya araba vapuruyla Harem'e, ya da Kadıköy vapuruyla Haydarpaşa'ya, Kadıköy'e gi-

derken baktım. İki defa da Karaköy'deki yolcu salonunun önünden kalkan bir gemiyle Marsilya'ya giderken, o unutulmaz görüntüyü doya doya seyrettim: 1961 sonbaharında ve 1974 Kasım'ında. Öyle çekici bir görüntüydü ki, benim için, sırf onu yeniden görebilmek için İstanbul'a dönmeye değerdi. Marsilya'ya giden gemiler, daha Marmara Denizi'ne açıldığında gurbet başlıyordu bir İstanbullu için. Kendinizi oyalamak için, yol boyunca bir Akdeniz, bir limanlar romantizmi yaratmanız gerekiyordu.

İşte bu 1950'li yıllarda, çocukluğu boyunca çamurdan kentler yapmış bir İstanbul tutkunu olarak, kendine özgü bir **İstanbul tasarımı** oluşmuştu zihnimde. Özellikle, Demokrat Parti'nin uygulamaları ile kırlardan kente göç, kendine özgü **"Sanayileşme"** başlayıp, İstanbul'un dışındaki mahalleler oluşmaya başlayınca. Sanırım ki, bunların İstanbul tarafında oluşan ilkleri Taşlıtarla ile Sağlamcılar'dır.

Bu tasarım da çok basitti: "Sanayileşen" İstanbul'un, Kuzey'e Terkos Gölü ile Karadeniz'in kıyısına kurulması, fabrikalarla, işçi mahallelerinin oraya yerleştirilmesi ve esas İstanbul ile bu yeni kentin hızlı trenlerle birbirine bağlanması... Öyle sanıyorum ki, 1950'lerin başındaki İstanbul, -geçmişte birçok güzelim yapısı ne denli savrukça harcanmış olursa olsun- yenilenmeye, restore edilmeye, varlığı korunarak mükemmelleştirilmeye- çok elverişli bir kentti. Örneğin, benim hayalime göre, Eminönü Alanı'ndaki o küçük yapılar olduğu gibi korunuyor, restore ediliyorlardı.

(İstanbul üzerine bilinç, geniş anlamda yeni yeni oluşmaktadır. Elbette İstanbul'un her dönemi ayrı ayrı incelenmelidir. Neler bulunabilirse. Bu incelemeyi, ben de elbette yapmış değilim. Ama burada, yığınla kayıp arasında. Çelik Gülersoy'un **"Tramvay İstanbul'da"** adlı kitabında, 104 ve 105'inci sayfalarda yer alan büyük fotoğraftaki yapıları örnek vermek isterim. 1940'da "İstanbul'daki ilk büyük imar operasyonu" sırasında Eminönü'nde yitirilen binaların fotoğrafı, İstanbul'un zengin imar yapısının, nasıl düşünmeksizin harcandığının en büyük kanıtlarından biridir.)

Ama; 1950'li yıllarda genç bir edebiyat meraklısının aklından, hayalinden geçenler kimi ilgilendirirdi. Bizzat Başbakan (Adnan Menderes) nasıl bir tasarıdan hareket ettiği asla anlaşılmaksızın, güzelim kente biçim veriyordu: Beyazıt Alanı'nı bozuyorlar, Fatih'de Fevzi Paşa Bulvarı-'nın ağaçlarını kesiyorlar, Aksaray'daki güzelim ağaçlıklı yolu yıkıyorlar. İşlevi belirsiz, iki dümdüz cadde, Vatan ve Millet caddeleri açıyorlardı. Oysa Bizans zamanında olduğu gibi, benim çocukluğumda da bahçelikti o yöreler. Elbette başka, çok güzel biçimlere sokulabilirdi.

Modernizmimiz gerçek bir modernizm değildir. Köksüz ve kapmadır. Ve bütün bu dönemde çiftlik yönetenler, büyük kente biçim vermeye kalkışmışlardı.

Altgeçit denilen felaket (kentin içindeki altgeçitleri kasdediyorum) de bu dönemde İstanbul'a geldi. Saraçhanebaşı'nın eski halini unutamam. Burada Atatürk Bulvarı ile Fatih'e doğru çıkan bulvar kesiştiğinde, uzun yıllar, bu hem Marmara'yı, hem Haliç'i gören güzelim, geniş alana bir biçim verilemedi. Sadece şimdiki Belediye Sarayı'nın karşısındaki boşluğa, Horhor tarafına bir park yapıldı. O parkta Asaf Çiyiltepe ile Hilmi Yavuz'la çok oturmuşuzdur.

İki bulvar birbirini kesiyordu ve bu dört yol ağzı trafik ışıklarıyla düzenlenmek istendi. Ama ışıkların kullanılmasına bir türlü uyum gösteremeyen insanlarla taşıtlar yüzünden, kalabalık saatlerde trafik polisleri trafiği düzenlemek için yolun ortasında yer alıyorlardı. Sonradan büyük bir buluş çıktı ortaya: Altgeçit açıldı. Ölmüştü bütün alan. Eskiden bari koyu CHP'li bir dostumla Saraçhanebaşı'ndan geçmekteydik. Yıllar sonra, bu çirkin altgeçidin üzerine Haşim İşcan Geçidi levhası konmuştu. "Hah" dedi dostum, "Adamın hakkıydı. Bu ülkede biraz da iş yapan adam kıymeti bilsinler." Oysa ben bu çirkinliğe ürküntüyle bakıyordum. Altgeçit hem pisuar, hem de kentin ortasında çirkin bir dehliz olmuştu. Paris'teki **Etoile** Alam'nı düşünüyordum. Sekiz yolun (en az) birleştiği Zafer Takı'nın

çevresinde altgeçitler açmak kimsenin aklından geçmemişti. Kentin merkezlerinde, işlek yerlerinde, kısacası kentin kent olduğu yerlerde altgeçitler açılamaz kanımca. Bu karayollarının birleştiği, kentin kıyısında, yöresinde olabilir belki. Bugünkü Paris'te altgeçit yok mu? Seine Nehri kıyısında alttan giden otomobil yolları var. Ama kaba saba geçitler değil onlar. Olmamaları da daha iyi olurdu.

12 Aralık 1989'da, tam on yıl sonra İstanbul'a dönünce de Şişhane Alanı'nın alt bölümünde açılan altgeçitleri de böylesine yadırgadım. Sanırım ki, oraların bir güzellik kazanması pek zor olacak.

★

Aslında, bu yazı dizisinde, on yıl hiç görmediğim İstanbul'da, tam on yıl sonra geldiğimde gördüğüm değişiklikleri anlatacağım. 11 Aralık 1979'da, çok sevdiğim insan Cavit Orhan Tütengil'in öldürülmesinden sonra, İstanbul'u –kenti, kentimi– terk ettim. 44 yaşındaydım. Sonra, ancak 12 Aralık 1989'da dönebildim oraya, İstanbul'a. 54 yaşına gelmiştim artık. Beni, aralıksız on yıl, kendi kentimden uzak tutan nedenler vardı.

"Bu şehir arkandan gelecektir."

İkide bir Kavafis'in **Şehir** şiirindeki bu derin tümceye takılmamız boşuna değil. Bu büyük şair yaşamıştı o duyguyu. Bir anlık bir duygu olarak da değil. Yıllara yayılan bir duygu olarak. **"Bu kent ardını bırakmayacak senin."** diye de çevirebiliriz belki bu dize parçasını. İşte başta Stockholm olmak üzere, Avrupa'nın her yerinde yaşadığım on yıl boyunca da İstanbul ardımı bırakmadı benim.

"Bir başka ülkeye, bir başka denize giderim" dedin,
"bundan daha iyi bir başka şehir bulunur elbet.
Her çabam kaderin olumsuz bir yargısıyla karşı karşıya;
– bir ceset gibi– gömülü kalbim.
Aklım daha ne kadar kalacak bu çorak ülkede?

Yüzümü nereye çevirsem, nereye baksam
kara yıkıntılarını görüyorum ömrümün,
boşuna bunca yıl tükettiğim bu ülkede."

Yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın.
Bu şehir ardından gelecektir. Sen gene aynı sokaklarda
dolaşacaksın. Aynı mahallede kocayacaksın;
aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda. Başka bir şey umma
Bineceğin gemi yok, çıkacağın yol yok.
Ömrünü nasıl tükettiysen burada, bu köşecikte.
Öyle tükettin demektir bütün yeryüzünü de."

Konstantin Kavafis, Şehir, Cevat Çapan çevirisi.

Bu derin şiiri Herkül Millas, 1967'de Muş Piyade Alayı'nda, askerliğimiz sırasında tanıtmıştı bana. Önce Yunancasına bakarak Türkçe okumuştu, daha sonra da yazılı çevirisini vermişti.

İşte, ayrı kaldığım on yıl boyunca bu kent –İstanbul– ardımı bırakmadı benim. Ondan kurtulmak istesem de, boşunaydı bu çaba. Hayallerime, düşlerime girdi. Islak sokaklarında dolaştım. Rüzgârlarım hissettim. Galata'nın görünüşünü, gözümün önünde canlandırdım. Küçük kiliselerine, sinagoglarına girdim. Camilerinin mimarisini özledim. Harap, karanlık bir İstanbul düşü, ardından, aydınlık bir İstanbul düşü... Bir Beyoğlu düşü... Öyle ki, benim için, zaman zaman, artık sonsuz olarak yittiğini sandığım bu kenti, eski güzelliğiyle hayallerimde yeniden, yaratmak da istedim. Okuduklarımın yarattığ olumsuz duygularla, hayır yeni İstanbul'u düşünmüyorum, ben hayallerden bir İstanbul yaratacağım diye düşündüm, diye düşündüm, yazdım da bunu.

Oysa gerçek hayallere benzemiyor. Yeniden bir İstanbul buldum dönüşümde, bütün güçlüklerine karşın onu da sevdim. Dahası yeniden âşık oldum. Gerçeklerle hayalleri büsbütün birbirlerinden ayırmak istemediğim halde.

Bir kente tutkun olan insanın, yıllar sonra o kente dönerken duyduğu karmaşık duyguları, bütün boyutlarıyla yansıtmak sanırım çok zor bir şey. Böyle bir şey yalnızca edebiyat yoluyla yapılabilir. O zaman da bütün olayı, tek bir metne yüklemeksizin. Değişik parçalarda, değişik yerlerde.

Dönüşte insana egemen olan kaygılardan birini –en köklüsünü– gene Kavafis'in anlattığını söyleyeceğim. Çünkü, biraz önce belirttiğim gibi, Kavafis yaşamıştır bunu; öte yandan da bu büyük şair bizdendir. Ünlü **İthaka** şiirinde şöyle diyordu:

"Onu yoksul buluyorsan, aldanmış sanma kendini.
Geçtiğin bunca deneyden sonra öyle bilgeleştin ki,
Artık elbette biliyorsundur ne anlama geldiğini İthakaların."

Hayır, çok yoksul ve harap bulmadım İstanbul'u. Kavafis'in düşüncesini kendime destek yaparak, hazırlıklı gelmiştim. Hiç de derin bir düş kırıklığına uğramadım. Hatta düş kırıklığına uğramadım, diyebilirim. Bir yanda kasabalaşmış, bakımsız bir İstanbul var; ama öte yanda yaşayan, dinamizmleri olan, düzelmeye, dirilmeye çalışan bir İstanbul. Büyük sorunlara gömülmüş bir kent, ama ölmüş değil. Yer yer mahvedilmiş, ama hem sonsuz güzellikler barındırıyor, hem de yeniden düzeltilebilir. Böylece de, yeni İstanbul'u da severek hiç de nostaljiye gömülü bir insan olmadığımı da anladım. Nostaljiye gömülü insanları da eleştirmediğim halde.

Viyana'dan kalkan uçak, Macaristan üzerine geldiğinde, düz ve rahat bir uçuşa geçti. Doğruca Romanya üzerinden Karadeniz'e doğru yol alıyordu. 12 Aralık 1989 günü, o yörede hava çok berraktı. Geride koyu kahverengi bir yükselti halinde Karpat Dağları gözüküyordu. Hiç ziyaret etmediğim Romanya toprağıyla, Karpat Dağları'nın, bana bu kadar yakın, sıcak görüneceğini önceden düşünemezdim. Ardından uçak Karadeniz üzerine çıktı. Artık o denize

düşsem de olurdu. Uçak, deniz üzerinde kıvrılarak Kilyos yöresine doğru yol aldı. Alçalmıştı da artık. İşte o zaman gördüm, genişleyen, büyüyen, Boğaz sırtlarına yayılan, Batı'ya doğru yeni yeni, hiç görmediğim, ortalarında yeni yapılmış camiler barındıran beton yığını kocaman mahalleleriyle İstanbul'u. Bunlar yeni oluşmuş mahalleler değil, yeni yeni kentlerdi. Ardından asıl İstanbul'un çizgilerini gördüm. Uçak Marmara üzerinden Yeşilköy'e doğru kıvrıldı. Burada başka bir toprak vardı. Rengi kırmızıya çalıyordu.

"Senin kentin orası. İşte büyümüş, değişmiş, çok büyük olmuş, belki de tanıyamayacaksın onu."

Ama, o kolay tanımlanamaz dinamizmini hemen yansıtan, canlı, insanla dolu bir yer. En az ikibin yıllık kültürel uzantıları olan, inanılmaz bir değişmeler şehri.

Bilgeleşmene sığın, iyi karşıla onu.

Oysa İstanbul iyi karşıladı beni.

★

Yeşilköy Havaalanı'nda yeni yapılmış olan Dış Hatlar Terminali sevimliydi. Onu gidip gelenlerden duymuştum, ama ilk defa görüyordum. Aralık ayında akşam erken oluyor. Turgut Kazan'ın otomobiliyle Beyoğlu'ndaki Baro binasına gidiyoruz. İlk duraklamamızı orada yapacağız. Kazan, Şişhane'deki altgeçitler, yeni açılan yollar arasında, şaşırıyor. Kasımpaşa'ya doğru inerek yeniden çıkıyoruz. Hatta Şişhane Yokuşu'nu aşmak için ta Unkapanı'na kadar yeniden uzanıyoruz. Trafik bütün bütüne değişmiş. Baro'nun bulunduğu Piremeci Sokağa Tepebaşı'ndan girdik. VI. Daire'yi, Meşrutiyet Caddesi'nin başlangıcını, önünden geçtiğimiz, düşlerimi dolduran Pera Palas'ı şöyle bir görmüş oldum. "Ah, İstanbul! İstanbul! Sana dokunabilecek miyim?"

Bir iki saat sonra Baro'dan çıktığımızda, inanılmaz bir yerde, Beyoğlu'ndayım. Her şey bana bir düş gibi görü-

nüyor. Bir masal kahramanı gibi yıllarca uyudum da, sonra da uyandım sanki. İlk ilgimi çeken, Beyoğlu'nun kalabalığı oluyor. Saat akşam üzeri 6 ile 7 arası. Caddenin bana dar görüneceğini biliyordum. Bunu, bu duyguyu yaşamış kaç kişiden duymuştum. Daha geniş olan Batı kentlerinin caddelerinden sonra İstiklal Caddesi, ilk bakışta dar görünüyor insana. Ama sonraları buna alışılıyor. Kaldırımlar yapılmış, kaldırımlar üzerinde yürünebiliyor. Bu kaldırımların yapılıp sökülmesi, yeniden yapılması üzerine bir şeyler okumuştum gazetelerde. Önce kaldırımlarda yürünebilmesi bana çok iyi geliyor. Ardından kaldırımların caddeden çok yüksek olduklarını fark ediyorum. Doğal olarak çok tuhaf bir şey bu. Ama daha sonra, bunun vatandaşlarının otomobillerini kaldırımlar üzerine çekmelerini engellemek için yapıldığını düşünüyorum. Daha sonra gördüğüm, Cumhuriyet Caddesi'nin ortasını dolduran parmaklıklar gibi. Her şeyi devletten ve belediyeden bekleyen bir gelenekten geldiğimizi biliyorum. Eskiden de düşünürdüm, ama birçok Avrupa kentleriyle küçük kentlerini gezip gördükten sonra çok daha iyi anladım, bizde vatandaşın kentiyle ilgili hiçbir sorumluluk taşımadığını. Kentlerin bozulmasındaki payın Türkiye'deki ekonomik -toplumsal yapıyla ilgili olduğu kadar, gene o yapının bir parçası, dahası çok kötü bir parçası olan insan öğesinin de aynı ölçüde katkıda bulunduğunu. Bunu sadece kenti yeni göçenler, caddeleri her yerinden geçenler, taşıtların önüne atlayanlar, kentin caddelerinde kırda dolaşır gibi dolaşanlar için söylemiyorum; kentini, mahallesini, sokağını koruma bilinci bizde, her dönemde, parmakla sayılacak kadar az sayıda vatandaşta kaldı. Şimdi bu sorumsuz vatandaş bu caddeden çok yüksek kaldırımları, güzelim caddeler ortasındaki kışlayı andıran demir parmaklıkları, kentin ortasındaki çirkin ama zorunlu üstgeçitleri yaratmış. Ama, daha sonra açıklayacağım, buna sanayicileri ve zengin vatandaşları da katıyorum: 1950'den sonra hiçbir hayal güçleri ve geniş perspektifli bir burjuvalaşma kültürleri olmadığı için toplu

taşımacılığı hep engellediler.

Beyoğlu! Beyoğlu!

Beyoğlu'ndan ayrıca, özel olarak söz edeceğim. Şimdi sadece, on yıl sonra, ilk olarak kaldırımlarından yürüdüğüm, o ilk akşamın Beyoğlu'sunu anlatıyorum. On yıl önce Beyoğlu'nu terk ettiğimde, bu kaldırımlar yürümeye elverişli değildi, kaldırımlarda hemen sadece erkekler yürüyordu. Şehzadebaşı gibi terk edilmiş bir semt olmak üzereydi Beyoğlu, olmuştu bile.

Tünel'de, İlk Belediye Sokak'taki Çinili Han'daki evimizden Arnavutköy'e taşınmıştık. Hafta içindeki bazı günler Beyoğlu'ndan yürüyerek geçtiğim oluyordu. 1978'de Çiçek Pasajı da çökmüştü. Cumartesi, pazar günleri Arnavutköy'deki evden çıkıp otomobille ya da bir dolmuşla, -kimbilir bilinçaltında nasıl bir eski Beyoğlu imgesi izleyerek- Taksim'e, orada ortadan kalkmış olan **Eptalipos Kahvesi**'nin bulunduğu köşeye kadar geliyor, ölmüş caddeye bakıyordum: Gündüzün çarpık ışığı altında sadece erkek topluluklarının gezdiği, bozulan sinema salonlarında sadece seks filmlerinin oynadığı içine girilemez bir karabasan haline dönüşmüştü bu cadde. On, onbeş dakika bu yitik yaşamın acısını duyarak, yeniden geldiğim yoldan Arnavutköy'e dönmek üzere Taksim Alanı'nda dolaşıyor, eve dönüyor, uykuya dalıyor, son sığınaklarımızdan biri olan Bebek Oteli'nin barındaki -geniş bir teras da vardı orada, Boğaz'ın üzerine açılan- aperitif saatinin gelmesini bekliyordum.

Seks filmlerine karşı değilim elbette. Pornografiyi, erotizmi de -her zaman- çok kesin çizgilerle ayıranlardan değilim. Hatta şiddete ve çocuklara yönelmeyen bir pornografide insan özgürleşmesinin bir parçasını da bulanlardanım. Bütün çıplaklığıyla görünebilmelidir insan; ruhuyla da, vücuduyla da. Öte yandan o yıllardaki bu seks filmlerine gösterilen ilginin -koca bir caddeyi yaşanmaz hale getirecek kadar- toplumdaki çok boyutlu cinsel açlıktan da geldiğini elbette biliyordum. Diyeceğim, buna gereksinme

vardı. Ama her ülkede, belli birkaç sinemada oynar bu tür filmler, bütün bir kenti, bütün bir mahalleyi kaplamaz. Çünkü kadını da yaşamın dışına atıyor o ortam. (Örneğin, Kopenhag'da öyle değildir. Pornografik filmleri kadınlarla erkekler birlikte seyrederler). Öte yandan, bir ikisini gördüğüm bu Türk seks filmlerinde, o derin feodal mantık yaşayıp duruyordu gene de.

Bu filmlerde oynayanlar üzerine de bir iki düşünce öne sürmek isterim. O filmlerde oynayan kadınlar, sanırım yaşamları açısından, çok daha dürüst bir çizgi izlediler. Düşünce yapıları ne olursa olsun, bu muhafazakâr toplumda sanki birer öncü, bir anlamda da birer kurban gibi seçilmişlerdi. Kendi yaşamlarını devam ettirdiler. Oynayan erkeklerse, ister cinsel, ister eşcinsel kesimden gelsinler, bir bölümüyle, seks filmleri dönemi kapanınca, hemen gene rafine sanatçı rolüne büründüler. Toplum da onları sanatçı olarak alkışladı. Seks filmlerinde oynayanlar "sanatçı" olamazlar demek istemiyorum. Bir kişiliksizlikten söz etmek istiyorum. Bir de para için her şeyi yapmaya hazır olmaktan.

1979'da İstanbul'u terk etmemden önce, arkadaşlarla son sığındığımız yerlerden biriydi Bebek Oteli. Geniş terasında, akşam üzeri hızla değişen renkleriyle Boğaz, rüzgârlı ya da soğuk havalarda oturulan iç bölümü, ayrıca, özellikle de Park Otel'den söküp getirdiği barı ile gerçekten çok ilgi çekici bir yerdi. Akşam yemeği vakti gelince ya eve dönülüyor, Aziz Çalışlar'ın Arnavutköy'deki yalısında, gene küçük bir barı andıran salonuna gidiliyor, ya da Rumelihisarı'nda Han Restaurant'a, ya da Bebek, Arnavutköy meyhanelerinden birine oturuluyordu. Gençlik yıllarından beri ziyaret ettiğim, Bebek'te, bahçe içinde Nazmi kapanmıştı artık. 1970'li yılların ilk dönemlerinde çokça gittiğimiz Tarabya'daki lokantalar da görgüsüz paralıların hücumuna uğramış, el değiştirmiş, çirkin dekorlara bürünmüş, alabildiğine ticarileşmişti. Artık oraya pek uğramıyorduk.

Bu defa, 1990 yılı Ocak ayında, Bebek Oteli'nin barına, kapıdan bir baktım; lokal eskisi gibi duruyordu, ama müşteri yapısı değişmişti. Değişen müşteri yapısı, lokali de değiştiriyor sanki.

12 Aralık 1989 gecesi Beyoğlu'nun, her şeye karşın dolaşılır bir yer olduğunu görmekten duyduğum mutluluğu anlatamam. Bazı sinema salonları açılmıştı, kaldırımlarda yürüyen sadece erkekler değildi, kadınlar, genç kızlar da vardı. Birçok yer de ışıklandırılmıştı. Bu yüzden de kaldırımların aşırı yüksekliği üzerinde pek durmamaya karar verdim.

Ardından, yepyeni bir olgu; bütün taksiler sarı (sanırım New York'taki gibi) ve hepsi saatlerini açıyor. Ayrıca şoförlerin çok büyük bölümü gerçekten tok gözlü.

Taksim anıtının çevresinde Vakko, cadde üzerindeki yapısındakine benzer bir ışıklandırma yaptırmış. Taksim Alanı ise, daha bir ferah geldi bana. Sonradan daha çok seveceğim bu alanı. Etap Marmara Oteli'nin altındaki Opera Pastanesi'ni de –kahvelerindeki başarısızlığına karşın– mesken tutmakta tereddüt etmeyeceğiz arkadaşlarla.

Müthiş kalabalık bir dizi otobüs durağı. Taksim Postahanesi önünde. Bir hamburgerci açılmış. Bütün dünyada, hatta Moskova'da olduğu gibi. Café Boulevard yok artık. Divan Oteli'nin yanındaki kavşaktan Dolapdere'ye iniyoruz. Taksim'e ulaşmak için çok faydalı, fakat çevreleri düzenlenmemiş yeni yollar. Dolapdere'den Kurtuluş'a (Tatavla) çıkan dik yokuş. Her zaman çok sevdiğim, gene de kendisini az çok koruyan evleriyle Kurtuluş Caddesi.

Bir saat kadar sonra, Cevat Çapan'ın otobomobiliyle Taksim üzerinden Tünel'e, Yakup'un lokantasına giderken, açılan yeni Tarlabaşı Caddesi karşısında şoke oluyorum.

★

On yılda dev boyutlarda değişen bir İstanbul var. Boğaz'ın sırtlarına kurulmuş yeni mahalleleriyle, Batı'da

Çekmece göllerine, Kuzey'de Kilyos'a, Anadolu yakasında İzmit'e doğru yayılan yeni, dev bir İstanbul. İstanbul'a bu insan akımı ile kente birkaç kent daha eklenmesi –ve bu akışın nerede duracağının de bilinmemesi– benim 1950'lerde hayal edeceğim bütün tasarımların da sınırlarını aşan bir ölçüde bugün. Bu yeni İstanbul'u uçakla Yeşilköy'e inerken, sonra gene uçakla Karadeniz'e doğru uzaklaşırken, Fatih Köprüsü'nün çevre yollarında otomobille dolaşırken, Burgaz Adası'na gemiyle giderken gördüm. Bostancı– Kartal– Pendik değil, küçük bir New York'tu görülen. Ama ne türlü bir New York olduğunu tanımlamak kolay değil.

Bu devleşen İstanbul gerçeğini görünce, artık Bakırköy'ün bir sayfiye ilçesi halindeki eski halini, ağaçlı, kırsal Yeşilköy'ü, Erenköy'ün, Suadiye'nin, Bostancı'nın sayfiye halinde oldukları dönemleri anımsamak ve anlatmak sanki küçük çocuklara anlatılan bir masal kadar naif kalacak.

İstanbul'dan ayrı kaldığım zamanlarda, Haydarpaşa Garı'ndan kalkan ve Kartal'a doğru giden, maroken koltuklu, tenha, eski banliyö trenini, onun durduğu istasyonları, bütün o küçük yerleşme yerlerini de sık sık hatırlardım. **"İşte o tren"** derdim kendi kendime ya da çok yakınım olan birisine, **"O maroken koltuklu banliyö treniyle yolculuk yapmış olsaydınız, İstanbul'u sonsuzca sever ya da benim niçin bu kadar derinden sevdiğimi anlardınız."** Bugün bunu düşünmek bile, bir düşten de öte.

Çocukken anneannemle gittiğimiz Florya plajlarını, ilk gençlik ve gençlik yıllarında denize girdiğimiz Moda Plajı'nı, Suadiye Plajı'nı, Fenerbahçe'yi, Üniversite yıllarında dadandığımız Ataköy Plajı'nı düşünmek gibi.

1979'da, ben İstanbul'u bırakmadan önce iki büyük genel felaket yaşanıyordu: Katillik biçiminde ortaya çıkan şiddetle, kentin ölümü. Bu ikisini birbirinden ayıramıyordum. Kendi kendime de, bu iki yıkımın birarada olmasını, çöken, bozulan, yıkılan kentlerde şiddetin de kendiliğinden doğacağını –bu düşünce doğru mudur, yanlış mıdır? diye

fazla düşünmeksizin– doğal karşılıyordum. Kentler insanların ruhunu biçimlendirir. Yıkılan kentler de yırtılan ruhlar, köksüzleşen insanlar, itilimlerle dolu şaşkın beyinler yaratır.

Bu devcil büyümeye neden olan artan nüfusu da hemen hesaba katmak gerekiyor.

Bu açıdan bakılınca İstanbul, daha bütünüyle imar edilmeden, yenilenmeden, bir kent olarak kendi bütünsel yaşamını sürekli kılamadan saldırya uğramış, zaptedilmiş, işgal edilmiş bir kentten başka bir şey değil. Bu görünüşüyle Mexico City'ye, Sao Paula'ya, bir ölçüde yeni Madrid'e, Kahire ve İskenderiye'ye benzetilebilir. Farkları üzerinde durularak.

Bütün bu yeni mahallelerde –ki hemen hepsi ayrı bir kent büyüklüğünde– yapılmış yeni ve mimarlık açısından zevksiz camiler ilk göze çarpan şeyler. Taksim Alanı'ndan Sular İdaresi'nin orada bir mescit açılmış, portatif minaresinden hoparlörle ezan okunuyor. Feriköy'de, caddenin Kurtuluş'a kıvrıldığı yerde, altı cami olan, kendisi de Arap tarzı, apartmana benzeyen bir cami –ya da dinsel bir merkez 'külliye'– yapılmış. Tam Ortodoks mezarlığının karşısında. Sanki İstanbul, aynı zamanda bir İslam kenti de değilmiş gibi, İstanbul yöresinin o eşsiz güzellikteki camileri –kente asıl silüetini veren o güzellik– sanki İslam dışıymış gibi, aceleci, kültürsüz ve teşhirci bir fanatizm estetik dışı bir bayağılıkla kendini dışa vuruyor.

Çocukluğumdan tanıdığım, Sultan Selim'deki arsalarında top oynadığımız Çarşamba'yı gezdim. Burada herkesten farklı olmak isteyen, bu yüzden de altı yaşındaki kız çocuklarını bile kara çarşafa sokan, kendi giysi mağazalarını açmış, Müslüman sağlık merkezleriyle yardımlaşma kurumları kurmuş, ayrı bir gettoyla karşılaştım. Çarşamba'nın Haliç'e bakan sırtlarında, gene Arap tarzında inşa edilmiş, Kuran kurslarını, din okullarını kapsayan, özel ve büyük bir kurum vardı. Bu büyük Arap tarzı külliye, Fener Patrikhanesi'nin biraz yukarısında, sanki –belki de

aklınca– Hıristiyanlığı tehdit ediyordu. Sanki çağımızda din kavgalarına ya da dinsel, mezhepsel rekabete gerek varmış gibi.

Herkesin inancına derin saygı göstermek eğilimindeyim. Ama teşhircilik halini alan inanç gösterilerini de anlayamıyorum. Bu oluşmaya Türkiye'nin düşünsel açıdan çoğulculaşması olarak bakan bazı düşünür arkadaşlarım gibi düşünebilmek isterdim. Ama düşünüyorum da, bu düşünsel çoğulculaşmanın (pluralisme) köksüzlüğünü de görmemek elde değil. Diyeceğim, Osmanlı dönemindeki, İslamın da itibar taşıdığı bazı dönemlere dönmek biçiminde değil bu eğilim. Yani tarihsel bir boyutu yok. Bu yüzden de kültürel boyutunun da olduğu söylenemez. Nasıl, solda, iki yüz yıllık Türkiye modernleşme geleneğini bir yana atan, yıkan, yalınkat güncel taklitçilikler (Mao'cu olma, Arnavutluk yanlısı olma, Çavuşesko yanlısı olma gibi) ortaya çıkmışsa, bu dinsel eğilimde de Arap ülkelerinin, İran'ın güncel, tutucu çevrelerine bağlı, ekonomik çıkarı da içinde barındıran köksüz bir taklitçilik görmemek mümkün değil.

Bu yüzden yaşamımda ilk defa Taksim Alanı'nda hoparlörden yükselen ezan seslerini duyunca yadırgadığımı belirteceğim. Çünkü din kutsal bir şeydir. Gizlilik değilse bile, saklılık ister.

Buradan şu sonuç da çıkarılabilir; yurtlarını bırakıp göçenler, ister yabancı bir ülkeye göçsünler, isterse İstanbul gibi büyük bir kente kültürlerini yitirmekte, bazı aşırı akımlara açık bir hale gelmektedirler. İstanbul'da da onları karşılayan ve kültürel doyumlarını sağlayan kurumlar yoktur. Kentin üst kültürüne ancak çocukları ya da torunları girebileceklerdir. Göçmenin kültürünü yitirmesi, kültür adına sadece bazı biçimlere (dinsel biçimler, yemek ve gündelik yaşam biçimleri) sığınması özellikle Türkler için doğrudur. Bu gerçeklik yurt dışındaki Türkiyeli göçmenlerde de kolayca gözlemlenebilir. ABD'ye göçe İsveçliler şarkılarını da protestan ahlakının sağladığı kişisel dürüstlüklerini de birlikte götürmüşler, bunları orada da yitirmemişler-

di. Hatta bazı alanlarda hâkim kıldılar. Çünkü protestanlık kişinin bireysel yapısına işlemiş, içsel bir dindi. Bir ahlak, bir kişilik yapısı, bir davranışlar biçimi olarak kalmıyor, o kişinin bütün öznel yaşamını (subjectivite)da belirliyordu. Yahudilik de öyle. İki bin yıldır göçmen olan Yahudilerin kültürlerini yitirmemeleri başka nasıl açıklanabilir. Türklerin müslümanlığı ise içsel değildir. Belki de tümüyle islamlık içsel bir din değil. Bu yüzden göçmen onun bazı formlarına sığınıyor, kendi öznelliği dışında, bir teşhirciliğe varıyor. Gene din içsel olmadığı için, bunu dışa döndürdüğü, bazen de saldırgan olan davranış biçimleriyle göstermek istiyor. Bu içsel olmayan dinsel tutum, onun iç dünyasını zenginleştirmiyor, onun dinsel inançlarının amacı kendisinin iç dünyasına dönük değil. Bu yüzden ruhu gibi, zihnini de geliştirmiyor. Bu gözlemleri yaparken gene de islamı iç dünyanın zenginleşmesi, iç huzura ve derunî bir ahlaka varma biçiminde anlayan müslümanları bunun dışında tutmalıyım.

★

Benim İstanbul'u görmediğim on yıl içinde, Türkiye'de kent bilinci de, kültürel mirasa sahip çıkma bilinci de arttı. Daha önceden başlamıştı, ama sadece bazı çevrelerde kalıyordu. Şimdi yaygınlaşıyor bu bilinç. Bu da en iyi gelişmelerden biri.

Gene bu on yıl içinde İstanbul kentinde eski Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın yaptıkları üzerine de, Çelik Gülersoy'un yaptıkları üzerine de çok fikir yürütmeler, eleştiriler okudum. Eleştiriyi çok seven, ona sınır tanımayan bir ulus olduğumuzu kabul etmemiz gerekir sanıyorum. Hatta şehre biçim veren bu iki insan birer rakipmiş gibi karşı karşıya da getirilmek istendi. Eleştiriyi çok seven bir ulus olmamızdan ötürü, yapılmış olan en iyi şeylerin dahi kötülenmiş olmasına alışalım demiyorum, ama kendimizi tanıyarak kulaklarımızı tıkayalım.

Öte yandan analizci bir düşünce yapısına sahip değiliz. Birbiriyle benzeşmeyen şeyleri bir arada toplamamız, her şeyi birbirine karıştırarak tartışmamız da, gene sanırım ulusal özelliklerimizden. Dışarıdan daha iyi görünüyor bu.

Çelik Gülersoy mikro düzeyde birçok çalışmalar yapmış. Yaptıklarının hepsi güzel, zevkli, bir kültürü, bir kişiliği yansıtıyor.

Bedrettin Dalan'sa makro düzeyde, çok büyük düzeyde çalışmalar yapmış. Onun yaptıklarına dinsel bir mantıkla bakılabilir ancak. Bedrettin Dalan'ın çok büyük düzeyde giriştiği işlerle yaptıkları (gerçekleştirdikleri) çok büyük "sevaplarla" çok büyük "günahları" birarada barındırıyor. Bu kişinin gerçekleştirmeye başladığı çok büyük, çok önemli, çok güzel şeyler var. Aynı zamanda da, yapılmasına izin verdiği çok büyük kıyımlar, kötülükler.

Ama İstanbul'u değiştirmiş bu iki insanın yaptıkları karşı karşıya konulamaz.

Çelik Gülersoy'un yeniden ortaya çıkardığı, restore ettiği, ince bir uslup ve özenle işlevsel hale getirdiği, Anadolu yakasında Çubuklu'daki Hidiv Kasrı, Beşiktaş'ta Yıldız Bahçesi içindeki Malta Köşkü ile öteki yapılar, Kariye Kilisesi çevresindeki Kariye Oteli ile öteki çevre yapılar, Sultanahmet'te restore ettirdiği 18. yüzyıl eseri "Cedid Mehmet Efendi Medresesi" (İstanbul Sanatları Çarşısı), içinde İstanbul Kütüphanesi, otel, lokanta, pastahanede barındıran, sırtını Topkapı Sarayı surlarına vermiş olan Soğukçeşme Sokağı... Hepsi büyük bir özenin, zevkin eseri, İstanbul için çok büyük kazançlar.

Ocak ayında Soğukçeşme Sokağı'na, Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı tarafından –Sultanahmet Çeşmesi yanından– gittim. Burada solda o eşsiz yapı Aya Sofya'nın arkasında, köşede, daha önce görmediğim eski bir sarnıç ya da, toprağın altına doğru, silindir biçiminde inen bir yapı vardı. Bienal'den arta kalmış olan **Sarkis**'in yapıtı sallanıyordu boşluk üzerinde. Hem o bahçede, hem de henüz Soğukçeşme Sokağı'nın başında birdenbire o çok eski İstanbul'u

derinden duydum. Zaten Sultanahmet –yeryüzünde eşi olmayan o görkemli alan– üzerinde, sanki eskiden tanımıyormuşum gibi, yeni, taptaze bir baskı yaratmıştı. Ama orada hissettiğim, çok eskiye dayanan karmaşık bir İstanbul'du; eskiden Çarşamba, Sultan Selim, Fatih ya da Edirnekapı sur dışında futbol oynadığımız yerlerden, bütün o Karagümrük– Edirnekapı yöresinde kalmış olan Bizans, sonra Rum–Ortodoks yapılarından, eski bir sarnıç olan, o koskocaman Karagümrük Stadyumu'ndan, Saraçhanebaşı'ndaki kemerlerden, Zeyrek'ten, bütün oralarda esen ve yangın yerlerinin tozunu kaldıran rüzgârlardan gelen bir hava, insanın ta kalbinin içine kadar sokulan bir duygu. İşte o zaman, hiçbir yerde duyulamayacak, sadece İstanbul'da –eski İstanbul'da– yaşamış, oraya bağlanmış bir insan duyabileceği bir duyguyu duyduğumu anladım. O sarsıntı içinde düşündüğüm tek şey, İstanbul'u yeniden nasıl bırakıp gidebileceğim, oldu.

Ardından Soğukçeşme Sokağı'nı gezdim. Buradaki yapıların renklerinin batıcı olduğu üzerine eleştiriler okumuştum. Hiç de gerek yoktu sanırım bu eleştirilere. Asıllarının böyle olmadığı kanıtlanmış değil. Sonra, geçen yıllarla çok daha doğal renklere bürünmeyecek mi o yapılar?

İnsanlık da sanat tarihi de, yüzyıllarca Eski Yunan heykellerini beyaz, mermer sadeliğinde sandı da, sonra, eski döneminde bütün o heykellerin renk renk boyalı oldukları ortaya çıkmadı mı? Osmanlı'nın çeşitli yüzyılları bir yana, kimbilir Bizans döneminde ne renkler vardı İstanbul'da.

Soğukçeşme Sokağı'ndan aşağıya, Alemdar'a doğru inilince (ki karşıda köşede Talat Paşa'nın ikametgâhı vardır) çok büyük bir sarnıç bulmuş Çelik Gülersoy. Orayı da restore ederek, Bizans tarzı bir Taverna–Restaurant haline getirmiş. Benim için değil, ama bir turist için, içinde yemek yenilecek ne bulunmaz bir dekor. Biraz ötede ortaya çıkan yeni bir sarnıç daha var; daha küçük bir sarnıç. Başka küçük bir sarnıça da bir kalorifer kazanı yerleştirilmiş. Çelik Gülersoy'un özelliklerinden biri de, düzenlediği me-

kânları, en küçük ayrıntılarına kadar düşünmesi, dikilen her çiçeğe, o çiçeklerin konumlarına kadar özenle eğilmesi.

Fethiye Camii'ne (Kilisesi'ne) de gittim. O çevre de çok güzel olacak. Ve Tanrı bana şans tanıdı: Edirnekapı'da, surların yakınındaki küçük kiliseleri de bir daha gördüm.

Bedrettin Dalan ise büyük ölçekte, çok büyük işlere başlamış. Kimisini bitirmiş, kimisini bitirememiş. Önce günahlarını söyleyeyim, kuşkusuz birer facia, cinayet bunlar. Boğaz sırtlarında verilen inşaat izinleri. Sonra da sevaplarını, çok büyük sevaplar bunlar: Haliç'in çevresinin açılması, Yerebatan Sarayı'nın altının temizlenmesi, iç galerilerinin ortaya çıkarılması, Boğaz'da birçok iskelenin restore edilmesi, deniz otobüslerinin getirilmesi (bunların en büyüklerini getirmek de çok iyi olmuş), Kuruçeşme'deki kömür depolarının kaldırılarak park yapılması, genel olarak kıyıların halka açılması (kaç tane "halkçı" belediye başkanı bu konuda bir taşı bir taş üzerine koymamışlardı. Aytekin Kotil zamanında bir belediye meclisi üyesinden Tepebaşı parkının yanındaki çöp bidonunun çevresindeki çöp dağının kaldırılmasını istemiştim de, hemen karşılığını almıştım). Arnavutköy'deki kazıklı yolun kötü olduğunu söyleyemeyeceğim. Kıyıyı bozmadığı gibi, sadece trafiği açmakla da kalmamış, insanlar Boğaz'ı hissederek yürüyebiliyor kıyıda. Gene bunun gibi, Üsküdar'da açılan alanın, denizin doldurulmasından sonra oluşturulan sahil yolunun da kötü olduğunu öne süremeyeceğim. Büyükdere'ye giden kazıklı yolun Arnavutköy'deki kadar ince düşünülmüş olduğunu öne süremeyeceğim, ama, ona da çokça eleştirilerim yok. Bağdat Caddesi'ni, Fenerbahçe'yi, Yat Limanı'nıysa göremedim.

Boğaz köprüleri ile, onlara bağlanan çevre yolları... Sanırım bunlar, Türkiye'nin 1950'den sonra bağlandığı Amerikancı karayolları ve benzin politikasının sonuçları. Sadece ANAP'ın kararlaştırıp yaptığı işler değil. Türkiye'de karayollarının ötesinde demiryolları politikasının gelişmesinden yanaydım, her zaman, bir trenler tutkunu

olarak. Ama kim savundu ki bunu, hangi güç geliştirecekti bu uygulamayı? 1950'den önce kapalı bir **İnfirat** (tek kalma) politikası güdüyordu Türkiye, 1950'den sonra da kendi karar verme hakkını başkalarına teslim etti.

Şişhane'den Taksim'e kadar açılan, Tepebaşı'nın birçok yapısının yıkılmasına neden olan yol üzerineyse bir şey diyemeyeceğim. Tepebaşı'nın restore edilmesini elbette tercih ederdim. Ama bir dostumun söylediği gibi, iki bin yıllık bir kentte, o yapılar tarihsel sayılabilir miydi? Ama şimdiki halde bu yolun çevresinin korkunç ölçüde düzensiz ve çirkin olduğu kesin. İstanbul halkı Dalan'a bir dönem daha çalışma olanağı tanımalıydı. Ama bu yörede kalan eski yapıları -özellikle Aynalıçeşme'yi- yıkmamak, yıkıp da yüksek yapılar dikmemek koşuluyla. Kentin yapılarını salt turizme satmamak koşuluyla.

Sadece Haliç'in çevresini açması ve Yerebatan Sarayı'nı temizlemesi dahi Dalan'ı desteklemeye yeterdi. Yerebatan Sarayı'ndaki büyük sütunların altındaki taşlarda ortaya çıkan meduza kabartmaları ne de şaşırtıcıydı benim için. Yerebatan Sarayı'nda, izleyicilerin ayakta dinleyecekleri ilginç konserler verilebilir.

Kentin çalışma ve iş merkezi, Levent'in de ötelerine, Maslak yolunun çevresine kayıyor. Bu arada, Boğaz'ın sadece suya bakan yamaçlarına değil, gerilerine de ne çirkin yapılar yapılmış. İstanbul'u esas katleden bunlar. Bu yeni görgüsüzlük.

Yıllarca önce, Haliç kıyısını -Cibali'den Eyüp'e kadar- yıllar boyu İstanbul'da oturmuş bir Amerikalının kitabını okuyarak dolaşmıştık. Hayır Türklerin yazdığı bir rehber yoktu elde. (Galata'ya merak sardığımda Semavi Eyice'nin bir kitabını almıştım. Yazarın islami-muhafazakâr saplantıları yüzünden, Galata'nın Müslüman olmayan yapılarını büyük güçlükle seçebildim kitabın içinden, o da hepsini değil). Bu yıkımlarda sanıyorum ki, Haliç'te, suya yakın olan Balat'ta bulunan- birkaç eski, bakımsız sinagog yıkılmış. Elbette yıkılmaması gerekirdi. Ama, demirden,

portatif Bulgar Kilisesi bütün güzelliğiyle ortaya çıkmış. Eski Osmanlı yapılarından da duranlar var. Bir Venedik Sarayı yıkıldıysa, korkunç bir iş yapılmıştır demektir. Haliç kıyısı emek ve sermaye yatırılarak dünyanın en ilginç, en güzel yerlerinden biri olabilir. İstanbul'un yüzyıllar öncesine dayanan, o renkli, mistik ruhu ölmüyor kolay kolay.

Haliç'in karşı kıyısında da Aynalıkavak Kasrı gibi eşsiz güzellikte yapılar ortaya çıkmış. Maslak yolundaki kasrlar gibi. Metin Sözen oraya çok güzel bir biçim vermiş.

Yıldız yöresinde de ortaya çıkmış, çok güzel, son Osmanlı yapıları var. Hem caminin yukarı bölümünde, yukarıdan Ortaköy'e giden yolların kıyısında, hem de karşıda Yıldız Caddesi'nin Beşiktaş'a ulaştığı yerlerde. İstanbul'da, kentin ara sokaklarında dolaşırken, bir küçük kilise, bir eski ya da son Osmanlı yapısı çıkıveriyor insanın karşısına. Bunca zenginlik, hemen hemen hiçbir kentte yoktur.

Tepebaşı'na suikastler çoktan başlamıştı. Tepebaşı bahçesinin bakımsızlığı, Dram Tiyatrosu ile Komedi Tiyatrolarının kasten ortadan kaldırılmaları, İstanbul'un en eski otellerinden Hotel Royal'in (sonradan Alp Oteli) yıkılarak yerinin boş bırakılması gibi. Şimdi İngiliz Sarayı'nın bahçesi yanındaki köşede bulunan Alp Oteli'nin yerinde yöreyle uyumsuz bir yapı olan Beyoğlu Adliyesi, yok edilen ahşap tiyatro binalarının yerinde, bütün yeni yapılmış Alman kentlerinde görünen cinsten bir kültür evi binası, onun yanında da atış poligonuna benzeyen Tepebaşı Parkı yer alıyor. Bu yörede sevinilecek şey, eşsiz bir yapı olan Pera Palas'ın (Orient Express'in son durağı) işlemesi, girişinde sol kolda zevkli bir pastahane açılması, Bristol Oteli'nin fasadıyla, Londra Oteli'nin ayakta kalmalarıdır.

★

Benim içinde yaşamadığım on yıl boyunca İstanbul'un su, enerji, trafik gibi temel sorunları büyümüş. Bunlar içinde sadece elektrik kesintilerinin 70 yılına göre daha az

olduğunu gözlemledim. Su sorunu ise çok büyümüş. Trafik de. Bunlara, çok yaşamsal bir sorun: **hava kirliliği** de eklenmiş. Atina gibi. Her iki kentte gerçekten sanayileşmemiş kentler oldukları halde.

Bunun yanında, denizlerin daha da kirlenmiş olmasını unutmamak gerekiyor. Halkın sağlık sorunlarını, kentin sorunlarından ayrı bir yere koymamak gerekir. Birçok ülkede hastahaneler belediyelere aittir. Sağlık sorunlarına, genel bütçeden elbette çok büyük pay ayrılmalıdır (İsveç'te bu $^{0}_{0}$ 30 dolayındadır): fakat halkın bizzat kendi örgütleriyle de bu konuda çaba göstermesi lazımdır. Büsbütün kaderci olan Türk insanı, sağlık sorunlarını sadece hastalandığı zaman düşünüyor. Zenginler de öyle. Sırf zenginlerin oturduğu yörelerde dahi, kendi sağlıkları için –merkezi bir ölçüde halkın sağlığına da aşarak– kurdukları sağlık birimleri yok. Onlar, önemli bir hastalıkla karşılaştıkları zaman İngiltere'ye, ABD'ye tedaviye gideceklerini umuyorlar. Elbette, çoğunlukla da geç kalmış oluyorlar ve o ülkelere ölmeye gidiyorlar. Çünkü sağlık, hastalık geldikten sonra alınacak tedbirlerden ibaret değildir. İnsan, hastalık gelmeden de devamlı bakım ve gözetim ister. En varlıklı insanlar bile bu bilince varmamıştır Türkiye'de.

On yıl sonra İstanbul'da gördüğüm değişiklikleri yazarken, kendimi şunları da not etmeye zorunlu duyuyorum: Kanser günümüzde her ülkede yaygın bir hastalıktır, ama İstanbul'da duyduğum kadar çok kanser olayını, hiçbir ülkede duymadım. Bunun bir nedeni olması gerek.

Artık davranış biçimi haline gelmiş, başka bir tavırla da karşılaştım; toplantılarda ya da yemek masasında, bir saatten sonra insanlar sağlık sorunlarından söz etmeye başlıyorlar ve sanki hepsi kuramsal olarak hekim. Kanser, kolesterol, kalp hastalıkları sorunları başta olmak üzere, yığınla sorun ve çare konuşuluyor. En çok da perhizler, yemek rejimleri üzerinde duruluyor. Tam bir Ortaçağ manzarası. Bütün bu sorunların akılcı bir çözüme ulaşmasının yolu sağlığın, herkese yetecek ölçüde örgütlenmesidir

oysa ki.

Aralık ayında, gene gezdiğim hiçbir Avrupa kentinde rastlamadığım ölçüde hava kirliliğine rastladım İstanbul'da. İnsanı hemen hasta edecek ölümcül bir kirlilik. Bu böyle giderse, İstanbul'da insan sağlığı tehlikededir. Kadınlar çocuk yerine acaip varlıklar doğurabilir. Şimdiye kadar rastlanmadık hastalıklar çıkabilir ortaya.

Sanırım İstanbul'daki hava kirliliğinin nedeni ikidir: Kaloriferlerden çıkan dumanlarla, taşıtların eksoz gazları. İşte 1950'den bu yana yarattığımız "sanayi burjuvazisi"nin kenti getirdiği yer burasıdır. Onlar, en kolayından montaj arabaları yapıp, Batı ürünleri karşısında kompleks sahibi olan geniş tabakalara bunları sonsuzca satmaya devam ediyorlar. Zaten yaşam ideolojisi de sınıf atlama ideolojisi haline gelmişti. Böylece herkes araba sahibi oldu. Ulusal ekonomideki ne büyük kayıplar bahasına!

1950'lerden başlayarak, bu zenginleşmek isteyen ham burjuvazi elbette, bu güzelim kentte toplu taşımacılık için (tünel, tramvay, omnibus, banliyö treni, otobüs... vb.) büyük bir anonim şirket kurmayı, en önemli hisseleri kendisine ayırmakla birlikte, o kentin halkına da biraz kapıyı aralamayı, böylece hem orta sınıfı ayakta tutmayı, hem de kenti toplu taşımacılık ağıyla örmeyi (büyük kazançlar kendisine ait olmak üzere) düşünemezdi. Bu büyük anonim şirkette belediyeye de bir pay ayırarak, hatta devleti de bir ölçüde ortak ederek, ortaklaşa büyük bir girişim hayal bile edemezdi. Hayal gücü, ideolojisi, romantizmi olmayan burjuvazinin, bir kenti -o kent dünyanın en güzel kentlerinden biri de olsa- getireceği yer burasıdır; herkesin sağlığının cömertçe harcandığı, insanların vakitlerinin yitirildiği, orta sınıfların eritildiği, insanlardaki yaratıcılık eğilimlerinin kurutulduğu bir yer...

Temel altyapıları açısından İstanbul, savaştan yeni çıkmış bir 1940 yılları kenti düzeyindedir.

Toplu taşıma ağını öremeyen bir İstanbul'un, geleceğin,

artan, büyüyen, bezdiren sorunları içinde boğulmaktan başka bir şey yapamayacağını düşünmek için fazla hayal gücüne sahip olmak gereksiz. Bu sorunlar hava kirliliği gibi, insan yaşamını tehdit eden boyutlara ulaştığına göre, durum elbette çok ciddidir. Ama şaşılası bir dinamizm yoksunluğu, akıl almaz bir gelecek düşüncesinden yoksunluk içindedir bugünkü İstanbul. Örneğin, şehrin iş merkezi Maslak yoluna, Boğaz sırtlarına doğru yayıldığı halde, örneğin, en azından bir Beşiktaş–Tarabya–Şişli–Tarabya toplu ulaşım projesinin geliştirildiğini duymadım.

★

Paris yüzyıllarca önce Seine nehri kıyısında bir balıkçı köyüymüş. İstanbul'un da, İsa'dan sonra Kâğıthane deresi kıyılarında bir balıkçı köyü olduğu söylenir. Daha sonra bir Grek kolonisidir İstanbul. O zaman Bizans deniyordu ona. İsa'dan sonra 4. yüzyılda Büyük Konstantin Roma İmparatorluğu'nun başkenti yaptı onu. Önce Yeni Roma deniyordu İstanbul'a; sonra da kent Konstantinopl (Konstantinopolis) adını aldı. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi oldu. 10. yüzyılda Vikingler de geldiler oraya. Kayser'in muhafızlığını yaparken, kente bir süre egemen oldular. Aya Sofia'da hâlâ izleri durur. Bu kuzeyliler, **Miklagard** diyorlardı İstanbul'a. Bu **Mikla** sözcüğü, eskiden "büyük" anlamına gelen **mikil** sözcüğünden gelir. Yani Miklagard--Büyük Bahçe. Bazıları da bunu, Aziz Mikael'in Bahçesi, (Saint-Michel'in Bahçesi) olarak yorumlar.

Orta Çağ'da belki dünyanın en büyük kentiydi İstanbul. 1204'de orayı Latinler aldı. 1261'e kadar kentte egemen olarak kaldılar. 1453'de Türkler zaptetti kenti. İstanbul 1923'e kadar Türkiye'nin başkenti olarak kaldı.

Fatih'in İstanbul'u almasından sonra kentin nüfusu bir milyonun altına düştü. Oysa Orta Çağ'da bir milyonu aşıyordu. Sultanların düzenli iskân politikalarına karşın,

kentin nüfusu bir türlü bir milyona ulaşamayacaktır. 1950 yılı geldiğinde de bu nüfus, 776 bindi. Fakat 50'li yılların sonuna doğru bu nüfus artacak, 1960'dan sonra da kent çok daha kalabalıklaşacaktır. 70'den ve 80'den sonra da bu kent, sözünü ettiğimiz sorunlarını büyüterek, başdöndürücü bir nüfus patlamasına ulaşacaktır.

Kuşkusuz ki, İstanbul'un en değerli yanı, en eski yanı olan esas İstanbul tarafıdır. Her kazıda ortaya çıktığı gibi (örneğin Sultanahmet'de Adliye Sarayı yapılırken ortaya çıkan Bizans yapıtları, şimdi Soğukçeşme Sokağı'nın alt yanında yapılan kazılarda ortaya çıkan büyük sarnıçlar), kent eski dönemlerde, deniz seviyesine daha yakındı. Sonradan kurulan, yıkılan yapılarla, yangınlarla, zelzelelerle, yüzyılların geçmesiyle kentin düzeyi yükseldi. Demek istediğim İstanbul'un, gerçek İstanbul yanının altının pek çok eserle dolu olduğudur. Bu yüzden, bu bölgede metro yapılması Roma'daki gibi güçtür.

Avrupa kentleri içinde en çok Roma'da gezerken hissedersiniz İstanbul'u. Eski Roma'ya ya da eskiden kalma yapıların yakınına gidin (zaten Roma doludur bunlarla), kuşkusuz kendi kendinize "İşte burası Batı Roma, İstanbul'sa Doğu Roma, ikisi birbirini ne de çok andırıyor" diyeceksiniz. Ama Roma'nın iklimi daha kuru daha sıcaktır İstanbul'a göre. Ortasından da bir nehir akar sadece. Roma'da Afrika'yı da duyarsınız. İstanbul'sa nefis bir iklime yerleşmiştir. Bir Kuzey-Akdeniz iklim kuşağının hemen bitişiğindedir. Ben, kendi payıma, Kuzey-Akdeniz iklimini Büyük Ada'dan başlayarak, güneye doğru hissediyorum. Eşsiz bir iklimdir bu. Dünyanın en güzel iklimlerinden biridir. İstanbul'sa,hemen bu iklimin yanına yerleşmiştir. Daha da farklılıklar gösteren, kendine özgü bitki örtüsüyle. Öte yandan, Batı Roma'dan farkı, denizlerle o benzersiz Boğaziçi ile Haliç'tir. Rüzgârların da dönüp dolaşıp değiştikleri bir yerde kurulmuştur İstanbul. Bir kent için bu arazi yapısı zor bulunur bir tarihtir.

İstanbul'un İstanbul yanında, 5. yüzyıldan günümüze

kadar gelen zaman parçasında yapılmış,korunacak o kadar çok ve çeşitli şey var ki. Bunlar Bizans yapılarından, son Osmanlı yapılarına kadar uzanıyor. İstanbul yöresi başlıbaşına bir kültür kentidir. Kazılar yapılma olanakları oldukça da alttan çıkacak pek çok şeyler var. Aya Sofya'nın altında bile neler olduğunu bilmiyoruz.

Bu yılki ziyaretimde Aya Sofya'yı, bir ölçüde, bakımsız gördüm. Esas olarak kubbesinin, yeniden kurşunla kaplanması gerekli. Yetkililer bunca çok parayı bir araya getiremiyorlarmış. Oysa uzmanlar, bu işe hemen başlanması gerektiğini, kubbenin parça parça kaplanmasının çok faydalı olacağını söylediler. Bu eşsiz eserdeki rutubetin azaltılabilmesi gerekli. Buna bütün dünya yardım eder sanırım.

Surlar içindeki İstanbul! Eski İstanbul'lular -Bizans'lılar da dahil buna- surların dışına zorunlu bir neden olmadıkça pek çıkmazlarmış. Gerçekten kentli yaşamı budur. Kentli, günlerini de, bütün yaşamını da kentte geçirmek ister. Eski İstanbul, bütün mevsimlerin içinde, kendilerine özgü güzelliklerle yaşanmaya elverişli bir yerdi. Daha sonra sayfiye, günümüzde de Akdeniz kıyılarına inme modası çıktı. Bu moda foslayacaktır: Türkler Akdeniz kıyılarında yeni bir yaşam biçimi, üst bir kültür yaratamazlar. Giderek turistlere ve Anadolu'dan akan eşrafa kalacaktır oralar. Kentlerini terkeden İstanbullular, oralarda, gittikçe zayıflayan küçük adacıklar haline geleceklerdir. Korunmasız adacıklar. Onların -çok zor da olsa- kendi kentlerini, kendi mahallelerini kurtarmaktan başka şanslarının olduğunu sanmıyorum. Sayfiye zaten çoktan tarihe gömüldü.

Surlar içindeki İstanbul, surların dibine kadar sokulmuş eski ortodoks kiliselerinden, görkemli Osmanlı yapılarına, dünyanın en büyük, güzel camilerine kadar bir anıt kenttir. Onu korumayı bilmek gerek.

Esas İstanbul'dan sonra eski Galata'nın, ondan daha yeni olan Beyoğlu'nun eşsiz olduğunu söyleyeceğim. Cenova'nın ölen bir kent olduğu dünyamızda (bilmiyorum kurtarılması için neler yapılıyor) Galata'nın restorasyonu

kadar önemli bir tutum olamaz. Kökleri Orta Çağ'a uzanan eşsiz bir şehir parçasıdır Galata.

Beyoğlu'na gelince: benim terkettiğim 1979 yılının Beyoğlu'suna göre, gezilecek bir yer olmuş Beyoğlu. Ama elbette henüz çok şey eksik.

Beyoğlu'nu güzelleştirilmek için kurulmuş derneğe (ya da kurula) yöneltilen eleştirilere katılmadığımı hemen belirteyim. Beyoğlu'nda büyük mağazalara sahip olan kişiler, bu açıdan Beyoğlu'nu güzelleştirmek isteyebilirler. Eğer bu eleştiriyi doğru özetleyebiliyorsam, bundan daha doğal bir şey olamaz. İnsanların beyninin içine girmeye çalışarak eleştiri yapmak da bizim gibi liberalizm ve hoşgörü geleneği olmayan toplumlara özgüdür. Beyinlerinin içini bilmiyoruz, amaçları bu olsa da, doğal bir amaçtır bu. Ayrıca, bu amacın yanında, küçük ölçüde de olsa, neden bazı manevi amaçları da olmasın. Daha da önemlisi sonuç önemlidir bu konuda. Onların Beyoğlu'nu çirkinleştirmemeleri, mümkünse güzelleştirmeleri yeterlidir. Sonra Beyoğlu konusunda daha manevi amaçlar güden insanlar da bir araya gelip bir dernek oluşturabilirler, düşüncelerini kabul ettirebilirler, inisiyatif alabilirler. Şimdi gördüğüm Beyoğlu eski Beyoğlu değildir, ama en azından gezilebilir bir yerdir. Sanırım şu nedenlerle: bazı sinema salonları yenilenmiş, açılmıştır; bunlara kadınlar da erkekler de, genç kızlarla, üniversite öğrencileri de gidebiliyorlar. Kaldırımlar yüksek, ama üzerinde yürünebiliyor. Sokak lambaları hiç de kötü değil. Bazı sinemaların girişine kitap satış yerleri açılmıştır. Eşsiz bir kazançtır bu. Bir uygarlık göstergesidir. Onların güzelleşmesi, estetik biçimlere de bürünmesi gerekir. Atlas Sineması'nın altında açılmış olan çarşı gelişebilir. **Kulis** klubü yeniden açılmıştır orda. Müşterilerini bekliyor. Atlas sinemasının **karşısındaki** pasajın içinde bir kat yukarıda, dekorundan servisine kadar Avrupa, Amerika ölçülerinde nefis bir bar lokanta: **Beyoğlu Pup** açılmış. Ses Tiyatrosu Pasajı'nı ve külliyesini Ferhan Şensoy restore etmiş, ediyor. Yeni Melek Sineması'na giden sokak da, bazı yan sokaklar

da trafiğe kapatılmış ve güzelce kaldırım döşenmiş. Asıl en önemlisi şimdi Tünel'le Taksim arasında –birkaç yerde– yabancı gazeteler de satılıyor.

Bütün bunlar kazançtır. Ama elbette Beyoğlu'nda yapılması gerekli pek çok şey var.

En önce Beyoğlu'nda sokak içinde hâlâ çok nefis yapılar, apartmanlar bulunduğunu söylemeliyim. Ağa Camiinin alt bölümüne düşen sokaklarda da, Tünel yanında da, Parmakkapı ile Cihangir arasındaki bölgede de var bunlar: görkemli, çok güzel yapılar.

Öte yandan, **Markiz, Lebon** (Löbon) ve **Baylan** pastahaneleri en kısa zamanda açılmalı ve Beyoğlu Belediyesi, burada boşalan dükkânların bazılarında pastahane, kahve ve Amerikan bar açılması için dikkatli bir politika izlemelidir. Beyoğlu canlandıkça yabancı dilde kitap satan kitabevleri de açılabilecektir sanırım.

Önemli olan hem Beyoğlu Belediyesi'nin, hem de Beyoğlu ile ilgili kuruluşlarla, zevk sahibi sermaye sahiplerinin Beyoğlu'nu bir kültür ve eğlence merkezi yapmak (yeniden yaşatmak) için dikkatli bir politika izlemeleridir. Bu konuda uzmanların yanında, hayal gücü ve zevki gelişmiş kimselerden de yararlanmalılar.

Taksim'le Tünel arasında tramvay hattı döşenmesine ve tramvay işletilmesine de taraftarım. Bu gelişimde benim **"Bir Beyoğlu Düşü"** adlı öykümü okuyan İsveç Başkonsolosu Nils Urban Allard da bana yazdığı mektupta bu özlemi belirtti. Beyoğlu sadece bizi değil, orayla ilgilenen bütün yabancıları da büyülüyor. Bu konuda İsveç'in sadece kâr amacı ardında koşan Asea gibi büyük şirketleri değil, çok daha az kâr amacı güden kuruluşları da İstanbul'a yardım edebilirler. İstiklal Caddesi'nin bütünüyle trafiğe kapatılması doğru değildir. Bu deneme, iki gün için, 1960 öncesinde ya da hemen sonrasında yapılmıştı da, Beyoğlu zevksiz bir panayır yerine dönmüştü. Pasaja tünemiş esnaf hemen bira fıçılarını sokağa taşımışlardı, masa olarak kullanılsın da üzerinde içki içilsin diye. Bugün bu

yapılamasa bile, tümden trafiğe kapalı bir Beyoğlu güzel olmayacaktır. En iyisi, zevkli bir tramvayın geçmesidir Beyoğlu'ndan.

Giovanni Scognamillo'nun **"Bir Levantenin Beyoğlu Anıları"** adlı kitabını da zevkle okudum. Birçok şeyler öğreten bir kitaptır bu. Onun Eski Beyoğlu'nun canlandırılamayacağı, esas Levanten Beyoğlu'nun gelmemek üzere tarihe karıştığı konusundaki düşüncesini yadsımak elbette olanaksız. Bir bakıma Scognamillo'nun Beyoğlu'sudur da bu. Ama bu Beyoğlu'nun yeniden bir kültür ve eğlence merkezi olamayacağı anlamına gelmez elbette. Başka türlü bir kültür ve eğlence merkezi.

Bu konudaki düşüncemi anlatmak için Batı Berlin kentini örnek göstereceğim:

1980 yılı Aralık ayında, Berlin'de Wannsee'de Türk Edebiyatı üzerine yapılacak bir kologga katılmak üzere uçakla Hamburg'a gidiyordum. Stockholm'daki ilk yılım. İsveçli hostesten "İsveççe" bir viski istemem hoşuna giden yanımdaki İsveçli, konuşmak için hoşnutlukla bana takıldı. Sonradan konuşmaya, başka dilde devam ettik. İsveçli bir hukuk profesörüydü bu; öte yandan da İsveç için çok önemli olan Dışticaret Bakanlığı'nda da önemli bir görevde bulunuyordu. Sonradan Stockholm'da da görüşecektik. Profesör, Berlin'e bir Türk Edebiyatı kollogu için gittiğimi öğrenince, konunun daha derinine inmeden, böylesi kültürel toplantıların Batı Berlin'de bu ada gibi çevrili olan, nüfusu artmayan, adeta suni teneffüsle yaşatılan kentte – sırf kentin ayakta kalması için yapıldığını bildiğinden "Ne romantizm, ne boş bir ideal" dedi, "Berlin için hâlâ direniyorlar demek." oysa, bugün on yıl sonra, İsveçli profesörün düşüncesinin tam tersi gerçekleşti: Berlin duvarı yıkıldı, iki Berlin birleşiyor. Berlin düşlenemeyecek kadar canlı ve belki de yeniden birleşen Almanya'nın başkenti olacak.

Beyoğlu'nun yeniden canlanması için suni teneffüse de gerek yok. Sadece dikkatli bir politikaya gereksinme var.

Oraya yerleşenlere, lokallerin alacakları biçimlere, kalitelere dikkate. Sırf Beyoğlu'nda konser vermek üzere davet edilecek müzik toplulukları gerekli. Berlin kentinde yapıldığı gibi, oraya üç aylık, altı aylık burslarla davet edilecek dünyanın kültür ünlülerine bağlı yeniden diriliş.

Scognamillo'nun genç yaşından başlayarak, sinemacılar arasına değil de edebiyatçılar arasına düşmesini tercih ederdim. O zaman belki daha bir umutlu olabilirdi mahallesi üzerine, kimbilir?

Haliç çevresi de pek çok kültürel yapılanmaya elverişli.

Yeryüzünde bunca eskiden kalmış değişik kültürleri birarada barındıran, topografyası ölümsüz ölçüde güzel, kişinin çeşitli semtlerine giderek kendisini kolayca yenileyebildiği bir başka kent olduğunu sanmıyorum. Diyeceğim, İstanbul sevgim, İstanbullu olma şovenizminden kaynaklanmıyor, bu sevginin çok somut dayanakları da var.

İstanbul gene eşsiz silüetler veriyor. Gün batımları orda çok yerden daha renkli. İnsan yapısı Avrupa kentlerine göre çok daha yumuşak.

★

Türkiye bazı karayollarının açılması yanında, köklü bir demiryolu politikası izleyebilseydi, ülkede nüfus artışı akla uygun ölçüklerde olsaydı ve 1950 yılının 776 bin nüfuslu İstanbul'unun nüfusu bugüne kadar, iki mislinden çok artmasaydı, birçok yanıyla restore edilmiş İstanbul, bugünün ağır sorunları altında ezilen kaotik bir kent olmayacaktı. Ama gerçekleşmemiş bir düştür bu. Ancak nostaljik bir hayal olabilir artık. Bugünse bu kentin sorunlarının üzerine enerjik bir biçimde gitmekten başka çare yok. Boğaziçi'ndeki suya bakan yamaçları bozan o villalar, değerleri ne olursa olsun, yıkılmalı, yerlerine Boğaz'ın kendine özgü ağaçları dikilmelidir. Şimdiden büyük banka merkezlerinin ve büyük iş yerlerinin yapıldığı Mecidiyeköy Tarabya sırtları arası, on ya da yirmi milyonluk bir

metropolün, gelecekteki gereksinmeleri düşünülerek planlanmalıdır. Yapı yükseklikleri belirlenmeli, yapılaşma da Boğaz'a doğru değil, içeriye, Batı'ya doğru uzatılmalıdır. Bu bölgenin, çok iyi düzenlenmesi (gelecek araştırmaları yapılarak) belki Osmanbey, Nişantaşı, Pangaltı yörelerinin yükünü hafifletebilir. Bugün fazlasıyla kalabalıktır o bölgeler. Boğaz'a bakan sırtlara inmeksizin yayılacak bu yeni ekonomik kentte, toplu taşımacılık, şimdiden, en modern araçlarıyla gerçekleştirilebilmelidir. Bunu yeni modern İstanbul bölümü için söylüyorum. Yoksa Eyüp'ten Ali Bey Köyü'ne, hatta daha ilersine kadar yayılan yeni yeni kentlerin uygarlaşabilmesi ayrı bir sorundur elbette.

Şimdi Topkapı'dan Yeşilköy Havaalanı'na giderken, Bakırköy kavşağından sonra, otoyolun sol yanında, ta yol kıyısına kadar gelen çok yüksek apartmanlardan büyük bir beton duvar görüyorsunuz. Aracınız yola devam ettikçe, bu beton duvar aralanır gibi oluyor. O zaman bunun Ataköy'ün yol kenarına kadar uzanan bölümünde, arka arkaya sıralanmış gökdelenler olduğunu anlıyorsunuz. Orwell'in 1984 adlı romanına yakışabilecek böyle bir görünüşe, bugüne kadar gördüğüm hiçbir kentte rastlamadım. Bu yanlarıyla İstanbul en çok Doğu Berlin'de kurulan yeni mahallelere benzemektedir. Fakat, kanalların, göllerin, suların süslediği Doğu Berlin'de yaşayan insan sayısı hiçbir zaman İstanbul'daki gibi artmadı. Bu göç durmazsa, korkarım ki İstanbul, birkaç eski mahalleyle, Boğaz'da ve Adalar'da birkaç güzel görünüşle kalacak.

İstanbul'a, genel bir bakış açısından bakarken şu gözlemleri de yapmalıyız; Bizans, çok özgün eşsiz, eski yapılarıyla İstanbul yöresinde yerli yerinde durmaktadır. Elbette bir bölümü de toprak altında olarak. Osmanlı beşyüz yıla yakın bir zaman parçası içinde – son dönemlerine kadar – İstanbul adı verilen bu eşsiz toprak parçasının topografik yapısına uygun anıt yapıtlarla donattı orayı. İstanbul yöresinin silüeti içinde bu anıtsal yapılar, özellikle camiler, saraylar bitimsiz bir estetiğin işaretlerini veriyorlar. Gene

bunun gibi, son dönem Osmanlı yapıtları da, İstanbul'un arazi yapısı düşünülerek, ölçüleri ona göre seçilerek yapılmıştır. Türkiye bütünüyle kapitalist olmaya giriştiğinden bu yana ise, bu kenti bozuyor, tahrib ediyor. Yeni kafalar, bu kente estetik taşımadı.

Osmanlı, üst - kültürünü en çok bu kentte gösterdi. O yapılar bir üst - kültürün kendisini dışa vurmasıdır, hem de en gösterişli bir biçimde. Halksa, kendi içinde örgütlenerek hiçbir şey eklemedi bu kente. Halka inisiyatif verilmiyordu; sanırım halk da inisiyatifi ele almak için hiçbir girişim yapmaya niyetli değildi. Tarih içinde bir sivil toplumun oluşmamış olması, İstanbul'un dünkü viranlığının, bugünkü felaketlerinin toplumsal başlıca nedenleri arasındadır. Hâlâ belediyelere geniş yetkiler verilmesinde tereddüt ediliyorsa ya da yetkiler siyasi kararlarla geri alınabiliyorsa, bundan en çok kötü anlamda etkilenenler kentlerle, oralarda yaşayan halkdır. Ama halkın da belediyelerin çalışmasına, örgütlenmesine bir katkısı yok. Kente de bir katkısı olmadığı gibi.

Çocukluğumda, Karagümrük'te iki katlı, küçük tahta, eski evler görürdüm; pencerelerinde saksıların bulunduğu, küçük bahçesinin duvarlarından bir asmanın sarktığı, kapısının önü de, bahçesi de sulanmış; her yanı pırıl pırıl yapılmış evler. İşte, halkın kente katkısı bu kadardı. Kendi yuvasını, kendi zevkine göre düzenlemek ölçüsünde. Mahalleye, kente, taşmaz bu. Toplumsal, dahası cemaat gibi yaşamayı sevdiğimiz halde, çok derin, onulmaz dar görüşlü bir bireyciliğimiz de var.

Son yıllarda, İstanbul'un kaotik büyümesiyle de ilgili olarak, biz Türklerin "göçebe" karakteri üzerinde de çok duruldu. Elbette böyle bir özelliğimiz var. Kendimizle ilgili olan çok az şeyi de koruyoruz. Adeta tarihsiz olmayı seviyoruz. Varlıklı aileler için de geçerli bu. Yani onlar da göçebe. Benim çocukluğumda varlıklı aileler örneğin Şişhane'de otururlardı. Sonra Şişli'ye taşındılar. Ardından gelen yıllarla Levent'e, Etiler'e. Daha sonraki yıllarda Ulus

mahallesine. Şimdi de daha ötelere, daha uzaklara. Cağaloğlu'nda oturan kibar insanlar evlerini korumadılar, iş sahiblerine kolayca devredebildiler. Gedik Paşa'nın kibarları, o yöredeki etnik yapı değişince başka yere göçtüler. Hâlâ, kentin konumu, bina yapılanması eşsiz – ama sonsuz derecede harab – olan Kuledibi'nin insanları, mahallelerini koruyacak, evlerini restore edecek yerde, başka yerlere dağılmayı tercih ettiler. Diyeceğim, bizim "burjuvazi"miz de göçebedir. O da hiçbir değeri muhafaza edemiyor. Bu gerçekten bir burjuvazi görünüşü değildir.

Savaş geçirmiş Berlin'de (Batı) Hallensee'den öteye Koenigsallee boyunca Grunewald'a doğru yürürseniz, Alman burjuvazisinin temsilcilerinin bu arada Siemens'in köşkünü de görürsünüz. Sonsuzca gelecek kuşakları için yapmışlardır o yerleşme yerlerini. Toplumun geçirdiği onca çalkantıdan sonra gene onların ailelerinden birileri oturmaktadır o evlerde. Böyle bir aile soyu tükendiği zaman da o ev müze yapılır ya da başka bir kamusal amaç için kullanılır.

İstanbul'da, Erenköy'de, Suadiye'de, Bostancı'da köşk sahipleri, apartman – spekülasyon furyası karşısında köşklerini müteahhitlere vermekte hiç tereddüt etmediler. Kaç tanesinin 'üç kat veriyor bana! 'katların yarısı benim' diye heyecanlı heyecanlı konuştuğuna tanık oldum. O kişilerin ne ailelerinin geçmişine, ne kendilerine (insanın da bir tarihi vardır, kendi kişiliğine yapışık özel bir tarih), ne mahallelerine, ne de içinde yaşadıkları kente bir saygıları vardı. Levent'de 1950'lerde yapılmış, o iki buçuk katlı, güzelim köşklerin çoğunu nasıl da kolayca devrettiler. Enflasyonist gidiş denecektir. Ama kafa yapısı bu olan bir ulus, elbette enflasyonist politikayla mücadele etmeyi seçmeyecek, tersine spekülasyonun yanında yer alacaktır.

İstanbul'un bunca bozulmasında, daha da bozulma tehlikelerinin kıyısında olmasında, orada yaşayan halkın – Zenginiinin de fakirinin de– suçu vardır. Tarihsiz, kendi bireysel tarihine de inanmayan, köksüzleşmeyi modernleş-

me sanan bir halktır bu.

Her **kentli** kendi kendine "ben yaşamayı biliyor muyum?" diye sormalıdır. Kendi olanakları içinde.

Yol düzeyinden çok yüksek olan (acaip) kaldırımların, güzelim caddeleri hapishaneye çeviren demir parmaklıkların yapımına neden olan da gene kentte yaşayan çoğunluğun bu kafa yapısıdır. İnsanlar her yerden yolu geçmeyi normal bir davranış tarzı sanıyorlar hâlâ. On yıl sonra yeşil ışıkta geçme bilincinin bir ölçüde gelişmekte olduğunu gördüm ama gene de yeterli değil bu. Taksi şoförleri, gidecekleri yere ulaşmak için, atak yaparak birbirlerinin yolunu kesiyorlar; zaten yolların taşıyabileceğinden daha yoğun olan trafiğin akışını bu bireycilikleri dolayısıyla daha da yavaşlatıyorlar. Kenti bu duruma getiren sanayi burjuvazisinin montaj araba üretimi kesintisiz devam ediyor; alınan her yeni araba da trafiğe çıkabiliyor. Otobüslerin, havaya verilen egzos dumanı hava kirlenmesine katkıda bulunuyor.

Bu trafik düzeni, her gün çalışmaya giden insanların yaşamlarını cehenneme çevirmeye yeterli. 1950'lerden sonra oluşan burjuvazimizin İstanbul'a verdiği biçim budur.

★

On yıl sonra gelince, hemen hemen üç ay kadar kaldım İstanbul'da; yeniden oraya dönmek, hep dönmek üzere. Bu zaman parçası içinde işe gitmek gibi bir sorunum yoktu. Dostlarla buluşmak ya da ufak tefek işlerimi yapmak için trafiğin yoğun olmadığı saatleri seçebildim. Şoförlerin bildikleri, yeni açılmış yollardan da geçerek bu trafik sorunundan – bir ölçüde – kurtardım kendimi. Ama orada haftanın beş günü çalışmaya gitseydim, ne düşünecektim, bilemiyorum.

Galata Kulesi'nin yukarısından İstanbul'a bakarken yeniden hayran oldum bu ölümsüz kente. Bomonti'deki dünyada çok az sayıda olan Gürcü Katolik Kilisesi'ni (Notre

Dame de Lourdes) gezdim. Elbette Santa Maria Draperis'i, Aya Sofya'yı, Fener Rum Patrikhanesi'nin yukarı bölümündeki 12. yüzyıldan kalma kiliseyi de, Yerebatan Sarayı'nı da... Daha birçok yeri. Beyoğlu'nda erkek ve kız arkadaşlarımla gezebildim, lokallerine gidebildim. Beyoğlu sinemalarına girip film seyredebildim. Talimhane'de Noyan Noyan kulübünde eski İstanbul Rum ve Yahudi şarkıları dinleyebildim. Arnavutköy'den Bebek kıyısından sonsuzca güzel olan, günün her saati de görünüşü değişen Boğaz'ı seyredebildim. Defalarca dünyanın hiçbir yerinde böylesi bir görünüşe rastlamadığımı tekrarlaya tekrarlaya. Geceyarısı ya da gece yarısından biraz sonra Beyoğlu'ndan İstiklal Caddesi'nden geçebildim.

Yeniden âşık oldum İstanbul'a. Kültür mahallesi olmaya başlamış olan Ortaköy'e gittim. Beşiktaş, Ortaköy sırtlarında dolaştım. Oradaki gençleri unutamayacağım.

Berlin'de dünyaca ünlü bir şehircilik uzmanının dediği gibi "Gene de dünyanın en güzel kentidir İstanbul, bir gün gelir, çirkin beton yığınları yıkılır."

Yaşayan en büyük şairlerimizden biri Sabahattin Kudret Aksal, o aydınlık bilinçle yazılmış güzel denemelerinden birinde **Beyoğlu** üzerine yazdığında şöyle diyordu: **"Benim gençliğimin, daha da önceleri çocukluktan gençliğe dönüşüm yıllarımın geniş bir zamanı Beyoğlu'nda geçti. O dönemin sanata bulaşmış tüm kişileri gibi ben de bu geleneğin dışında kalamadım. O günlerde bize gizemsel gelen bir tutkuyla bağlıydık Beyoğlu'na, zamanımızın önemli bir bölümünü o caddede solurduk."** * Aynı satırları ben de yazmak isterdim. Çünkü o kuşaktan on onbeş yıl sonra, bizim de anavatanımız Beyoğlu oldu.

Gene aynı denemede Sabahattin Kudret Aksal, Stephane Mallarmè'in ünlü **"Edgar Poe'nun Mezarı"**şiiri üzerinde durur; onun bir mısrasını yorumlarken **"Ozan,**

(*) *S.K. Aksal.* **Geçmişle Gelecek**, *Çağdaş Yayınları.*

bu dizesiyle, insanoğlunun varlığının kesinliğe ulaşmasını, bir başka deyimle tümlenmesini, yaşamının sona ermesi, devingenlikten durağanlığa geçmesi koşuluna bağlamaktadır... Ölümlü bir başka yaşam, değişim olanağı bulunmayan bir yaşam başlar... İnsanlar gibi, çağlar da, semtlerle kentler de zaman dışına çıktıklarında tümlenirler, kesinliğe ererler." Ben on yıl Beyoğlu'nun dışına çıktım, kendim durağanlığa varıp tümlüğe ermedim ama, Beyoğlu'nu, sanırım tümlüğü içinde gördüm. **"Daha nesnel bir gözle bakabildim ona."** O yüzden, yeniden kaldırımlarına basınca, pasajlarından geçerken, dünyada duyduğum rahatlıklardan en büyüğünü duydum.

Salâh Birsel'in yazdıkları, sadece onlar, Beyoğlu'nun kurtarılması için yeterli nedendir. Daha yaşanmış, köklü, çekici, koca bir tarihi sokmuyorum işin içine.

Casanova'nın da kaldığı söylenilen Tünel'deki Postacılar Sokağı'na da gittim. Orada Rasin'in evinde, Melih Cevdet Anday'ın da bulunduğu bir sofrada hazır bulundum. Pencerede bir İstanbul gecesi vardı. Gördüm onu.

İstanbul'a yakıştırdığım beş dizelik bir Aksal şiirinin ilk üç dizesiyle bitireyim bu yazıyı:

"Uykularda sürüklenen bu şehir
Bıraksan bir elbise gibi yasını
Gece pencereden girmek üzredir"

Ömrüm boyunca İstanbul gecesi girsin penceremden.

Notlar:

1. **Dünyanın Bütün Kahvelerinde** adlı yazının ilk bölümü, İstanbul'da yayınlanan ŞEHİR dergisince istenmişti. Yazı, derginin Temmuz 1988'de yayınlanan 17. sayısında yeraldı. Yazının ikinci bölümüyse bu kitap için yazıldı.

2. **Stockholm** başlığını taşıyan yazı GERGEDAN dergisinin isteği üzerine yazıldı. Bu derginin kapanması üzerine ARGOS dergisinin ilk sayısında (1 Eylül 1988) yayınlandı.

3. **Değişen İstanbul** adlı uzun yazı, 12 Aralık 1989'da İstanbul'a dönüşümle ilgili olarak CUMHURİYET Gazetesi'nce istenmişti. Gazete yazının tümünü yayınlamadı. Yayınlanan bölümler, beş bölüm olarak, gazetenin 22 Nisan – 26 Nisan 1990 tarihli sayılarında yer almıştı. Bu yazı hazırlandığında yeni Beyoğlu tasarısı henüz uygulanmaya konmamıştı.

4. Kentler üzerine olan öteki kısa yazılar CUMHURİYET Gazetesi'nde, çeşitli tarihlerde yayınlandılar. Bunların arasında bulunan Berlin'le ilgili beş yazı, orada kaldığım 1989 ilkbahar aylarında yazıldı. O dönemde henüz Berlin Duvarı yıkılmamıştı.

İÇİNDEKİLER

Dünyanın Bütün Kahvelerinde (I) 7
Dünyanın Bütün Kahvelerinde (II) 27
Nürnberg 33
Mainz 37
Fürth: Taşa Oyulmuş Davut Yıldızı 39
Delfi 43
Atina 45
Fulda 47
Stockholm 51
Berlin, Berlin! 67
"Bir Domuz Lütfen" 71
Paris – Moskau Lokantası 75
Roseneck 79
Tüneldeki Çocuk 81
Değişen İstanbul 85

Demir özlü, öykülerinde ve romanlarında insanı anlatırken onu kuşatan kentin görüntülerine de çok geniş yer verir. Kent çevresinin insanla ilişkilerini ele alır, bu çevrenin anlamını araştırır...

"Ne Mutlu Ulysses Gibi" kitabındaki denemelerinde de kentlerle ilgili gözlemleri, değerlendirmeleri var. Adını andığı mitologya kahramanı gibi yurdundan uzakta tam 10 yıl geçirmek zorunda kalan yazar, bu süre boyunca yaşadığı kentleri anlatıyor yapıtında. Gördüklerini kendi kenti İstanbul'la karşılaştırıyor; bütün anlattıklarını içtenlikli izlenimler, canlı anılar besliyor...